

Bu proje Avrupa Birliği tarafından finanse edilmektedir.

Türkiye’de Katılımcı Demokrasinin Güçlendirilmesi:
Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin İzlenmesi Projesi Faz II

Adalete Erişimde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Haritalama ve İzleme Çalışması

Geniş Özet

Gülriiz Uygur
Nadire Özdemir

Türkiye’de Katılımcı Demokrasinin Güçlendirilmesi:

Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin İzlenmesi Projesi Faz II

Adalet Erişimde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Haritalama ve İzleme Çalışması Geniş Özet

Prof. Dr. Gülriz Uygur

Dr. Nadire Özdemir

CEİD YAYINLARI

Adalete Erişimde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Haritalama ve İzleme Çalışması -
Geniş Özet

Kaynak gösterilmek kaydıyla yararlanılabilir.

Kasım 2021

Yıldızevler Mah. 721. Sokak, No:4/9 Çankaya, 06690
Ankara, Türkiye
Tel: 0 312 440 04 84

www.ceid.org.tr

www.ceidizler.ceid.org.tr

Kapak/İç Tasarım: Hasan Kürşat Akcan

Bu yayın Avrupa Birliği’nin maddi desteği ile hazırlanmıştır. İçerik tamamıyla Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği’nin sorumluluğu altındadır. Avrupa Birliği’nin görüşlerini yansıtmak zorunda değildir.

PROF. DR. GÜLRİZ UYGUR: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim üyesidir. Hukuk felsefesi ve sosyolojisi, hukuk ve etik, meslek etiği, insan hakları, toplumsal cinsiyet ve hukuk ve hukuk klinikleri alanında çok sayıda yayını ve araştırması mevcuttur. Yine bu konulara ilişkin çeşitli kurumlarda dersler vermektedir. Uygur’un (yazar veya editör olarak) güncel kitap yayınları arasında *Hukuk, Etik ve İlkeler* (Siyasal Kitabevi, 2006), *Hukukta Adaletsizliği Görmek* (Türkiye Felsefe Kurumu Yayını, 2013) *Kadına Yönelik Şiddet ve Ev-İçi Şiddet* (Savaş Kitabevi, 2014), *Hukuk ve Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları* (Seçkin Yayıncılık, 2018, 2019), *Üniversitelerde Cinsel Taciz ve Saldırıyla Mücadele: CTS Çalışmaları*, (Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayını, 2018) sayılabilir. Uygur akademik araştırmalarını Atina Hukuk Fakültesi, Amsterdam Hukuk Fakültesi, Cambridge Hukuk Fakültesi ve Edinburgh Hukuk Fakültesi’nde misafir öğretim üyesi olarak sürdürmüştür. 2011 yılından itibaren Ankara Üniversitesi Cinsel Tacize ve Cinsel Saldırıya Karşı Destek Birimi’nin koordinatörlüğünü üstlenmiştir. Uygur’un ayrıca hukuk felsefesi, insan hakları, etik ve toplumsal cinsiyete ilişkin çok sayıda ulusal ve uluslararası kuruluşta üyeliği bulunmakta olup bunların başında da IVR Dünya Hukuk Felsefesi ve Sosyal Teori Derneği’nin başkan yardımcılığı ve yönetim kurulu üyeliği gelmektedir.

DR. NADİRE ÖZDEMİR: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim elemanıdır. Hukuk felsefesi ve sosyolojisi, hukuk ve etik, meslek etiği, toplumsal cinsiyet ve hukuk alanında araştırmalar yürütmektedir. Yazar veya editör olarak *Kadına Yönelik Şiddet ve Ev-İçi Şiddet* (Savaş Kitabevi, 2014), *İlişkisel Özerklik Bağlamında Evli Birey* (Turhan, 2016) *Hukuk ve Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları* (Seçkin Yayıncılık, 2018, 2019) kitaplarına katkı sunmuştur. Oxford Üniversitesi Hukuk Fakültesi ve Johannes Gutenberg Universitat Mainz’da akademik misafir araştırmacı olarak bulunmuştur.

TEŞEKKÜR

Bu raporun yazımında süpervizörlük desteğini titizlikle sağlayan ve ayrıntılı değerlendirmeler yapan Prof. Dr. Sibel İnceoğlu’na ve Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği Türkiye’de Katılımcı Demokrasinin Güçlendirilmesi: Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin İzlenmesi Projesi yürütücülerinden Prof. Dr. Funda Cantek’e ve özellikle göstergelerin hazırlanmasıyla ilgili katkılarından dolayı Prof. Dr. Gülay Toksöz ve Prof. Dr. İlknur Yüksel-Kaptanoğlu’na çok teşekkür ederiz.

İçindekiler

TEŞEKKÜR	4
KISALTMALAR TABLOSU	7
I. GİRİŞ.....	9
II. ADALETE ERİŞİM KAVRAMI, TARİHÇESİ VE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ	11
A. ADALETE ERİŞİM KAVRAMI.....	11
1. Adalet ve Hakkaniyet	11
2. Adalete Erişimin Anlamı	12
3. Adalete Erişim, İnsan Hakları ve Toplumsal Cinsiyet.....	14
B. KISA TARİHÇE	15
1. Adalete Erişim Kavramının Ortaya Çıkışı.....	15
2. Adalete Erişimle İlgili Temel Uluslararası Anlaşmalar.....	17
C. ADALETE ERİŞİMDE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ.....	18
III. ADALETE ERİŞİM ALANINDA TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ TEMELLİ NORMLAR VE STANDARTLAR	23
A. TEMATİK ALANLA İLGİLİ İNSAN HAKLARI BELGELERİNİN LİSTELENMESİ	23
B. TEMATİK ALANLA İLGİLİ NORMLARIN BELİRLENMESİ.....	25
C. STANDARTLARIN, ÖLÇÜTLERİN VE İYİ ÖRNEKLERİN BELİRLENMESİ.....	26
1. Standartlar ve Ölçütler.....	26
2. İyi Uygulama Örnekleri.....	29
IV. TÜRKİYE BAĞLAMININ MEVCUT DURUM ANALİZİ	34
A. TÜRKİYE BAĞLAMINDA ADALETE ERİŞİM MEVZUATININ HARİTALANMASI.....	34
B. KURUMSAL YAPI VE POLİTİKA BELGELERİNİN HARİTALANMASI.....	35
1. Adalet Bakanlığı Yargı Reformu Stratejileri	35
2. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Ulusal Eylem Planları.....	36
3. Diğer Çalışmalar.....	39
C. SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİNİN VE DİĞER KAMUSAL AKTÖRLERİN KAPASİTELERİNİN HARİTALAMASI.....	41
1. İlgili Kamusal Aktörler.....	41
2. İlgili Uluslararası Örgütler.....	41
3. İlgili Ulusal Sivil Toplum Örgütleri	41
V. TÜRKİYE’DE ADALETE ERİŞİM BAKIMINDAN TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ HARİTALAMASI	42
A. MEVCUT DURUM	42
1. Haklar Bakımından	43
2. Adli Yardım	50
3. Hukuka İlişkin Farkındalık	51
4. Yargılama Bakımından Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği.....	52
5. Yargıya Güven	53
6. Yargı Kurumlarına Erişebilirlik.....	53

B. TÜRKİYE’DE TOPLUMSAL CİNSİYET BAKIMINDAN ADALETE ERİŞİM GÖSTERGE VE VERİ KAYNAKLARI.....	55
VI. İLGİLİ TEMATİK ALAN İÇİN KAVRAMLAR VE TEKNİK TERİMLER LİSTESİ	63
Kaynakça	67

KISALTMALAR TABLOSU

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	Avrupa İnsan Hakları SÖzleşmesi
BKH	Binyıl Kalkınma Hedefleri
BM	Birleşmiş Milletler
CEDAW	Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women (Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi (Tasfiye Edilmesi) SÖzleşmesi)
CEİD	Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği
CEPEJ	European Commission for the Efficiency of Justice
CMK	Ceza Muhakemesi Kanunu
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
Ed(s)	Editör/ler
GREVIO	Group of Experts on Action against Violence against Women and Domestic Violence
Haz.	Hazırlayan
HMK	Hukuk Muhakemeleri Kanunu
IASC	Inter-Agency Standing Committee
İHOP	İnsan Hakları Ortak Platformu
IOM	International Organization for Migration (Uluslararası Göç Örgütü)
İSTANBUL SÖZLEŞMESİ	Kadınlara Yönelik Şiddet ve Ev İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi
KADEM	Kadın ve Demokrasi Derneği
KAGİDER	Türkiye Kadın Girişimciler Derneği
KAHDEM	Kadınlara Hukuki Destek Merkez Derneği
Kaos GL	Kaos Gey ve Lezbiyen Kültürel Araştırmalar ve Dayanışma Derneği
KEFEK	Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu
KSGM	Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü
LGBTİ +	Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Trans, İnterseksüel +
MÜDEM	Mülteci Destek Merkezi
OHCHR	United Nations Human Rights Office of the High Commissioner
OXFAM	Oxford Committee for Famine Relief
s.	Sayfa
ss.	Sayfa Aralığı
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
ŞÖNİM	Şiddet Önleme ve İzleme Merkezleri
TBB	Türkiye Barolar Birliği

TCK	Türk Ceza Kanunu
TESEV	Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı
TMK	Türk Medeni Kanunu
TÜBAKKOM	Türkiye Barolar Birliği Kadın Hukuku Komisyonu
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TÜSİAD	Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği
UN	United Nations (Birleşmiş Milletler)
UNHCR	United Nations High Commissioner for Refugees
UNDP	United Nations Development Programme (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı)
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu)
UYAP	Ulusal Yargı Ağı Bilişim Sistemi
WFP	(UN) World Food Programme (Dünya Gıda Programı)
WHO	The World Health Organization (Dünya Sağlık Örgütü)

I. GİRİŞ

Hukuk düzenimizde eşitlik ilkesi Anayasa başta olmak üzere hukuki mevzuatta yer almaktadır. Anayasanın 10. maddesi şekli ve maddi eşitlik olarak adlandırılan eşitlik anlayışlarına yer vermektedir. Şekli eşitlik aynı şekilde davranmak, aynı şekilde haklara sahip olmak anlamını içerirken, maddi anlamda eşitlik bu hakları kullanma olanaklarına sahip olmakla, yani eşitliğin hayata geçirilmesiyle ilgilidir. Anayasada mevcut olan bu hükümlerin hayata geçirildiğinden söz etmek bugün için hayli güçtür.

Eşitlik ilkesinin hayata geçirilmediği kurumların başında hukuk ve adalete erişim gelmektedir. Adalete erişim konusunda eşitsizliğin söz konusu olmasının başlıca nedenlerinden biri toplumsal cinsiyetle ilgilidir. Diğer bir ifadeyle toplumsal cinsiyet eşitsizliği, adalete erişimi de zorlaştırmakta veya mümkün kılmamaktadır. Ülkemizde de adalete erişimle ilgili olarak başlıca engeli, toplumsal cinsiyet rollerinin sürekli yeniden üretilmesinin yer aldığı mevcut sisteme dair yapısal eşitsizlik oluşturmaktadır. Bu rapor da adalete erişim bakımından mevcut olan eşitsiz yapıyı ortaya koymayı, ardından çözüme ilişkin ortak bir anlayış oluşmasına hizmet edecek kriterler getirmeyi amaçlamaktadır.

Rapor çerçevesinde adalete erişimle ilgili toplumsal cinsiyet bakımından problemler mevzuat, kurumlar ve uygulama olmak üzere başlıca üç alanda saptanacaktır. Bu saptamalar doğrultusunda ulusal düzeyde haritalama çalışması yapmak ve eşitsizliği gidermekle ilgili göstergeler oluşturarak adalete erişim konusunda ortak anlayışın gelişmesine hizmet edecek başlıca standartlar geliştirmek amaçlanmaktadır. Ulusal düzeyde adalete erişim bakımından toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin bu tür göstergelere ve standartlara ihtiyaç zorunludur. Ülkemizde kadına yönelik şiddet dışında, adalete erişimin toplumsal cinsiyet eşitliğini tüm boyutlarıyla kapsayacak şekilde standartların bulunduğu söz etmek mümkün değildir. Dolayısıyla yapılacak bu çalışma ilgili kurum ve kuruluşlar ile sivil toplum örgütlerinde ortak bir anlayışı oluşturmak bakımından son derece önem taşımaktadır. Getirilecek bu ortak anlayış, özellikle toplumsal cinsiyet temelli çalışan örgütlerin adalete erişimi bakımından mevcut engellerin kaldırılmasına ve dönüşümün eşitlik çerçevesinde sağlanmasına hizmet edecek ve adalete erişimin toplumsal cinsiyet eşitliği temelinde anaakımlaştırılmasını sağlayan politikalar yapılmasında da yol gösterici olacaktır.

Esasen adalete erişimle ilgili toplumsal cinsiyet bakımından durumun saptanmasına ilişkin bilgi eksikliği söz konusudur. Bu anlamda hazırlanacak rapor bilgi eksikliğini giderip değişime yönelik yapılan ulusal ve uluslararası çalışmalar hakkında da bilgi sahibi olmayı sağlayacaktır. Adalete erişimle ilgili ülkemizde, en fazla kadına yönelik şiddet konusunda gelişme olmasına rağmen, bu alanda İstanbul Sözleşmesi aleyhinde yapılan karşı propagandalar gibi geri gitme eğilimleri de söz konusudur. Rapor bu tür eğilimleri önlemeyi hedefleyici çalışmalar yapılması konusunda yol gösterici olacaktır.

Çalışmada öncelikle adalete erişim kavramının tanımı ele alınacak, bu kavramın toplumsal cinsiyete duyarlı anlamı ortaya konacaktır. Toplumsal cinsiyete duyarlı anlam çerçevesinde bu kavramın gerekleri mantıksal incelemeyle ortaya konduktan sonra, ilgili mevzuat ve kurum ve kuruluşlar belirtilecek, konuyla ilgili

yapılmış çalışmalar aktarılacak ve göstergelerin geliştirilmesinin ardından yapılacak mevcut durum saptamasıyla rapor tamamlanacaktır.

Adalet erişim tanımından hareketle haritalama çalışmasında toplumsal cinsiyet perspektifinden bakılacak alanlar ve hukukla ilgisi çerçevesinde yapılacaklar şu şekilde sıralanabilir. Öncelikle adalet erişim kavramının anlamı ve toplumsal cinsiyetle ilişkisi belirtilecektir. Ardından toplumsal cinsiyet bakımından adalet erişimle ilgili normlar saptanacaktır. Daha sonra adalet erişim konusunda toplumsal cinsiyetle ilgili uluslararası ve ulusal iyi uygulama örnekleri belirtilecektir. Sonra mevzuat taraması ve incelemesi yapılacaktır. Bu inceleme yapılırken toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinden adalet erişimle ilgili kriterler esas alınacaktır. İncelenecek kurallar toplumsal cinsiyet bakımından önyargılı bir yaklaşımı mı yansıtıyor, toplumsal cinsiyet bakımından nötr bir şekilde hareket edilmiş mi ya da toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya mı yönelik, gibi temel sorulardan hareket edilecektir. Örneğin toplumsal cinsiyet kimliğine ilişkin hukuk normunun olmaması veya Medeni Kanun’da yer alan soyadıyla ilgili hukuk normu toplumsal cinsiyet bakımından önyargılı bir yaklaşımı yansıtmaktadır. İncelenecek olan hukuki mevzuat uluslararası ve ulusal mevzuat olmak üzere iki ayrı başlık altında toplanacaktır. Bu iki başlığın birincisi, adalet erişim bakımından uluslararası mevzuat genel hükümler olarak belirtilecek ve toplumsal cinsiyete duyarlı bakış açısıyla değerlendirilecektir. İkincisiyse, adalet erişim bakımından ulusal mevzuat toplumsal cinsiyetle ilgisi konusunda olacak ve toplumsal cinsiyete duyarlı yaklaşımla değerlendirilecektir.

Bunlara ek olarak kamu kurumları düzeyinde inceleme yapılacaktır. Başta bakanlıklar olmak üzere ilgili kurumların düzenlemeleri ve ilgili belgeleri incelenecektir. Örneğin kadına yönelik şiddeti önlemeye ilişkin ulusal eylem planında adalet erişimle ilgili belirtilenlerin incelenmesi yapılacak ve ilgili kuruluşların yine toplumsal cinsiyetle ilgisinde adalet erişim ilişkisi raporlarına yer verilecektir. Mevzuat dahilinde yer alan ilgili kamu kurumlarının kurumsal analizi (Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Mağdur Hakları Daire Başkanlığı, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, KEFEK gibi) yapılacaktır.

Ardından sivil toplum kuruluşları düzeyinde bir inceleme gerçekleştirilecektir. Öncelikle Türkiye Barolar Birliği (TBB) ve barolar düzeyinde inceleme yapılacaktır. Örneğin TBB’nin adalet erişimle ilgili çalışmaları toplumsal cinsiyete duyarlı yaklaşımla değerlendirilecektir. Daha sonra toplumsal cinsiyet bakımından adalet erişimle ilgili çalışma yapan ilgili sivil toplum örgütleri, Kadın Dayanışma Vakfı veya Mor Çatı gibi dernekler düzeyinde inceleme yapılacaktır.

Toplumsal cinsiyet bakımından başta kadınlar olmak üzere ilgili grupların adalet erişimleri konusunda göstergeler oluşturulacaktır. Son olarak adalet erişim bakımından toplumsal cinsiyetle ilgili Türkiye’ye dair mevcut durum saptaması ilgili normlar, proje raporları ve diğer ilgili kuruluşların raporları çerçevesinde ortaya konacaktır.

Raporda adalet erişimle ilgili toplumsal cinsiyet eşitsizliği haritalanırken öncelikli olarak kadınların adalet erişimiyle ilgili kılavuz ilkelerin ve politikaların inceleneceği vurgusu yapılacaktır. İncelemenin kesişimsellik ilkesine uygun olarak yapılacağı belirtilecektir. LGBTI+ bireylerin adalet erişimiyle ilgili çalışmalardan hareketle bu hususa da yer verilecektir.

II. ADALETE ERİŞİM KAVRAMI, TARİHÇESİ VE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ

A. ADALETE ERİŞİM KAVRAMI

1. Adalet ve Hakkaniyet

Günümüzde adalet, insan haklarının gereklerinin karşılanması olarak anlaşılmakta ve bu bağlamda da insan onuru, insan hakları, eşitlik, hakkaniyet gibi temel kavramlarla ilişkisi içinde ele alınmaktadır. Adaletle ilişkin yaklaşımlar farklılık göstermekle birlikte, bu yaklaşımlar hakların eşit bir şekilde tanınması yanında, kullanılmasının olanaklarının sağlanması anlamında sosyal adalet taleplerini de içerecek şekilde ortaya konmaktadır. Toplumun temel yapıdaki adaletsizliği karşılamada veya bu adaletsizliği ortaya koyan Iris Marion Young, getirdiği yapısal adaletsizlik kavramıyla, toplumdaki temel kurumların ve onlarda yer alan söylem ve yapıp etmelerin adaletsizliği sürekli ürettiğini belirtmiştir¹. Yapıda eşit olmayan hegemonik güç ilişkilerinin olması, sürekli adaletsizliğin de üretilmesine neden olmaktadır. Bu tür yapıdaki eşitsiz ilişkileri dikkate almaksızın eşitmiş gibi davranmak sonuçta eşitsiz ilişkileri daha fazla derinleştirmektedir. Bu nedenle adaletin gereklerini yapısal adaletsizlik çerçevesinde düşünmek gerekmektedir.

Adaletle erişimden söz ederken, sıklıkla karşımıza çıkan diğer bir kavram prosedürel adalettir. Prosedürel anlamda adalet, karar almaya ilişkin prosedürün adilane olmasıyla ilgili olup, karardan çok prosedürün kendisi üzerinde yoğunlaşır. Prosedür, insanlara kararın sonucunu etkileme fırsatı verdiği için önem taşır². Bu bağlamda prosedürel adalet insanların seslerini duyuracak şekilde prosedürlerin ortaya konmasını gerektirir. Esasen prosedürel adaletin gerekleri Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin (AİHS) 6. maddesinde ifadesini bulmaktadır. Öte yandan prosedürel adalet yanında etkileşim adaleti (*interactional*) üzerinde de durulmaktadır. Bu tür adalet, insanların onur sahibi varlıklar olduğunu gözetecek şekilde prosedür ve sonucun gerçekleştirilmesini gerektirmektedir. İnsanlara prosedür ve karar hakkında bilgi verilmesi kendilerine hakkaniyete uygun davranıldığı duygusunu verebilmektedir³.

Prosedürel adalette de sosyal adaletin gereklerinin göz önünde tutulması gerekir. Örneğin kanun önünde eşitlik ilkesi gereği adaletle erişimin eşitlik temelinde sağlanması önem taşır. Bu anlamda eşit bir şekilde adaletle erişim, prosedürel anlamda adaletin gereğidir. Ancak eşit bir şekilde hakkın tanınması yeterli değildir. Çünkü sosyal ve ekonomik eşitsizlikler bazı grupların adaletle erişimini engellemektedir. Bu engeli ortadan kaldırmakla ilgili talepler de sosyal adaletin

¹ Iris M. Young’ın yapısal adaletsizlik kavramına ilişkin bir çalışma için bkz. Nadire Özdemir, “Iris Marion Young Teorisine Genel Bir Bakış: Yapısal Adaletsizlik ve Adaletsizlikten Sorumluluğa İlişkin Sosyal Bağlantı Modeli”, *TBB Dergisi* 146 (2020), ss. 247-267.

² Laura Klaming, Ivo Giesen, “Access to Justice: The Quality of the Procedure”, Makaleye şu adresten erişilebilir: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1091105. (Erişim Tarihi: 07.05.2020).

³ Klaming/Giesen, s. 8.

gereğidir⁴. Bu çerçevede prosedürel adalet de aslında sosyal adaletin gerekleriyle bağlantılıdır.

Adaletle erişimle ilgili karşımıza çıkan diğer bir kavram hakkaniyettir. Hakkaniyetle ilgili farklı tanımlar söz konusudur. Hakkaniyetle ilgili adil bir sonuca ulaşmak için hâkimin kararının hakkaniyete uygun olması gerekliliği vurgulandığında, hukuk literatüründe yaygın olan hakkaniyetin karar alıcıya yönelik anlamı kastedilmektedir. Bu anlamda hakkaniyet de iki anlama sahiptir. İlk anlamı, benzer durumlarda benzer karar almaya ilişkin olup, karar alıcıların bireysel özelliklere bağlı olmadan, daha çok vatandaşlara genel ve soyut hukuk normları hakkında bilgilendirme faaliyetinde bulunmalarına yöneliktir. İkinci anlamında ise hakkaniyet, karar alıcıların spesifik durumlara yoğunlaşarak tek durumun özelliklerini göz önüne alarak hukuki uyumsuzluğu çözmelerini gerektirmektedir⁵.

AİHS 6. madde çerçevesinde belirtilen ve bu çalışmada da üzerinde durulacak olan hakkaniyetin diğer anlamı ise yargılama sürecinin daha çok prosedürel formuna yöneliktir. Bu noktada öne çıkan yargılamadaki uyumsuzluk taraflarının eşit fırsatlara sahip olmasıdır⁶. Örneğin ceza yargılamasındaki silahların eşitliği ilkesi bu anlamdaki hakkaniyetle ilgilidir. Adil yargılanma hakkı çerçevesinde hakkaniyet ilkesinde, hakkaniyetin maddi ve prosedürel boyutu belirtilmektedir. Maddi boyutunda yararlar ve zararların eşit ve adil dağıtımını sağlamak ile birey ve grupların adil olmayan ön yargı, ayrımcılık ve damgalanmaya maruz kalmamasını sağlamak yer alır. Prosedürel boyutunda ise yargılama sürecinde alınan kararlara rıza gösterme veya onlara karşı düzeltme isteme söz konusudur. Bunun için de kararların hesap verilebilir ve açıklanabilir şekilde olması gerekir⁷.

2. Adalet Erişimin Anlamı

Adaletle erişim, genel olarak sadece yargılamaya veya mahkemelere erişim olarak anlaşılmaktadır. Daha geniş anlamda ise yargılamada sesin duyurulmasını sağlamaya ilişkin koşullardan başlayıp, hakkaniyet ve adaletin diğer gereklerinin karşılanması olarak tanımlanmaktadır. Daha dar anlamda adaletle erişimin ise adli yardıma erişimle ilgili olarak kullanıldığı belirtilmektedir⁸. Avrupa Komisyonu çerçevesinde CEPEJ adaletle erişimi, yargısal hizmetlere erişim ve bu hizmetlerin etkililiğini belirleyen bütün hukuki ve kurumsal kaynakları (adli yardım, mahkeme ücreti, bilgilendirme gibi) içerecek şekilde tanımlamaktadır. Siber adalet bağlamında ise bu kaynaklara online ulaşım imkanları (haklara ilişkin bilgilendirme, mahkeme süreci ve içtihatlarla yer verilmesi gibi) bakımından ele alınmaktadır⁹. Bunun dışında adaletle erişimin Avrupa Birliği Hukuku ve Avrupa Konseyi düzeyinde iki bileşeni olduğu ve

⁴ Deborah L. Rhode, *Access to Justice*, New York: Oxford University Press, 2004, ss. 5-6.

⁵ Cass R. Sunstein, "Two Conceptions of Procedural Fairness", *Social Research*, Fairness: Its Role in Our Lives, Vol. 73, No. 2, (Summer 2006), s. 619.

⁶ Sarah J Summers, *Fair Trials: The European Criminal Procedural Tradition and the European Court of Human Rights*, Portland: Hart Publishing, 2007.

⁷ European Commission, *Ethics Guidelines for Trustworthy AI*, 2019, ss.12-13. Metne şu adresten erişilebilir:

<https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1653>

⁸ Francesco Francioni, "The Rights of Access to Justice under Customary International Law", *Access to Justice as a Human Right* içinde, ss. 1-56, Ed. Francesco Francioni, Oxford: Oxford University Press, 2007, ss. 64-65.

⁹ European Commission. (2020). *European Commission for the Efficiency of Justice* (CEPEJ 2020, Rev1, s. 5. <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1654>

bunların, aşağıda belirtilecek olan AİHS kapsamında adil yargılanma hakkı ve etkili başvuru hakkı oldukları belirtilmektedir¹⁰.

Toplumdaki mevcut egemen grupların adalete erişimle ilgili ciddi sorunları olmamakta ve kendi güç ilişkileri çerçevesinde yargıyla ilgili uyumsuzlukları çözmeye olanaklarına sahip bulunmaktadır. Dezavantajlı grupların durumu da genellikle “adalete erişimde boşluk” olarak adlandırılmaktadır. Özellikle sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin derin olduğu ülkelerde adalete erişimde yaşanan boşluk daha fazla derinleşmektedir. Bu durumda dezavantajlı grupların haklarını aramanın başlıca vasıtası olan hakkın kendisinin kaybı söz konusu olabilmektedir¹¹.

Adalete erişim bireylerin yargısal korunması ve bağımsız ve tarafsız mahkemelerce yargılanması anlamıyla sınırlandırılarak, sadece hukuk devleti ve onun gereği olan kuvvetler ayrılığı çerçevesinde de tartışılmaktadır¹². Hiç kuşkusuz, hukuk devleti ve adalete erişim arasında bir ilişki vardır. Bu ilişkideki en temel bileşen adil yargılanma hakkıdır. Bu hakkın gereklerinden biri olan tarafsız ve bağımsız mahkemeler tarafından yargılanmak, yargılama sürecinin adil olması için başlıca gereklerdendir. Bu hususta karşımıza çıkan hukuk devletiyle ilgili doğal adalet ilkeleri (bağımsız ve tarafsız mahkemeler, doğal hakim, silahların eşitliği gibi ilkeler) de sürecin adil olmasıyla ilgilidir. Bunun yanında sadece mahkemelerin değil, idari ve yasama organlarının da adalete erişimde rolleri söz konusudur. Bu anlamda hukuk devleti, yetkililerin hukuka uygun davranmasını sağlayarak, çıkabilecek olumsuzlukları da önleyici vasıtaları gerektirir. Ancak, yukarıda belirtilenlerden de anlaşılacağı gibi, sadece hukuk devleti çerçevesinde konuyu tartışmak yeterli değildir. Yargılama sürecinin adil olmasını sadece bu ilkeler sağlamaya yetmediği gibi, geniş anlamda adalete erişim, konuyu farklı boyutta tartışmayı gerektirmektedir. Esasen bu çalışma çerçevesinde ön plana çıkan da konunun sosyal adalet boyutu, sadece hukuk devleti çerçevesinde konuyu tartışmanın yeterli olmadığını göstermektedir.

Bu çalışmada geniş anlamda adalete erişim üzerinde durulup, toplumsal cinsiyetle ilişkisinde insan hakları standartlarını karşılayacak şekilde kavramın anlaşılması vurgulanacaktır. Öte yandan bu çalışmanın başlıca konusunu toplumsal cinsiyet eşitliği bakımından adalete erişimi değerlendirmek oluşturduğundan, benimsenecek tanımın toplumsal cinsiyet bakımından engellerin farkında olan veya bu probleme işaret eden bir tanım olması gerekmektedir. Bilindiği gibi adalete erişimin önemli engellerinden biri toplumsal cinsiyet eşitsizliğidir. Bu nedenle, sadece adalete erişim demek de yeterli olmamakta, etkili bir adalete erişim terimini kullanmak gerekmektedir. Bu terimin de sadece insan haklarıyla bağlantılı olarak tanımlamak yeterli değildir. Zira bu tür bir tanım toplumsal cinsiyet eşitsizliği problemlerini yansıtmak bakımından elverişli değildir. Örneğin kadınlar, LGBTİ+ bireyler gibi farklı grupların deneyimlerine yer veren bir tanım zorunludur. Bu tanıma yapabilmek için de çalışmada toplumsal cinsiyet bakımından Avrupa Komisyonu, Birleşmiş Milletler gibi kurumların geliştirdiği kriter ve göstergelerden hareket edilecektir. Örneğin Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Komitesi, adalete erişim bakımından haklı gösterilebilir, elde edilebilir

¹⁰ European Union Agency for Fundamental Rights and Council of Europe, *Handbook on European Law relating to Access to Justice*, s. 20., <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1655>

¹¹ Vera Shikhelman, “Access to Justice in the United Nations Human Rights Committee”, *Michigan Journal of International Law* 39 (2017), s. 7.

¹² Francioni, s. 67.

(*availability*), erişebilir, iyi nitelikte olma, hesap verilebilirlik ve zarar görenin zararını giderme olmak üzere altı öge getirmiştir. Bu ögeler de örneğin kadınların sadece hukuk sistemi bakımından değil, hukuk sistemi dışında da adalet erişimini engelleyen unsurların göz önünde tutularak adalet erişiminin gereklerinin belirtilmesini şart koşmaktadır¹³. UNDP ise kadınların yoksulluk ve dezavantajlı diğer durumlarını da göz önünde tutularak uyuşmazlıkların çözümü ve hakların korunması için adil, etkili, hesap verebilir ve ulaşılabilir bir adalet erişim tanımı vermektedir. Bu tanım çerçevesinde adalet erişim sadece adalet kurumlarına erişimle ilgili değil, aynı zamanda kadınların kuralların oluşturulma sürecinde etkili olmalarını da gerektirmektedir¹⁴.

Bu kapsamda adalet erişimi, toplumun bütün kesimlerinin erişebilirliği çerçevesinde etkili adalet erişim olarak anlamak gerekmektedir. Bu tür anlayış da sadece etkili bir adli yardımı değil, yargılamaya başvuranların ihtiyaçlarının anlaşıldığı ve karşılandığı etkili bir sistemi gerektirmektedir¹⁵.

Çalışma çerçevesinde ele alınan adalet etkili erişim kavramı, yargıyla ilgili kurumlara erişim öncesinden başlayan ve yargılama sürecini ve kararını kapsayan ve bu süreçler boyunca patriarkanın yarattığı yapısal adaletsizlik çerçevesinde toplumsal cinsiyet bakımından kaynakların dağıtılması, tanınma ve katılma bakımından ortaya çıkan engelleri göz önünde tutan bir kavramdır. Çalışma kapsamında kişilerin sadece kendi hakları konusunda bilgilenmesinden başlayıp sürece yoğunlaşma üzerinde değil, sürecin kendisini belirlemeden başlayıp sonuca da yoğunlaşan adalet erişim üzerinde durulacak ve toplumsal cinsiyet eşitliği çerçevesinde adalet erişiminin standartları ortaya konacaktır.

3. Adalet Erişim, İnsan Hakları ve Toplumsal Cinsiyet

Adalet erişim insan hakları, hukuk teorileri ve siyaset teorileri gibi farklı, ancak birbirleriyle ilişkili alanlarda temel bir anayasal hak olarak, hukuk devletinin bir gereği olarak ve sosyal adaletle ilişkisinde tartışılmaktadır. Bu çerçevede adalet erişim hakkı da insan haklarının korunmasıyla ilgili karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle adalet erişiminin bir hak olarak tanınması insan haklarının uygulanmasıyla ilişkisinde söz konusudur. Literatürde bu ilişki çerçevesinde adalet erişiminin bir hak olarak diğer haklardan farklılığına dikkat çekilmekte ve diğer haklara bağımlı şekilde anlaşılması gerektiği belirtilmektedir. Bu anlamda adalet erişim, insan haklarının etkili bir yargı sistemiyle güvence altına alınabileceği düşüncesiyle ilgilidir¹⁶.

Bu bağlamda adalet erişim temel insan hakları ve diğer haklarla ilişkisi çerçevesinde diğer hakların temel güvencesi olarak ortaya çıkmakta ve bu haklar ihlal edildiği veya tehlikeye düşürüldüğünde, insan haklarının korunmasının başlıca vasıtası olmaktadır. Ancak bu yaklaşımın hukuki koruma anlamında adalet erişiminin kendi başına önemini ortadan kaldırdığı da söylenemez.

¹³ Shazia Choudhry, *Women’s Access to Justice: A Guide for Legal Practitioners*, <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1652>

¹⁴ UNDP, *Toolkit: Women’s Access to Justice*, https://www.undp.org/content/undp/en/home/librarypage/democratic-governance/access_to_justiceandruleoflaw/toolkit-women-s-access-to-justice.html (Erişim Tarihi: 27.03.2020).

¹⁵ Asher Flynn, Jacqueline Hodgson, “Access to Justice and Legal Aid: A Mismatch Concepts in the Contemporary Australian and British Legal Landscapes”, *Access to Justice and Legal Aid: Comparative Perspectives on Unmet Legal Need* içinde, ss. 1-22, Ed. Asher Flynn, Jacqueline Hodgson, Oxford: Hart Publishing, 2017, s. 6.

¹⁶ Francioni, s. 64.

Adalet erişimin insan haklarıyla ilişkisinde toplumsal cinsiyet bakımından engellerin de ortaya konması zorunludur. Soyut bir şekilde anlaşılan insan haklarının, toplumsal cinsiyet bakımından problemleri görmezden gelip, bu problemlere ilişkin kör bir yaklaşım ortaya koyduğu tarih boyunca ortaya çıkmıştır. Bu anlamda Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesinin (CEDAW)¹⁷kadınların insan hakları belgesi olarak adlandırılması, söz konusu yaklaşımın yetersizliğini gidermekle ilgilidir. Bu durumda yapılacak olan şey, uluslararası insan hakları belgelerini de toplumsal cinsiyet perspektifinden değerlendirmekle ilgilidir. Aşağıda belirtilecek olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin örneğin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin ayrımcılık yapılmaması ilkesini CEDAW’la birlikte yorumlaması, bu tür yaklaşımın başlıca örneğini oluşturmaktadır.

B. KISA TARİHÇE

Bu bölümde adalet erişimin tarihçesi ele alınarak tarihsel olarak konuyla ilgili ortaya çıkan uluslararası anlaşmalardan söz edilecektir.

1. Adalet Erişim Kavramının Ortaya Çıkışı

Adalet erişimin tarihsel olarak ortaya çıkışını, bu ad altında değil ama adil yargılanma hakkıyla başlatmak mümkündür. Adil yargılanma hakkı, siyasi iktidarların vatandaşlara yönelik keyfi müdahalesini usulü normlarla sınırlandırmak düşüncesiyle ilişkilendirildiğinde, buna yönelik ilgili hukuki belgelerin tarihçesi 1215 tarihli Magna Carta Libertatum’a kadar götürülebilir¹⁸. Bunun dışında adil yargılanma hakkını hukuk devleti kavramıyla ilişkisinde düşündüğümüzde, bunun bir gereğini 19. yüzyılın başlarından itibaren görmek söz konusudur. Eşit haklar yaklaşımının, yani herkesin, dil, din, cinsiyet gibi nedenlere dayanmadan aynı haklara sahip olduğu yaklaşımı ve kanun önünde eşitlik ilkesinin yaygınlaşmasıyla birlikte, yargılama sürecine vatandaşların erişmesiyle ilgili hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Ancak daha sonra yapılan hukuki reformların yeterli olmadığı ve bunların daha çok orta ve üst sınıfa hitap ettiği tartışmaları da ortaya çıkmaya başlamıştır¹⁹.

Yapılan hukuki reformların ekonomik bakımdan yoksullukla ilişkisinde yetersizliği sıklıkla tartışılmış ve 1960’lı yılların başlangıcında yoksul grupların yargılama sürecine katılmaları üzerinde durulmaya başlanarak “adalet erişim” kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Yoksul grupların yargılama sürecinde temsil edilmelerini sağlamak için de, örneğin ABD’de adli yardım mekanizmalarının kurulduğu görülmektedir. Bu mekanizmalarla, devletin vatandaşların hukuki süreçte temsil edilmelerini sağlamak ödevine sahip olduğu da vurgulanmıştır²⁰. Bu noktada adalet erişimin, sadece hukuk devletiyle değil, sosyal devletle de ilişkili olduğu açıkça görülmektedir.

¹⁷ Tam metin için bkz. <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/611>

¹⁸ Ola Johan Settem, *Applications of the 'Fair Hearing' Norm in ECHR Article 6(1) to Civil Proceedings*, Cham: Springer 2016, ss. 8-9.

¹⁹ Sutatip Yuthayotin, *Access to Justice in Transnational B2C E-Commerce*, Cham: Springer, 2015, ss. 39-40.

²⁰ Yuthayotin, s. 40.

Dünyada adli yardım mekanizmaları farklı tarihlerde ortaya çıkmıştır. İngiltere ve Almanya, bu alanda düzenleme yapan ilk ülkelerdir ve adli yardım mekanizmaları 1919 ve 1949 yıllarında devreye girmiştir. Söz konusu mekanizmaların ABD’de 1965 yılında ve İsveç’teyse 1979 yılında kurulduğu görülmektedir²¹. Sadece yoksullar bağlamında değil, diğer unutulmuş gruplarla ilgili adalet erişiminin tartışılması ise 1965’ten sonra başlamıştır.

Türkiye’de adli yardımın tarihçesini ise Osmanlı Devleti’ne kadar götürmek mümkündür. 1969 tarihli Avukatlık Kanunu da adli yardıma yer vermektedir. Türkiye’deki bütün baroları kapsayıcı şekilde adli yardımla ilgili düzenleme ise Türkiye Barolar Birliği tarafından çıkarılan 2004 tarihli Adli Yardım Yönetmeliğiyle sağlanmıştır. Bu Yönetmeliğin 1. maddesinde *“Adli yardımın amacı, bireylerin hak arama özgürlüklerinin önündeki engelleri aşmak ve hak arama özgürlüğünün kullanımında eşitliği sağlamak üzere, avukatlık ücretini ve yargılama giderlerini karşılama olanağı bulunmayanların avukatlık hizmetlerinden yararlandırılmasıdır”*, olarak ifade edilmiştir. Bu genel düzenlemenin dışında, her baronun kendine özgü adli yardım yönergeleri bulunmaktadır.

Adalet erişim teriminin hukuki belgelerde kullanılması ise genellikle 2000’lerden itibaren görülmektedir. Bundan önce 20. yüzyılda söz konusu olan Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi gibi uluslararası belgelerde de adalet erişim terimi yer almamış, ancak onunla ilişkili olan adil yargılanma hakkı ve etkili başvuru hakkı gibi haklar yer almıştır.

Türkiye’de de anayasa düzeyinde hak arama hürriyetine yer verilmektedir. 1982 Anayasasının 36. maddesi hak arama hürriyeti başlığı altında adil yargılanma hakkı terimini içerecek şekilde *“Herkes, meşru vasıta ve yollardan faydalanmak suretiyle yargı mercileri önünde davacı veya davalı olarak iddia ve savunma ile adil yargılanma hakkına sahiptir. Hiçbir mahkeme, görev ve yetkisi içindeki davaya bakmaktan kaçınmaz.”* denmektedir.

Anayasa’nın 38. maddesinde ceza yargılamasıyla ilgili adil yargılanma hakkının gerekleri yer almaktadır. Anayasanın 125. maddesi *“idarenin her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı yolu açıktır”* hükmüne yer vererek idare karşısında bireylerin adalet erişim hakkını güvence altına almaktadır. Anayasa’nın 9. maddesi adil yargılanma hakkının başlıca gereklerinden olan mahkemelerin bağımsızlığı ve tarafsızlığını belirtmekte ve 138. maddesi de mahkemelerin bağımsızlığını ayrıntılı şekilde düzenlemektedir. Anayasa’nın 139. maddesi mahkemelerin bağımsızlık ve tarafsızlığını güvence altına almak için hâkimlik ve savcılık teminatına yer vermiştir. Anayasa’nın 140. maddesi de yine hâkimlerin ve savcılarını dışardan gelebilecek her türlü müdahaleyi önlemek ve bağımsızlığı güvence altına almak amacıyla nitelikleri ve atanmalarından başlayarak meslek sırasında karşılaşılabilecekleri soruşturmalara kadar çeşitli hususların bağımsızlık ve hakimlik teminatına göre düzenleneceğini belirtmiştir. Anayasa’nın 141.maddesi ise adil yargılanma hakkının diğer gerekleri olan aleniyet, sürat, ucuzluk ve gerekçeli karar hususlarına yer vermektedir.

Bu maddeler dışında yine anayasada adalet erişimiyle ilgili olarak hukuk devleti, sosyal devlet, eşitlik ilkesi ve kanuni hakim ilkesi gibi ilkeler yer almaktadır.

²¹ Yuthayotin, s. 41.

2. Adalet Erişimle İlgili Temel Uluslararası Anlaşmalar

Uluslararası insan hakları hukuku çerçevesinde adalet erişim hakkı, bireysel hakları korumak üzere bireylerin mahkemeye erişimlerini güvence altına almak anlamında kullanılmaktadır. Bu çerçevede de uluslararası belgelerde adil yargılanma hakkının ön planda olduğu görülmektedir. Adil yargılanma hakkı, yargılama sürecinde söz konusudur ve bu hak güvence altına alınmadığı takdirde adalet erişiminin gerçekleşmesi mümkün değildir. Adil yargılanma hakkı, yargılama sürecinde adil bir karara ulaşmayı sağlayan unsurları belirtmektedir²². Adil yargılanma hakkı hukuk devletinin ve insan haklarının korunmasının başlıca güvencesi olup, kendisi de bir insan hakkı olarak uluslararası belgelerde yer almaktadır.

Birleşmiş Milletler Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi 8. ve 10. maddelerinde, herkesin, hak ve yükümlülüklerinin belirlenmesinde ve kendisine herhangi bir suç isnâdında bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından tam bir eşitlikle, âdil ve alenî olarak yargılanma hakkına sahip olduğunu temel bir prensip olarak tanımaktadır. Adalet erişiminin genişletilmiş haliyle ilgili 6. ve 13. maddelerin birlikte ele alınması gerektiği belirtilmektedir²³. Genel olarak Avrupa Birliği ve Avrupa Konseyi de adalet erişimi, adil yargılanma hakkı ve etkili bir erişim hakkı olmak üzere iki bileşen çerçevesinde değerlendirilmektedir²⁴. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi bağlamında 6. madde adil yargılanma hakkıyla ilgili olarak ele alınmaktadır. Bu madde, herkesin davasının, medeni hak ve yükümlülükleriyle ilgili uyuşmazlıklar ya da cezai alanda kendisine yöneltilen suçlamaların esası konusunda karar verecek olan, yasayla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından, *hakkaniyete uygun ve kamuya açık* olarak makul bir süre içinde görülmesini isteme hakkına sahip olmasına yer vermektedir.

Etkili başvuru hakkıyla ilgili olarak da Sözleşmenin 13. maddesinden hareket edilmektedir:

Bu Sözleşme’de tanınmış olan hak ve özgürlükleri ihlal edilen herkes, söz konusu ihlal resmi bir hizmetin ifası için davranan kişiler tarafından gerçekleştirilmiş olsa dahi, ulusal bir merci önünde etkili bir yola başvurma hakkına sahiptir.

Benzer şekilde Siyâsî ve Medenî Haklar Uluslararası Sözleşmesi de, herkesin mahkemeler önünde eşit olduğuna ve hakkındaki bir suç isnâdının veya hak ve yükümlülüklerle ilgili bir hukuki uyuşmazlığın karara bağlanmasında, hukuken kurulmuş yetkili, bağımsız ve tarafsız bir yargı yeri tarafından âdil ve alenî olarak, sebepsiz gecikme olmaksızın, yargılanma hakkına sahip olduğunu garanti altına almaktadır.

Adil yargılanma hakkının bu şekilde uluslararası belgelerde yer alması, adalet erişiminin insan haklarını gerçekleştirme bakımından rolünü ortaya koymakta, adeta adalet erişim olmadığı takdirde insan haklarının gerçekleşmesinin mümkün

²² Sibel İnceoğlu, *Adil Yargılanma Hakkı Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi - 4*, s. 1, <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1708>

²³ European Union Agency for Fundamental Rights and Council of Europe, *Handbook on European law relating to access to justice*, <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1655> s.17.

²⁴ *Handbook on European law relating to access to justice*, s. 20 <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1655>

olmayacağını göstermektedir. Ancak bunun anlamı hiç kuşkusuz, adalete erişimin insan haklarının tek güvencesi olduğu değildir.

Adil yargılanma hakkı yanında ve onunla birlikte kanun önünde eşitlik ilkesi de adalete erişimin temelinde yer almaktadır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 14. maddesinde hukukun temelinde yatan haklardan yararlanmak bakımından ayrımcılık yasağı belirtilmektedir: *Bu Sözleşme’de tanınan hak ve özgürlüklerden yararlanma, cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasi veya diğer kanaatler, ulusal veya toplumsal köken, ulusal bir azınlığa aidiyet, servet, doğum başta olmak üzere herhangi başka bir duruma dayalı hiçbir ayrımcılık gözetilmeksizin sağlanmalıdır.*²⁵

Birleşmiş Milletler düzeyinde adalete erişim terimi 1998 yılında yapılan *Aarhus Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters* başlıklı sözleşmede yer almıştır. Yine Birleşmiş Milletler düzeyinde 2006 yılında Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmenin 13. maddesi “adalete erişim” başlığını taşımaktadır.

BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin adil yargılanma hakkından söz eden 14. maddesinde herkesin mahkemeler önünde *eşit olmasından* bahsedilir.

Adalete erişimin temel güvencelerinden biri olan adli yardım, dezavantajlı grupların adalete erişiminde temel bir rol oynamaktadır. Adli yardımla ilgili uluslararası belgelerin de özellikle Birleşmiş Milletler çerçevesinde çıkarıldığı ve adalete erişimin bu bağlamda ele alındığı görülmektedir. Avrupa Komisyonu çerçevesinde adalete erişimin etkililiğine ilişkin CEPEJ, 1981 yılından itibaren *Recommendation Rec(81)7 on measures facilitating access to justice* gibi bu konuda ve ilgili diğer adalete erişim konularında tavsiye kararları çıkarmaktadır.

C. ADALETE ERİŞİMDE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ

Adalete erişim bakımından özellikle toplumdaki dezavantajlı grupların önemli olduğu yukarıda vurgulanmıştı. Mevcut olan yapısal adaletsizlik, bu grupların eşitsizliklerini derinleştirmekte ve bazılarının adalete hiç erişememelerine yol açmaktadır. Bu bağlamda kanun önünde eşitlik ilkesinin uygulamada bu gruplar bakımından çok az veya hiç karşılık bulamadığı belirtilebilir. Yapısal adaletsizliğe yol açan faktörlerin başında da toplumsal cinsiyetle ilgili problemler gelmektedir. Şekli anlamda bir eşitlik ilkesi, yani herkesin eşit haklara sahip olduğu anlayışı bu problemleri önlemeye yeterli olmamaktadır. Avrupa Konseyinin 2018-2023 yıllarına yönelik *Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Strateji Belgesi*’nde de kadınlar ve erkeklerin gerçeklikte eşitlikten uzak olduğunu, toplumsal cinsiyet boşlukları ve yapısal engeller bulunduğunu belirtilmektedir. Bu yapısal engellerin, kadın ve erkekleri geleneksel rollerine hapsederek haklarını kullanmalarını önlediğine dikkat çekilmektedir. Kadınların siyasi katılımının, adalete erişimlerinin, zararlı klişelerin (örneğin kadınların zayıf olduğu, bakım veren oldukları, babalarına veya kocalarına ait olduğu olduğu veya cinsel suçlara ilişkin kadınların giyimleri veya davranışlarıyla kışkırtıcı oldukları gibi) ve cinsiyetçiliğin ortadan kaldırılmasına ilişkin gelişmelerin

²⁵ Bu ilke adalete erişimin hiçbir ayrımcılık yapılmadan gerçekleştirilmesini sağladığı için prosedürel adaletin temel koşulunu oluşturmaktadır. Bu çalışmada eşitlik ilkesi sadece prosedürel anlamda değil, maddi anlamda da ele alınacak olup, sonuçların değerlendirilmesi ilgili eşitlik anlayışı kapsamında yapılacaktır.

de çok yavaş olduğunun altı çizilmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitliğine en büyük engelin de kadınlara yönelik şiddet olduğu vurgulanmaktadır²⁶.

Zararlı klişeler ve ön yargılar insan haklarının en büyük engelleyicilerinden biridir. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliğinin bu hususta çalışmaları bulunmaktadır. *Gender Stereotyping as a Human Rights Violation* başlıklı raporda, henüz bu tür klişelerin insan haklarının engelleyicisi olduğunun farkında olunmadığının altı çizilmektedir. Raporda toplumsal cinsiyet klişesi, kadınlar veya erkeklerin sahip oldukları veya olmaları gereken özelliklere veya onlar tarafından sürdürülen veya sürdürülmesi gereken rollere dair genelleştirilmiş yargılar olarak tanımlanmaktadır²⁷. Rapor, bu yargıların uygulanmasıyla ilgili toplumsal cinsiyet klişeleştirilmesi (*stereotyping*) terimine yer vermektedir. Bu terimin anlamı ise kadın veya erkek grubuna mensup olduğu için bir kadın veya bir erkeğe belirli özellikler, nitelikler veya roller yüklenmesiyle ilgilidir²⁸. Bu tür klişeler kadınların veya erkeklerin aile-iş yaşamlarına veya cinsiyete dair olabileceği gibi, farklı konularda da olabilir. Cinsiyete dair olan klişeler en yaygın bilinen klişelerdir. Örneğin kadınların zayıf olduğu, erkeklerin agresif olduğu, kadınları pasif oldukları, erkeklerin rekabetçi oldukları gibi. Bu tür klişeler yargı kararlarında etkili olarak adil yargılanma hakkının ihlaline neden olabilmektedir. Örneğin raporda belirtildiği gibi, CEDAW Komitesi *Karen Tayag Vertido v. The Philippines* kararında ilgili hâkimlerin klişelerden hareket ettiğini belirtmiştir²⁹. Bunun dışında klişelerin şiddete yol açması ve adalet erişimi engellemesi söz konusudur. Engelli kadınların durumu buna örnek olmakta ve daha fazla şiddete uğrama riskini taşımaktadırlar. Engellilerin polisle iletişimleri sorunlu olmakta, tanıklıkları güvenilir bulunmamaktadır. Zihinsel engelliler mahkemede kendilerini kontrol edemeyen kişiler olarak değerlendirilmektedir. Bu noktada zararlı toplumsal cinsiyet klişeleri ve yanlış toplumsal cinsiyet klişeleriyle mücadele etmek devletlerin sorumluluğuna düşmektedir. Rapora göre zararlı toplumsal cinsiyet klişeleri, kadın ve erkeklerin kendi yeteneklerini geliştirmeyi, kariyerlerini sürdürmeyi, yaşamları ve planları hakkında seçim yapmayı engelleyen, onlara yüklenen roller veya özelliklere dair genelleştirilen yargılardır. Yanlış toplumsal cinsiyet klişelendirilmesi ise insan hakları veya temel özgürlüklerin ihlaliyle sonuçlanan bir kadın veya erkeğin sadece kadın veya erkek sınıfına mensup olmaları nedeniyle ona yüklenen rol veya özellikleriyle ilgilidir³⁰. Başta CEDAW olmak üzere ilgili sözleşmeler bu tür klişelerle mücadele etmeyi devletlere ödev olarak yüklemektedir.

Eşitlik ilkesi, uluslararası sözleşmelerde de yer almaktadır. Dolayısıyla bu sözleşmeler çerçevesinde adalet erişiminin eşitlik ilkesine uygun olması, örneğin cinsiyet eşitliğine uygun olması gerekliliği açıktır. Ancak bu sözleşmelerde nötr bir eşitlik söz konusudur. Bununla birlikte sözleşmelerdeki eşitlik anlayışının toplumsal cinsiyet ışığında anlaşılmasına doğru bir gelişim de söz konusudur. Örneğin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde nötr bir eşitlik normu söz konusuysen, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin kararlarıyla 14. maddede sayılan cinsiyete dayalı ayrımcılık

²⁶ Council of Europe, *Council of Europe Gender Equality Strategy 2018-2023*, 2018, s. 5
<https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1075>

²⁷ OHCHR, *Gender Stereotyping as a Human Rights Violation*, 2014, s. 8
<https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1658>

²⁸ *Gender Stereotyping*, s.9.

²⁹ *Gender Stereotyping*, s. 12 ; *Karen Tayag Vertido v. The Philippines*, UN Doc. CEDAW/C/46/D/18/2008 (22 September 2010).

³⁰ *Gender Stereotyping*, ss. 17-19.

nedenlerinin genişletildiği görülmektedir. Bu konuda bilinen en önemli karar Opuz davası kararı olup, Mahkeme bu kararında cinsiyete dayalı ayrımcılık nedenleri arasında kadına yönelik şiddetin olduğunu belirtmiştir. Kararda 185 nolu paragrafta "*AİHM bu bağlamda, kadınlara karşı yapılan ayrımcılığın tanımını ve kapsamını göz önüne alırken, ayrımcılığın içtihadında belirlenen genel anlamına ek olarak, kadınlara yönelik şiddet hususunda daha spesifik olan kanuni belge hükümlerini ve uluslararası hukuki kurumların kararlarını göz önünde bulundurmalıdır*" ifadesine yer vermiş ve bununla ilgili başta CEDAW olmak üzere ilgili uluslararası hükümlere dayanarak 191 nolu paragrafta "*devletin kadınları aile içi şiddete karşı korumamasının, kanun önünde eşitlik haklarının ihlaline neden olduğu*"nu açıkça belirtmiştir³¹.

Adalete erişimle ilgili nötr bir eşitlik anlayışından uzaklaşılması ve kavramın toplumsal cinsiyetle ilişkili olarak ele alınmasını CEDAW’la başlatmak mümkündür. Sözleşmenin bazı maddelerinde yer alan eşit hukuki mekanizmalar adalete erişimle ilgilidir. Örneğin madde 2/c’de "*kadınların haklarını erkeklerle eşit bir biçimde koruyacak hukuki mekanizmalar kurmak ve yetkili ulusal yargı yerleri ile diğer kamu kurumları vasıtasıyla herhangi bir ayrımcılık karşısında kadınların etkili bir biçimde korunmasını sağlamak*"tan bahsedilmektedir. Ayrıca kanun önünde eşitlik hakkını düzenleyen 15. madde adalete erişimle ilgili olup, madde kapsamında hukuki ehliyetle ilişkin önemli vurgulara yer verilmektedir. CEDAW Komitesinin "*Access to Justice - Concept Note for Half Day General Discussion*" notunda belirttiği üzere, Sözleşmenin 2. ve 15. maddeleri kadınların adalete erişim hakkı bakımından temeldir³². Daha da önemlisi, Komitenin özel olarak kadınların adalete erişimini konu alan genel tavsiyesinde, adalete erişimin, CEDAW’da düzenlenen bütün hakların hayata geçirilmesinin temeli olduğu belirtilmektedir³³. Ayrıca tavsiye kararında kadınlar diye zikredilmiş olan tüm maddelerin kız çocuklarını da kapsadığının altı çizilmektedir. CEDAW Komitesinin raporları ve tavsiye kararları (örneğin 35 nolu kararı) kadınların adalete erişim bakımından engelleri görmek ve bunlara ilişkin çözüm önerilerini bulmak bakımından önem taşımaktadır.

Avrupa Sosyal Şartı 1996 yılında revize edilerek cinsiyet yönünden ayrımcılığın yapılması yasaklanmıştır. Avrupa Konseyi İnsan Ticareti Sözleşmesi de 1. maddesinde açık bir şekilde toplumsal cinsiyet eşitliğini güvence altına alarak bu ticaretle mücadele edileceğini, mağdurların haklarının korunup, yargılama sürecinin sağlanacağını belirtmektedir. Bu bağlamda Sözleşme, toplumsal cinsiyeti adalete erişimle ilgili anaakımlaştırmak bakımından önem taşımaktadır.

Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi (İstanbul Sözleşmesi) şiddet konusuna ilişkin olarak kadınların/kız çocuklarının ve mülteci kadınların/kız çocuklarının adalete erişimi bakımından temel bir sözleşme niteliğinde olup, şiddeti toplumsal cinsiyetle ilişkisinde ele almaktadır. Sözleşme çerçevesinde adeta şiddeti önlemeyle ilgili toplumsal cinsiyeti anaakımlaştırma şeması getirilmektedir. Bu Sözleşme gereğince devletin dört temel ödevi, yani politikalar oluşturma, önleme, şiddete uğrayanı koruma-güçlendirme ve şiddet uygulayanı kovuşturma ödevleri,

³¹ Opuz-Türkiye, Başvuru no. 33401/02, 9 Haziran 2009. <https://dSPACE.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1659>

³² CEDAW Commission, *Access to Justice - Concept Note for Half Day General Discussion*, <https://dSPACE.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1660>, s. 3.

³³ CEDAW Commission, General Recommendation No: 33, On Women’s Access to Justice, 23 July 2015, <https://dSPACE.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1661>

kadınların adalete erişiminin başlıca temel taşlarını oluşturmaktadır. Bu anlamda kadınların adalete erişimi bu konuda politika oluşturulmasından başlayıp, yargılama süreci ve sonrasına kadar yapılacak bir dizi tedbiri gerektirmektedir. Bu anlamda İstanbul Sözleşmesi geniş anlamda adalete erişimin başlıca örneğini oluşturmaktadır. Haklarla ilgili bilgilendirmeden başlayıp, şiddet mağduru kadınların şiddet sonrası iyileşmelerini sağlayacak hizmetlere erişimini kolaylaştırmak üzere alınacak hukuki tedbirlere kadar geniş bir şemaya işaret etmektedir. Bu çalışmada geliştirilecek göstergelerde de İstanbul Sözleşmesi temelinde hareket edilecektir. Sözleşmenin uygulanmasıyla ilgili kurulan GREVIO ve raporları, şiddete uğrayan kadınların adalete erişimleri bakımından mevcut engellerin ortaya konulması açısından önem taşımaktadır.

Adalet erişimde önemli bir uluslararası belge de *United Nations Principles and Guidelines on Access to Legal Aid in Criminal Justice Systems*³⁴. Söz konusu belgenin 6. ilkesinde toplumsal cinsiyet vurgusu yapılmıştır. Devletlerin, adli yardımda toplumsal cinsiyet dahil hiçbir statü temelinde ayrımcılık yapamayacaklarının altı çizilmiştir. Ayrıca 10. ilke kapsamında toplumsal cinsiyet hassasiyetinin gösterileceği gruplar arasında kadınlar özellikle sayılmış ve bu grupların adli yardımlarına ilişkin özel önlemler alınması gerekliliğinin altı çizilmiştir. Ayrıca aynı belgenin 9 nolu yönergesi kadınların adli yardıma erişiminin uygulamasına yönelik hususları düzenlemiştir.

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi tavsiye kararlarında da adalete erişim bağlamında toplumsal cinsiyet vurgusu söz konusudur. Cinsiyet ayrımcılığına karşı hukuki koruma üzerine verdiği tavsiye kararında cinsiyet ayrımcılığına ilişkin davaların olabildiğince çabuk, masrafsız ve gerekirse ücretsiz hukuki yardımla çözüme kavuşturulması gerektiğini belirtmiştir³⁵. Yine, şiddet mağduru kadınlara yönelik bir başka tavsiye kararında da hukuk sisteminin kadına yönelik şiddetle mücadeleye ilişkin elverişli araçlar geliştirmesine yönelik hususları vurgulamıştır³⁶.

Ayrıca Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun aşırı yoksulluk ve insan haklarına ilişkin raporunda³⁷ da kadınların adalete erişim hakkına ilişkin vurgular görülmektedir. Söz konusu raporda yapısal ayrımcılıktan etkilenen gruplardan biri olarak kadınların sosyal yaptırımlardan çekindikleri için, örneğin ev içi şiddet veya cinsel şiddet mağduru olmalarına rağmen hukuka başvuramadıklarına, erkek bir tanıdıkları olmadan tek başlarına hareket etmekten korktuklarına ve bu anlamda adalete erişim mekanizmalarından faydalanamadıklarına dikkat çekilmiştir³⁸. Rapor ayrıca, kadınların adalete erişiminde yaşadıkları türlü zorlukları belirtmesi bakımından önemlidir.

Engelli kadınlarla ilgili olarak Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme’nin 6. maddesinde genel bir düzenleme vardır.

Mültecilerle ilgili olarak uluslararası alanda toplumsal cinsiyet bakımında düzenleme yapılması 1990’lardan itibaren başlamakta olup, uluslararası sözleşme olarak İstanbul Sözleşmesinde hükümler yer almaktadır. İstanbul Sözleşmesi 60. ve

³⁴ United Nations Office on Drugs and Crime, *United Nations Principles and Guidelines on Access to Legal Aid in Criminal Justice Systems*, 2013, <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1662>

³⁵ Council of Europe Committee of Ministers, Recommendation No. R (85) 2, *On Legal Protection Against Sex Discrimination*, <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1663>

³⁶ Council of Europe Committee of Ministers, Recommendation No. (2002)5, *On the Protection of Women Against Violence*, https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805e2612, (Erişim Tarihi: 18.3.2020).

³⁷ UN General Assembly, *Report of the Special Rapporteur on extreme poverty and human rights*, 9 Ağustos 2012, <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1856>

³⁸ *Report of the Special Rapporteur on extreme poverty and human rights*, s. 7 paragraf 21-22-23.

61. maddeler şiddete uğrayan kadın mültecilere yönelik toplumsal cinsiyete duyarlı adalete erişimin sağlanmasını gerekli kılmaktadır. Bu çerçevede şiddete uğrayan veya uğrama riski olan kadınların hayatlarının risk altında olabileceği veya işkence veya insanlık dışı muameleye veya cezalandırılmaya maruz kalabilecekleri hiçbir ülkeye hiçbir durumda iade edilmeyecekleri güvence altına alınmaktadır.

Buraya kadar belirtilen hukuki belgeler toplumsal cinsiyet eşitliği bakımından adalete erişimin, kadınlarla ilgili ele alındığını göstermektedir. Bu konuda aynı yaklaşımı Avrupa Konseyinin belgelerinde de görmek mümkündür. Konsey 2018-2023 yıllarına yönelik *Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Strateji Belgesi*’nde, toplumsal cinsiyet eşitliğini tanımlarken kapsamı kadın, erkek, kız çocukları ve erkek çocukları olarak belirtmiştir³⁹. Belge cinsiyet kimliği veya cinsel yönelim ifadelerine yer vermesine rağmen, bunları da kadınlarla ilgisi doğrultusunda ele almaktadır. Belge kesşimsellik ilkesi üzerinde durarak, kadınların çoklu ayrımcılığa uğramalarına dikkat çekmektedir. Bu bağlamda yaş, engellilik, cinsiyet kimliği veya cinsel yönelime ilişkin kesşimsel ayrımcılıklardan en fazla kadınların etkilendiği belirtilmektedir⁴⁰. Diğer ifadeyle belge kadınlar üzerinden diğer grupları ele almaktadır. Avrupa Konseyinin adalete erişimle ilgili, bu çalışmada ele alınacak belgeleri de genelde kadınların adalete erişimiyle ilgilidir.

Dolayısıyla toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında hukuksal düzeydeki metinler bakımından LGBTİ+ bireylerle ilgili problem kendini açıkça göstermektedir. Bu bağlamda adalete erişimle ilgili olarak, LGBTİ+ bireylerin dışlandığı ve etkili adalete erişim kapsamında yapılan iyileştirmelerde onlara yer verilmediği görülmektedir. Bu husus da toplumsal cinsiyet bakımından yapısal problemlerin devam ettiğinin açık bir göstergesidir.

³⁹ Council of Europe Gender Equality Strategy 2018-2023, s. 5.

⁴⁰ Council of Europe Gender Equality Strategy 2018-2023, s. 11.

III. ADALETE ERİŞİM ALANINDA TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ TEMELLİ NORMLAR VE STANDARTLAR

A. TEMATİK ALANLA İLGİLİ İNSAN HAKLARI BELGELERİNİN LİSTELENMESİ

Bu raporda incelenen belgeler şunlardır:

Küresel Belgeler

- İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi
- BM Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi
- BM Kadınlara karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi (CEDAW) ve CEDAW Komitesi Tavsiye Kararları
- Engellilerin Haklarına Dair Sözleşme
- CEDAW Komitesi Tavsiye Kararları
- BM İnsan Hakları Yüksek Komitesi Kararları
- Bangalor Yargısal Davranış İlkeleri ve Bangalor Yargısal Davranış İlkeleri Hakkında Şerh

Bölgesel Belgeler

- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları
- İstanbul Sözleşmesi ve GREVIO Raporları
- Avrupa Sosyal Şartı
- Avrupa Konseyi İnsan Ticareti Sözleşmesi

Bu bölümde yararlanılacak olan toplumsal cinsiyet bağlamında adalete erişimle ilgili Avrupa Konseyi çalışmaları

- a. Compilation of Case Law of the European Court of Human Rights on Gender Equality Issues (August 2019)
- b. Women’s Access to Justice: A Guide for Legal Practitioners (October 2018)
- c. Training Manual for Judges and Prosecutors on Ensuring Women’s Access to Justice (2017)

- d. Country Studies on Barriers, Remedies and Good Practices for Women’s Access to Justice: Armenia, Azarbaijan, Georgia, Republic of Moldova, Ukraine (2017)
- e. Council of Europe Plan of Action on Strengthening Judicial Independence and Impartiality (2016)
- f. Factsheet on Guaranteeing Equal Access of Women to Justice (2016)
- g. Abridged Report of the Conference “Towards Guaranteeing Equal Access of Women to Justice” October 2015, Bern
- h. Factsheet of the European Court of Human Rights on case-law related to gender equality
- i. Equal access to justice in the case-law on violence against women before the European Court of Human Rights (October 2015)
- j. Compilation of Contributions from Member States on Key Challenges and Good Practices on Access to Justice for Women Victims of Violence at National Level (2014)
- k. (Gender Equality Commission) Feasibility Study on Equal Access of Women to Justice
- l. Report on cases brought before the European Court of Human Rights by women (April 2010)
- m. Access to Justice for Migrants and Asylum-Seekers in Europe
- n. Access to justice in Europe- European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ)
- o. Council of Europe Committee of Ministers, Recommendation No. R (93) 1
- p. Parliamentary Assembly Resolution 2054 (2015) 1 - Equality and non-discrimination in the access to justice

Diğer Kaynaklar

- a) Guidance Note- Framework for measuring Access to justice including specific challenges facing women - UN Women, Council of Europe, 2016
- b) UN Committee on the Elimination of Discrimination against Women General recommendation on women’s access to justice (2015)
- c) Eliminating Judicial Stereotyping- Equal Access to justice for women in gender-based violence cases (S. Cusak, 2014), paper commissioned by the Office of the UN High Commissioner for Human Rights
- d) Progress of the World’s Women: In Pursuit of Justice, UN Women (2011-2012)
- e) Ten proven approaches to make justice systems work for women in the pursuit of justice- UN Women (2011-2012)
- f) Human rights, rights of women- Female applicants to the European Court of Human Rights (Article by F. Tulkens, former judge and Vice-Resident at the European Court of Human Rights 2007)
- g) Inter-Agency Standing Committee (IASC) Accountability Framework for the IASC Policy on Gender Equality and the Empowerment of Women and Girls in Humanitarian Action 2018-2022
- h) UNHCR Action against Sexual and Gender-Based Violence: An Updated Strategy 2011

- i) UNHCR Handbook for the Protection of Women and Girls, UNHCR, First edition, January 2008

Bu bölümde tartışılacak hususlar şunları içermektedir:

- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin toplumsal cinsiyete ilişkin yargı içtihatları
- Yargı mensuplarının kadınların adalete erişimi hususunda eğitilmesi ve adalete erişim bağlamında yargı bağımsızlığının ve tarafsızlığının ve yargı etiğinin güçlendirilmesi
- Yargısal davranış ilkesi olarak eşitlik ilkesinin güçlendirilmesi
- Kadınların adalete erişimindeki zorluklar, engeller ve bunların aşılmasına ilişkin hususlar
- Kadınların adalet arayışına ilişkin yaklaşımlar
- Yargıda cinsiyetçi tutumlar ve bunların giderilmesi
- Adalete erişim bakımından toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin genel normların belirlenmesi
- Kadınların ve kız çocuklarının haklarını bilmeleriyle ilgili hususlar
- Kadınların ve kız çocuklarının adli yardımdan yararlanmaları
- Kadınların ve kız çocuklarının yargılama sürecinde kadın beyanı esastır ilkesine özen göstermeye ve ikincil mağduriyete uğramamalarına ilişkin normlar
- Mülteci kadınların ve kız çocuklarının yukarıda belirtenlere ek olarak, durumlarının özelliğini göz önünde tutan (tercüman bulundurma gibi) normlar
- Engelli kadınlar ve kız çocukları, LGBTİ+ bireyler ve erkeklik çalışmaları bağlamında ayrımcılık yaratacak muameleyle karşılaşmamalarına ilişkin hususlar
- Yargısal davranış ilkesi olarak eşitlik ilkesinin güçlendirilmesi

B. TEMATİK ALANLA İLGİLİ NORMLARIN BELİRLENMESİ

Bu bölümde adalete erişimle ilgili insan hakları belgelerinde toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifiyle dahil edilen normlar tarihsel bir sıralama gözetilerek sunulacaktır. Bu sıralama yapılırken incelenecek başlıklardan bazıları (harf sırasına göre) şunlardır: adalet ve hakkaniyet, adil bir şekilde dinlenilme hakkı (hakkaniyete uygun ve aleni surette dinlenilme hakkı), adil yargılanma hakkı, adli pasiflik, adli yardım, ayrımcılık yasağı, erişilebilirlik, eşitlik, etkililik ve etkili başvuru hakkı, hesap verilebilirlik, ikinci mağduriyete uğratmama, kabul edilebilirlik ve yeterlilik, kadın beyanı esastır, kadına yönelik şiddet, kesişimsellik, onurlu ve yeterli yaşam, özen gösterme, toplumsal cinsiyet eşitliği ve yapısal adaletsizlik

C. STANDARTLARIN, ÖLÇÜTLERİN VE İYİ ÖRNEKLERİN BELİRLENMESİ

1. Standartlar ve Ölçütler

Toplumsal cinsiyet eşitliği çerçevesinde adalete erişimle ilgili normların benimsenmesi süreci ortak standartların oluşturulmasını ve bu standartlara erişim için stratejik planlama yapılmasını gerektirmiştir. Standartların oluşturulmasını izleyen süreç hedeflerin belirlenmesi ve bu hedeflere yönelik faaliyetlerin geliştirilmesiyle ilgilidir. Bu bölüm çerçevesinde BM Standartları belirtilebilir. BM standartları arasında CEDAW Komitesinin standartları 33 ve 35 sayılı CEDAW Komitesi Tavsiye Kararları doğrultusunda söz konusudur. BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri doğrultusunda da standartlar Pekin Eylem Planı ve BM-Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri 2015-2030 Ölçütleridir. Avrupa Konseyinin adalete erişimde toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin 2018-2023 stratejik planı söz konusudur. Bu bölümde bu plan dahilindeki hedefler ile İstanbul Sözleşmesi çerçevesinde GREVIO’nun belirlediği standartlar belirtilecektir.

Avrupa Konseyi 2018-2023 stratejik planının genel amacı, cinsiyet eşitliği alanında Avrupa Konseyi müktesebatını güçlendirerek toplumsal cinsiyet eşitliğinin etkili bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlamaktır. Bu doğrultuda Konsey 2018-2023 dönemi için altı stratejik alana odaklanan hedefleri genel olarak şu şekildedir:

- STRATEJİ I: Toplumsal cinsiyet klişelerini ve cinsiyetçiliği önlemek ve bunlarla mücadele etmek.
- STRATEJİ II: Kadına yönelik şiddeti ve aile içi şiddeti önlemek ve bununla mücadele etmek.
- STRATEJİ III: Kadınların adalete eşit erişimini sağlamak.
- STRATEJİ IV: Kadınların ve erkeklerin siyasi ve kamusal karar alma süreçlerine dengeli katılımlarını sağlamak.
- STRATEJİ V: Göçmen, mülteci ve sığınmacı kadınların ve kızların haklarını korumak.
- STRATEJİ VI: Tüm politika ve tedbirlerde toplumsal cinsiyetin anaakımlaştırılmasını sağlamak.

İstanbul Sözleşmesi ışığında GREVIO’nun Türkiye temel değerlendirme raporunda⁴¹ yer verdiği standartlar, İstanbul Sözleşmesinin uygulanmasını güçlendirmek için birtakım önerilerde bulunmasıyla ilgilidir. Bu önerilerin sunulmasında ise kademeli aciliyet seviyelerine karşılık gelen farklı fiillerin kullanımını benimsemiştir. Bunlar öncelik sırasına göre “ısrarla tavsiye etmek” (*urge*), “kuvvetle teşvik etmek” (*strongly encourage*), “teşvik etmek” (*encourage*) ve “davet

⁴¹ GREVIO Baseline Evaluation Report Turkey, <https://dSPACE.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1135>

etmek” (*invite*) tir. GREVIO, acil önlem alınması gerektiğini düşündüğü hususlarda “ısrarla tavsiye etmek” fiilini kullanır. “Kuvvetle teşvik eder” fiili ise, GREVIO'nun Sözleşmenin kapsamlı bir şekilde uygulanmasını sağlamak için yakın gelecekte düzeltilmesi gereken eksikliklere dikkat çektiği durumlarda kullanılır. Üçüncü aciliyet seviyesine işaret eden “teşvik etmek” fiili ise, muhtemelen daha sonraki bir aşamada olsa da, dikkat gerektiren eksiklikler için kullanılır. Son olarak, “davet” fiili, daha küçük boşluklara veya önerilere işaret eder⁴². Bu hususlar göz önünde bulundurularak raporda *sadece* adalete erişime ilişkin hususlardaki öneriler özetlenecektir.

Öncelikle temel haklar, eşitlik ve ayrımcılık yasağına ilişkin olarak GREVIO Türkiye otoritelerini toplumsal cinsiyet eşitliği ilkesinin pratikte gerçekleştirilmesini ve kadınlara karşı ayrımcılık yapan uygulamaların kaldırılmasını sağlayacak politika ve önlemleri geliştirmeye ve önemli ölçüde güçlendirmeye devam etmek; hakimlerin ve savcılarının, İstanbul Sözleşmesi hükümleri de dahil olmak üzere, kadınların insan hakları ve kadın erkek eşitliği konusundaki uluslararası yasal norm ve standartları anlama ve uygulama kapasitelerini geliştirme çabalarının yanı sıra tüm kadınlar ve kızlar için bilinçlendirme faaliyetleri yürütme çabalarının artırılması ve Anayasa Mahkemesi de dahil olmak üzere, bu haklarını talep etmek için mevcut hukuk yolları hakkında bilgilerini arttırmak; 4 + 4 + 4 eğitim programı değişikliği dahil olmak üzere yasaları ve politikaları, cinsiyet eşitliği ve kadına yönelik şiddet üzerindeki etkileri açısından değerlendirmek, gerektiğinde bu yasa ve politikaları değiştirmek ve tüm hukuk ve politika önerilerini toplumsal cinsiyet perspektifinden etki analizi yapmak hususunda ısrarla tavsiyede bulunmaktadır⁴³.

Kesişimsellik paradigmasını vurgulayan GREVIO bu kapsamda kırsal kesimdeki kadınlar, Kürt kadınlar, engelli kadınlar ve lezbiyen kadınlar da dahil olmak üzere kesişimsel ayrımcılığa maruz kalan ya da kalabilecek olan kadınları etkileyen şiddetin önlenmesi ve bunlarla mücadele çabalarını bu kadınların karşılaştığı eşitsizlikleri ele alarak desteklemek; bu kadınların bakış açılarını özel hizmetlere yansıtarak onlar açısından erişimi mümkün koruma ve destek hizmetleri geliştirmek hususunda yetkilileri kuvvetle teşvik etmektedir⁴⁴.

Şiddet konusunda devletin sorumluluğuna ilişkin olarak GREVIO özen ilkesi, ikincil mağduriyete uğratmama ve hesap verilebilirlik ilkelerine göndermede bulunarak yetkililerin şiddetle mücadele ederken bu ilkeler kapsamında hareket etmesi gerektiğini ısrarla tavsiye etmektedir⁴⁵.

Kanun uygulayıcı kurumlar ve özellikle ceza mahkemeleri bakımından veri toplamaya ilişkin kimi hususlar, dolaylı da olsa adalete erişim bakımından önemli görülebilir. Bu kapsamda GREVIO yetkilileri İstanbul Sözleşmesinde belirtilen şiddet suçlarının ve buna ilişkin yaptırımların mağdur ve failin yaşı, cinsiyeti, coğrafi konumu, şiddet türü gibi ayrımları kullanarak veri oluşturmak ve bunları istatistiklere yansıtma konusunda kuvvetle teşvik etmektedir⁴⁶.

Ayrıca GREVIO, şiddetle mücadelede ilgili meslek erbablarına gerekli bilgi ve beceriler kazandırmak ve İstanbul Sözleşmesinde öngörülen tutum değişikliğine ulaşmak amacıyla yetkilileri, başlangıç ve hizmet içi eğitim ve bu eğitimde hesap

⁴² GREVIO Baseline Evaluation Report Turkey, s. 5.

⁴³ GREVIO Baseline Evaluation Report Turkey, s. 15.

⁴⁴ GREVIO Baseline Evaluation Report Turkey, s. 19.

⁴⁵ GREVIO Baseline Evaluation Report Turkey, ss. 23-24.

⁴⁶ GREVIO Baseline Evaluation Report Turkey, s. 36.

verilebilirlik kültürünün yerleştirmesi hususunda gerekli önlemleri almaya kuvvetle teşvik etmektedir⁴⁷.

Şiddet önleme ve izleme merkezleri olan ŞÖNİM’lere ilişkin olarak da söz konusu merkezlerdeki hizmetin erişiminin kolay ve “tek-durak” merkezler olarak gerçekleştirilmesi ve özel ihtiyaçları olan mağdurlar da dahil olmak üzere tüm mağdurların koruma ve desteğe ayırım gözetmeden erişebilmeleri ve cinsiyete duyarlı danışmanlık ve güçlendirici destek için uzman kadınların destek hizmetlerine yönlendirilmeleri adına ŞÖNİM’lerin kapasitesinin artırılması ve hizmet sunumunun genişletilmesi hususunda ilgili makamları kuvvetle teşvik etmektedir⁴⁸. Ayrıca kesişimsel ayrımcılığa uğrayanlar da dahil tüm mağdurların güçlendirilmesine ilişkin de mağdurların yeterli ve zamanında bilgi almalarına, bilinçli kararlar vermelerine ve haklarını etkin bir şekilde kullanmalarına olanak tanıyacak alt yapıları teşvik etmektedir⁴⁹.

Yine, sığınma evlerinin kapasitelerinin güçlendirilmesi ve farklı kadın mağdurlar için uygunluğunun artırılmasının yanı sıra şiddet destek hatlarının ilgili dillerde kullanıma açılması, cinsel şiddet veya tecavüz kriz merkezlerinin kurulması ve şiddet mağduru çocuklara ilişkin Çocuk İzlem Merkezleri’nin kapasitelerinin artırılması ve çocuk tanıkları koruyucu düzenlemeler yapılması hususları da adalet erişim hakkı kapsamında düşünülebilir⁵⁰.

GREVIO sadece ceza hukuku kapsamında değil, özel hukuk hükümleri gereğince de şiddet mağdurlarının tazminat talep etmelerine yönelik araç ve usullerin gözden geçirilip erişilebilir kılınması hususunda devletleri kuvvetle teşvik etmektedir⁵¹.

Ceza hukuku hükümlerinin İstanbul Sözleşmesi çizgisinde yeniden gözden geçirilmesi gerektiğine ilişkin uyarının yanı sıra GREVIO özellikle dijital ortamda da gerçekleştirilebilen “ısrarlı takip” (*stalking*) fiilinin başlı başına bir suç olarak tanımlanması ve buna uygun cezanın öngörülmesine ilişkin yetkililere ısrarla tavsiyede bulunmaktadır. Benzer bir uyarı zorla evlendirmenin ceza hukuku uyarınca suç teşkil etmesi, hiçbir tecavüz veya taciz mağdurunun faille evliliğe zorlanmaması ve evliliğin şiddet eylemini geçersiz kılmasına araç olmaması için gerekli önlemlerin alınması hususunda da yapılmıştır⁵².

Şiddet ve adalet erişim hususunda GREVIO yetkilileri, kadına yönelik şiddete ilişkin adli yaptırımların etkili, orantılı ve caydırıcı olmasını sağlayacak önlemler almada ısrarla tavsiyede bulunmuştur⁵³.

Söz konusu raporda adalet erişimin önemli bir ayağı olan alternatif çözüm yöntemlerine ilişkin de uyarılar bulunmaktadır. Örneğin şiddet konusunda mağdur ve fail arasındaki güç eşitsizliği de gözetilerek arabuluculuk kurumuna kimi durumda olumsuz yaklaşılması gerektiği ve özgür iradesini ortaya koyamayacak şiddet mağduru kadınlar açısından bu kurumun dikkatli bir şekilde ele alınması gerektiğinin altı çizilmiştir⁵⁴. Yine şiddet öyküsü olan boşanma davalarında uzlaşmanın yasaklanması gerektiği de belirtilmiştir⁵⁵.

⁴⁷ GREVIO Baseline Evaluation Report Turkey, s. 47.

⁴⁸ GREVIO Baseline Evaluation Report Turkey, s. 54.

⁴⁹ GREVIO Baseline Evaluation Report Turkey, s. 57.

⁵⁰ GREVIO Baseline Evaluation Report Turkey, ss. 64-68.

⁵¹ GREVIO Baseline Evaluation Report Turkey, s. 71.

⁵² GREVIO Baseline Evaluation Report Turkey, s. 76, s. 82.

⁵³ GREVIO Baseline Evaluation Report Turkey, s. 87.

⁵⁴ GREVIO Baseline Evaluation Report Turkey, ss. 89-90.

⁵⁵ GREVIO Baseline Evaluation Report Turkey, s. 90.

Ayrıca, adalete erişim açısından hayati bir bileşen olan adli yardıma ilişkin hususlar da raporda belirtilmektedir. GREVIO, Türkiye yetkililerini, özellikle uzman kadın örgütleri ile işbirliği içinde, İstanbul Sözleşmesinin kapsadığı çeşitli şiddet biçimlerinin mağdurlarına yönelik hukuki yardıma erişimi geliştirmeleri hususunu kuvvetle teşvik etmektedir. GREVIO ayrıca yetkilileri, adli yardıma erişim prosedürlerini basitleştirme ve sadeleştirme ve kadına yönelik şiddet mağdurlarının ihtiyaçları konusunda Adli Yardım Bürolarının farkındalığını artırmaya davet etmektedir⁵⁶.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Standartları

AİHM’nin geliştirdiği standartlar daha çok kadına yönelik şiddetle ilgilidir. AİHM tarafından 2015 yılında kadına yönelik şiddete ilişkin adalete erişimle ilgili hazırlanan rapor çerçevesinde AİHS’nin 2., 3. ve 14. maddeleri çerçevesinde geliştirdiği standartlar söz konusudur⁵⁷. Bunlar Koruyucu Etkili Önlemler Standartı, Adalete Erişim Yolları Mahkemelere Erişebilirlik Standartı-Mahkemeye Erişim Hakkı, Ayrımcılık Yapmamak, Başvuranın Kişisel Bütünlüğüne Saygı, Özenli (Dikkatli) ve Etkili Soruşturma, Adli Pasifliğin Olmamasına yer vermektedir.

2. İyi Uygulama Örnekleri

Toplumsal cinsiyet bakımından adalete erişimle ilgili farklı engeller söz konusudur. Öncelikle Avrupa Konseyi çerçevesinde toplumsal cinsiyet bakımından adalete erişim, kadınlar bakımından ele alınmakta ve kadınlarla ilgili olarak da ev-içi şiddete uğrayan kadınlar üzerinde durulmaktadır. Verilen iyi uygulama örnekleri de genellikle bu konu çerçevesindedir. Konunun bu şekilde ele alınışı da henüz toplumsal cinsiyet bakımından adalete erişim hususunda yolun başında olduğunu göstermektedir. Avrupa Konseyi kadınların haklarını talep etmeleriyle ilgili başlıca engeller olarak korku ve utanma, erişilebilir yardım ve prosedürler hakkında bilgi eksikliği, adli yardıma ilişkin sınırlamalar, ekonomik bağımsızlık ve çocuklar bakımından endişe duyma ve tasarruf önlemlerinin toplumsal cinsiyete dayalı yaklaşımıdır. Konsey bunları sosyo-ekonomik ve kültürel engeller olarak adlandırmaktadır⁵⁸. Bu engellerin içerisinde toplumsal cinsiyet ön yargıları başlıca rol oynamakta ve bu yargılar kadınların korkularını besleyerek adli yola başvurmalarını engellemektedir. Konsey ayrıca hukuki ve prosedürel engellerin de kadınların adalete erişimini engellediğini belirtmektedir. Bunlar arasında kadınlara yönelik yapılan fiili ayrımcılık, kadın haklarına ilişkin kanunlardaki boşluklar, cinsiyet temelinde ayrımcılık karşıtlığına kanunlarda çok az yer verilmesi, sistematik eşitsizliklere yol açan toplumsal cinsiyet körü veya nötr hukuk kuralları, yargısal kararlarda uluslararası standartların sınırlı kullanımı, kadınlara yönelik dolaylı ayrımcılığa çok az yer verilmesi, ceza yargılamalarının uzunluğu, ayrımcı uygulamalar

⁵⁶ GREVIO Baseline Evaluation Report Turkey, s. 104.

⁵⁷ European Court of Human Rights, *Articles 2, 3 and 14 Equal Access to Justice in the Case-Law of the European Court of Human Rights on Violence Against Women*, 2015, s.5. <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1022>

⁵⁸ Council of Europe, *Guaranteeing Equal Access of Women to Justice*, 2016, s. 3, <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1671>

ve olumsuz toplumsal cinsiyet ön yargılarının mahkemede hakim olması yer almaktadır⁵⁹.

İyi uygulama örneklerinin belirleyicileri olarak da Avrupa Konseyinin belirlediği kriterler söz konusudur. Bu kriterler şunlardır: Uzmanlık mahkemeleri ve hızlı prosedürler, konuyla ilgili uzman savcılar, ayrı polis birimleri, şiddet ve ayrımcılığa maruz kalan kadınlar için ücretsiz adli yardım, silahlı çatışmada şiddete maruz kalan kadınların adalete erişimi ve zararların tazmini, kadına yönelik şiddet davalarında sivil toplumun yer almasına ilişkin hukuki dayanak, Eşitlik Birimleri, hukukçulara yönelik toplumsal cinsiyet eğitimi, koruma tedbirleri, acil durum tedbirleri, şiddet uygulayanın şiddete uğrayana yaklaşmaması tedbiri⁶⁰.

Avrupa Konseyinin 2015 yılında yayınladığı *Compilation of Good Practices to Reduce Existing Obstacles and Facilitate Women’s Access to Justice* başlıklı kitapta yer alan Avrupa ülkelerindeki iyi uygulama örnekleri genellikle kadına yönelik şiddeti önlemekle ilgili tedbirler olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin bu ülkelerden biri olan Avusturya’da online ve telefon hatlarıyla destek hizmetleri verildiği gibi kurumsal düzeyde şiddetten korumayla ilgili yasanın 1997 yılında çıkarılmaya başlanmasıyla düzenleme yapıldığı görülmektedir. Bu yasa ev-içi şiddete uğrayanlara hızlı ve etkili koruma sağlamak için çıkarılmıştır. Bu yasanın uygulanmasıyla ilgili temel ilke “şiddet uygulayan evden ayrılır”dır. Böylece şiddete maruz kalanın kendi bilindik çevresinde kalması sağlanmak istenmiştir. Şiddet uygulayandan uzaklaştırmak için evden uzaklaştırma yanında yaklaşmama gibi başka tedbirler de uygulanmaktadır. Bu yasayı uygulamakla ilgili polis yetkilendirilmiştir. Şiddete maruz kalana yönelik diğer tedbirleri şiddetten koruma merkezleri sağlamaktadır. Şiddetten koruma merkezleri, polisin koruma emriyle birlikte şiddete uğrayanla harekete geçip, ona güvenlik planı, psikolojik ve hukuki destek sağlamaktadır. Ev-içi şiddete uğrayanlar yanında, ısrarlı takibe maruz kalanlara da bu merkezler destek vermektedir. Şiddete uğrayana ihtiyacı halinde kalacağı yer de sağlanmaktadır.

1 Ocak 2006’dan itibaren şiddete uğrayan ve cinsel dokunulmazlığı ihlal edilenlere yönelik, yargılama sürecinde yardım isteme yetkisi verilmiştir. Örneğin öldürülen kişinin yakınları ve şiddete tanık olan aile üyeleri veya tecavüze uğrayan yardım isteyebilir. Burada psikolojik ve hukuki destek verilmektedir. İlk aşamada psikolojik destek ve yargılama sürecinde de hukuki destek söz konusudur. Hukuki destek bilgilendirmeye ilişkin olup, avukat desteği adli yardımla sağlanmaktadır. Bunun dışında, yargılamayla ilgili giderler ücretsizdir. Ayrıca şiddete uğrayana koruma merkezleri, sığınaklar ve acil telefon hatları da ücretsiz olarak psikolojik ve hukuki destek vermektedir.

Cinsel şiddet merkezleri, şiddetten koruma merkezleri sürekli olarak şiddete uğrayana yönelik farklı hizmetler vermektedir. Ayrıca Avusturya’da farklı merkezler de bulunmaktadır. Örneğin zorla evlendirilmeye maruz kalanların başvuracağı merkez, 16-24 yaş aralığındaki kız çocuklarına ve kadınlara hizmet vermektedir. Bu merkezde danışmanlık hizmeti, zorla evlendirme durumlarına müdahale, ailelerle uyumsuzlukları çözümlenmek, aile yanından ayrılmayı desteklemek, anadilinde destekle birlikte geçici kalma yeri temini, ihtiyaç varsa hukuki desteği sağlamaktır. Kadın sığınakları da kalma desteğini sağlamakta ve buralarda hukuki ve psikolojik

⁵⁹ *Guaranteeing Equal Access of Women to Justice*, ss.3-4.

⁶⁰ *Guaranteeing Equal Access of Women to Justice*, s.5.

destek sunulmakta ve hukuki adımların atılmasında belgelerin doldurulmasına yardımcı olunmaktadır. Bilgilendirme merkezi de ev-içi şiddeti önlemeye yönelik çalışmalar yapmakta ve bilgi akışını sağlamakla ilgili materyaller üretmekte, bilgilendirme çalışmaları yapmakta ve kadına yönelik şiddeti önlemek konusunda danışmanlık yapmaktadır.

Avusturya’da ayrıca eşit muamele yasası ve bu yasayla ilgili eşit muamele komisyonu ve eşit muameleyle ilgili başvurulacak ombudsman bulunmaktadır. Bu yasa iş yerinde kadın ve erkeğe eşit muameleyi ve hizmetlere eşit erişimi gerektirmektedir⁶¹.

Türkiye’de adalete erişimle ilgili iyi uygulama örneklerini diğer ülkelerde olduğu gibi kadına yönelik şiddet ve ev-içi şiddet üzerinden değerlendirmek mümkündür. Ev içi şiddetle ilgili davalarda hukuk uygulayıcılarının aktif olması gerekmektedir. Bu aktiflik şiddete uğrayan merkezli olmalıdır. Esasen ev-içi şiddetin dünya düzeyinde bu kadar yaygın olması ve genellikle şiddete uğrayanın kadınlar olması, bu tür şiddet üzerinde önemle durmak için haklı nedenler vermektedir. Bu tür şiddetle başta yaşam hakkı olmak üzere diğer temel hakların ortadan kaldırılması veya kaldırılma tehlikesini içermesi, bu konunun önemini ortaya koymaktadır. Ancak toplumsal cinsiyet bakımından adalete erişimin anlamı, sadece şiddete uğrayan kadınların adalete erişimi demek değildir. Meseleyi bu şekilde anlamak, toplumsal cinsiyet bakımından adalete erişimle ilgili diğer alanlardaki problem ve engelleri görmemek demektir.

Adalete erişimle ilgili bu çalışmada geniş anlamda adalete erişim kullanıldığı için Türkiye’deki iyi uygulama örnekleri de bu çerçevede ele alınmalıdır. Öncelikle haklar hakkında bilgi yoksunluğu, adalete erişimin başlıca engelini oluşturmaktadır. Bu bağlamda en fazla bilgiye ihtiyaç olunan alan burasıdır. İyi uygulama örnekleri olarak Millî Eğitim Bakanlığı’nın ders müfredatında seçmeli ders olarak “Hukuk ve Adalet” başlıklı ders yer almaktadır. “*Baroların ve Avukatların Avrupa İnsan Hakları Standartları Konusunda Kapasitesinin Güçlendirilmesi Ortak Projesi*” çerçevesinde Türkçeye çevirisi ve adaptasyonu yapılan Help Online Eğitimi Kadınlara Yönelik Şiddet ve Ev İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi (İstanbul Sözleşmesi) başta olmak üzere kadın ve kızlara yönelik şiddetin önlenmesiyle ilgili temel kavramlar, müdahale araçları, içtihat, uluslararası ve Avrupa’daki hukuki belgelerdeki temel konular ele alınmaktadır. HELP online eğitimde hesabı olmak şartıyla herkes bu eğitimden yararlanabilir⁶².

Türkiye’de yapılan çeşitli projeler kapsamında hukuk uygulayıcılarına yönelik programların geliştirildiği görülmektedir. Bunlar dışında kurumların da kendi kapasitelerini arttırmakla ilgili çalışmaları bulunmaktadır. İyi uygulama örnekleri çerçevesinde toplumsal cinsiyet bakımından adalete erişimle ilgili Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü Eğitimleri belirtilebilir.

Türkiye’de yer alan iyi örnek bağlamındaki uzman kurumlar ise şunlardır: TBMM Kadın-Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu (KEFEK), Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü-ŞÖNİM-Kadın Konukevleri, Kamu Denetçiliği Kurumu-Ombudsman, Aile İçi ve Kadına Karşı Şiddetle Mücadele Büro Amirlikleri, Ayrımcılık ve Cinsel Dokunulmazlığa Karşı İşlenen Suçlar Soruşturma

⁶¹ *Compilation of Good Practices to Reduce Existing Obstacles and Facilitate Women’s Access to Justice*, ss.11-24.

⁶² Bu eğitimlere şu linklerden erişilebilir: <http://help.elearning.ext.coe.int/login/index.php> ; <http://help.elearning.ext.coe.int/course/view.php?id=3380> . (Erişim Tarihi: 03.11.2020)

Bürosu, Ankara Barosu Gelincik Merkezi, Ankara Barosu LGBTİ+ Hakları Merkezi, Üniversitelerarası Cinsel Tacizle Mücadelede Dayanışma Ağı ve Üniversitelerin CTS Birimleri.

İyi uygulama örnekleri olarak şiddete uğrayanların başvuracakları telefon hatları da belirtilebilir. Bunlar KADES Uygulaması, Ankara Barosu Gelincik Merkezi ve Türkiye Kadın Dernekleri Federasyonu telefon hatları, ALO 183’tür.

Adalet erişimle ilgili iyi uygulama örnekleri arasında bu amaca hizmet etmeyi sağlayacak kurumlar ve uygulamalar gösterilebilir. Bunlar arasında Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Müdürlüğü, Adli Görüşme Odaları, e-Adalet Vatandaş Uygulaması, Erişebilirlik Değerlendirme Modülü (ERDEM) yer almaktadır.

İyi uygulama örneklerinin bir başkası adalet erişimle ilgili ulusal eylem planlarıdır. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü tarafından kadına yönelik şiddetle mücadele, kadının güçlendirilmesi ve erken yaşta ve zorla evliliklerle mücadele olmak üzere üç alanı ulusal eylem planı konusu olarak belirlenmiş olup, bunlardan ilk ikisine dair planlar yapılmıştır. Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı 2007 yılından itibaren söz konusu olup, bugüne kadar 2007-2010, 2012-2015 ve 2016-2020 dönemlerine ait olmak üzere üç eylem planı yapılmıştır. Kadına karşı şiddetin önlenmesi eylem planları yanında Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü tarafından 2008-2013 dönemi için “Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı” ve ardından 2018-2023 yıllarını kapsayacak şekilde “Kadının Güçlenmesi Strateji Belgesi ve Eylem Planı” çıkarılmıştır.

İyi uygulama örnekleri olarak, hukuk uygulamasını toplumsal cinsiyete duyarlı yönde geliştirmeye yönelik mahkeme kararları ve hak savunuluculukları yer almaktadır. Bunlar aynı zamanda dönüştürücü eşitliği sağladıklarından oldukça önemlidir. Mahkeme kararları olarak AİHM Kararları Türk hukukunda toplumsal cinsiyete duyarlı yaklaşımı ve cinsiyet temelinde adalet eşit erişimde etkili olması bakımından önem taşımaktadır. Bu yönde AİHM’in dönüştürücü etkisi olduğu söylenebilir. Kadın Dayanışma Vakfı tarafından hazırlanan *Cinsiyete Dayalı Şiddetle Mücadelede Yargılama Standartları: Avukatlar İçin Kılavuz* başlıklı kitapçıkta, ceza ve hukuk davalarında söz konusu olan kadınlarla ilgili cinsiyetçi uygulamalara yer verilmiş olup, adalet erişimle ilgili cinsiyetçiliğin farkında olmayı sağlayan da göstergeler listesi hazırlanmıştır. Kılavuz bu konuda avukatlara yol göstericilik sağlaması bakımından oldukça önemlidir. Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformunun, kadınlarla ilgili olarak davaları izlemeleri ve bu davalarla ilgili yargıda cinsiyetçilik raporları hazırlamaları, ceza davalarında yargılamada cinsiyetçiliği önlemek bakımından önem taşımakta ve yargısal dönüşüm anlamında önemli bir adımı oluşturmaktadır⁶³. Son olarak Sosyal Politika, Cinsiyet Kimliği ve Cinsel Yönelim Çalışmaları Derneği tarafından 2020 yılında yayınlanan Türkiye’de LGBTİ+ Hakları başlıklı raporda stratejik davalamanın toplumsal cinsiyete duyarlı yargıya ulaşmada ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Stratejik davalamada mevcut olan anayasaya aykırı hükümler de saptanmakta ve bunlara karşı yargı yoluna başvurulmaktadır. Bunun dışında mevcut olan mevzuat hükümlerine aykırı durumlarda da suç duyurusu yapmak da bu tür davanın gereğidir. Örneğin KAOS GL’nin LGBTİ+ bireylere yönelik nefret söylemi içeren ifadelerle karşı yaptıkları suç

⁶³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. <http://kadincinayetleriniidurduracagiz.net/kategori/davalarimiz>

duyurusu bunun bir örneği sayılabilir⁶⁴. Ayrıca stratejik davalama hak ihlallerini önlediği gibi hesap verilebilirliği de sağlamaktadır.

⁶⁴ Türkiye’de LGTBI+ Hakları, s. 13.

IV. TÜRKİYE BAĞLAMININ MEVCUT DURUM ANALİZİ

Bu bölümde öncelikle Türkiye’de adalete erişimle ilgili mevzuat genel hatlarıyla aktarılacak ve bu konudaki mevcut eksiklikler üzerinde durulacaktır. Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitliği bakımından kadınların adalete erişimiyle ilgili normların bulunduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu düzenlemeler daha çok kadına yönelik şiddet üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu bağlamda kadınların iş hukuku, miras hukuku gibi hukukun diğer dallarında adalete erişimle ilgili mevcut durumları eksiklik içermektedir. Öte yandan her ne kadar kadına yönelik şiddetle ilgili mevzuat bulunsa da bunların etkin bir şekilde uygulanmasıyla ilgili problemler söz konusudur. Bu nedenle de kadınlar şiddete uğradıklarında yargıya başvurmaktan kaçınmaktadırlar. Kadınlar denilince de mülteci ve engelli kadınların durumuyla ilgili de mevzuatta eksiklik vardır. LGBTİ+ bireyler ve erkeklik çalışmaları konusunda büyük bir boşluk söz konusudur. Adalete erişimle ilgili mevcut eşitsiz yapının belirtilen konular üzerinde durularak, değiştirilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede öncelikle, mevzuat bakımından durum saptaması yapılacak, ardından mevzuatın uygulanmasıyla ilgili problemler belirtilecek ve son olarak da mevcut duruma ilişkin talepler özellikle STK’lar bağlamında ortaya konacaktır

A. TÜRKİYE BAĞLAMINDA ADALETE ERİŞİM MEVZUATININ HARİTALANMASI

Toplumsal cinsiyet bakımından adalete erişimle ilgili ulusal mevzuat başlıklar halinde şunlardır: Anayasa, 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun ve Uygulanma Yönetmeliği, Ceza Muhakemesi Kanunu, Çocuk Koruma Kanunu, Engelliler Hakkında Kanun, Hukuk Muhakemeleri Kanunu, İş Kanunu, Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu, Türk Ceza Kanunu, Türk Medeni Kanunu, Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu ve Yönetmeliği, Vatandaşlık Kanunu, Suç Mağdurlarının Desteklenmesine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, Adli Görüşme Odaları Yönetmeliği, Ceza Muhakemesi Kanunu Gereğince Müdafî ve Vekillerin Görevlendirilmeleri ile Yapılacak Ödemeleri Usul ve Esaslarına İlişkin Yönetmelik, Kadın Konukevlerinin Açılması ve İşletilmesi Yönetmeliği, ŞÖNİM Yönetmeliği, Adalet Bakanlığı İlgili Genelgeleri, İçişleri Bakanlığı İlgili Genelgeleri, Türkiye Barolar Birliği ve Baroların adli yardımla ilgili mevzuatı, Türkiye Barolar Birliği ve Baroların ilgili merkezleriyle ilgili mevzuat, Arbuluculuk Mevzuatı (Hukuk Uyuşmazlıklarında Arbuluculuk Kanunu ve Yönetmeliği), Yargıya (HSK ve Yargıtay) İlişkin Etik İlkeler Metinleri.

B. KURUMSAL YAPI VE POLİTİKA BELGELERİNİN HARİTALANMASI

Bu bölümde incelenecek politika belgeleri, Adalet Bakanlığı yargı reformu strateji belgeleri ve kadına yönelik şiddet ilişkin ulusal eylem planları olup bunların başlıca hedefleri ortaya konacaktır. Aşağıda belirtilenlerden anlaşılacağı gibi bu planlar, daha çok kadına yönelik şiddeti önlemeye ilişkin olup, daha ziyade İstanbul Sözleşmesi’yle uyum sağlama amacıyla hazırlanmıştır. Ancak kadınlarla ilgili diğer adalete erişim konularını ve LGTBİ+ bireyleri içermemektedir. Öte yandan kesişimsellik ilkesini de merkeze alacak şekilde hazırlandıkları da söylenemez.

1. Adalet Bakanlığı Yargı Reformu Stratejileri

- Adalet Bakanlığı Yargı Reformu Stratejisi 2019⁶⁵

2019 Strateji raporu toplumsal cinsiyet perspektifiyle gözden geçirildiğinde, şu hususlara yer verildiği görülmektedir:

İnsan kaynaklarının nitelik ve niceliğinin artırılması amacıyla iş yükü oranının dengelenmesi hedeflenmiş ve “*hâkim, savcı ve personel alımında kadın-erkek eşitliği ilkesinin gözetilmesine devam edilecektir*”, denmiştir⁶⁶. Adalet erişim konusunda kadınlara yönelik pozitif ayrımcılık öngören düzenlemelerin önem taşıdığı belirtilerek “kadın hakları, ailenin korunması ve kadına karşı şiddet ve aile arabuluculuğu konusunda dikkate alınacak en önemli bağlayıcı Belge İstanbul Sözleşmesi’dir” denmektedir⁶⁷.

Adalet erişiminin kolaylaştırılması ve adalet hizmetlerinden memnuniyetin artırılması amacı altında da adalet sisteminde kadın haklarına ilişkin uygulamaların getirileceği ve bu kapsamda adli yardım sisteminde kadın haklarının daha etkili korunmasını sağlayan uygulamaların geliştirilmesi ve hizmet içi ve hizmet öncesi eğitimlerde kadın haklarına yönelik programların uygulanacağı hedeflenmiştir⁶⁸.

Strateji, yargılamanın sadeleştirilmesi ve etkinliğinin artırılması amacıyla yönelik yargısal çözüm sürecinde aile hukuku uyuşmazlıklarını derinleştiren uygulamaların kaldırılmasına ilişkin “Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun’un uygulanmasından kaynaklanan sorunların giderilmesine yönelik” çalışmalar yapılacağına altını çizmiştir⁶⁹.

Yine, alternatif çözüm yöntemlerinin geliştirilmesi amacı kapsamında “mahkeme temelli aile arabuluculuğunun” getirilmesi öngörülmüş, ancak bu uygulamada İstanbul Sözleşmesi’nin dikkate alınacağı belirtilmiştir⁷⁰.

Engelli hakları da belgede zikredilen diğer dezavantajlı grup haklarından biridir. Engelli haklarının korunması demokratik toplumun gerekliliklerinden biri olarak belirtilmiş ve engellilerin adalete erişimini kolaylaştıran uygulamaların

⁶⁵ Adalet Bakanlığı Yargı Reformu Stratejisi 2019, Metnin tamamı için bkz. <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1657>

⁶⁶ Adalet Bakanlığı Yargı Reformu Stratejisi 2019, s. 44.

⁶⁷ Adalet Bakanlığı Yargı Reformu Stratejisi 2019, s. 67, dipnot 50.

⁶⁸ Adalet Bakanlığı Yargı Reformu Stratejisi 2019, s. 69.

⁶⁹ Adalet Bakanlığı Yargı Reformu Stratejisi 2019, s. 87.

⁷⁰ Adalet Bakanlığı Yargı Reformu Stratejisi 2019, s. 92.

yaygınlaştırılması hedeflenmiştir⁷¹. Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi’ne de atıfta bulunan rapor, söz konusu sözleşme ve ilgili kanunda belirtilen ilkelerin gözetileceğini vurgulamıştır⁷².

- 2019/2023 Adalet Bakanlığı Stratejik Planı⁷³

2019-2023 Stratejik Plan en güncel belge olarak dezavantajlı grup tanımına yer vermemiştir. Stratejik Plan, yeni plan döneminde ceza adaleti sisteminin kalitesi için kovuşturma öncesi çözüm araçları ve soruşturma süreçlerinin güçlendirilmesine yönelik; hukuk yargılamalarının makul sürede tamamlanmasına yönelik, suçasürüklenen çocuklara özgü, temel hak ve özgürlüklerin korunarak geliştirilmesine yönelik, yargı teşkilatının verimliliğine ilişkin, savunma hakkının etkin kullanılmasına yönelik, vatandaşların adliyedeki işlerinin kolaylaştırılmasına yönelik ve mağdur haklarının korunmasına yönelik gibi pek çok hususta iyileştirme planlamaktadır⁷⁴. Örneğin mağdur hakları mevzuatının geliştirilmesi, adli görüşme odalarının yaygınlaştırılması, adli yardıma başvuru prosedürünün basitleştirilmesi, adliyelerde ön büroların oluşturulması, yeni bir İnsan Hakları Eylem Planının hazırlanması, suça sürüklenen çocukların davalarının Öncelikli görülmesinin sağlanması veya şiddet içermeyen bazı suçlardan hükümlü olan yaşlı, kadın ve çocukların cezalarının elektronik izleme merkezi aracılığıyla evde infazının sağlanması gibi hususlar bu politikaların daha somut hedefleri arasında sıralanmaktadır⁷⁵.

Planda toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya ve dezavantajlı grupların adalete erişimini kolaylaştırmaya ilişkin hususlardan başlıcaları ise şu şekildedir:

- Hâkim, savcı ve personel alımında kadın-erkek eşitliği ilkesinin gözetilmesine devam edilmesi⁷⁶
- Ceza infaz yöntemlerine yönelik politikalarda şiddet içermeyen bazı suçlardan hükümlü olan yaşlı, kadın ve çocukların cezalarının elektronik izleme merkezi aracılığıyla evde infazının sağlanması⁷⁷
- Adliyelerde yaşlıların ve engellilerin fiziksel erişimini kolaylaştıran uygulamaların yaygınlaştırılması⁷⁸.

2. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Ulusal Eylem Planları

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’nın 2007-2010; 2012-2015; 2016-2020; 2020-2021 kadına yönelik şiddetle mücadele ulusal eylem planları mevcuttur.⁷⁹2016-2020 Planı, tanımlar arasında toplumsal cinsiyet kavramını İstanbul Sözleşmesine uygun olarak "*belli bir toplumun kadınlar ve erkekler için uygun gördüğü sosyal olarak inşa edilen roller, davranışlar, etkinlikler ve yaklaşımlar.*"

⁷¹ Adalet Bakanlığı Yargı Reformu Stratejisi 2019, s. 66.

⁷² Adalet Bakanlığı Yargı Reformu Stratejisi 2019, s. 69.

⁷³ Planların tam metinleri için bkz. <http://www.sgb.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/stratejik-plan>. (Erişim Tarihi: 23.07.2020).

⁷⁴ Adalet Bakanlığı 2019/2023 Stratejik Planı, ss. 8-10.

⁷⁵ Adalet Bakanlığı 2019/2023 Stratejik Planı, ss. 8-10.

⁷⁶ Adalet Bakanlığı 2019/2023 Stratejik Planı, s. 45.

⁷⁷ Adalet Bakanlığı 2019/2023 Stratejik Planı, s. 8.

⁷⁸ Adalet Bakanlığı 2019/2023 Stratejik Planı, s. 42.

⁷⁹ Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı 2007-2010 Eylem Planı, Tam metinler için bkz. <https://dSPACE.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/111>

olarak tanımlamıştır⁸⁰. Eylem planının beş faaliyet konusu ve bu konulara ilişkin hedefler şunlardır:⁸¹

- Mevzuat Düzenlemeleri

- İstanbul Sözleşmesi başta olmak üzere kadının insan haklarına ilişkin uluslararası sözleşmeler ve belgeler çerçevesinde Anayasa ve ilgili temel Kanunlarda değişiklik yapılacaktır.
- 6284 Sayılı Kanun'un uygulamada etkinliğinin artırılması amacıyla gerekli değişiklikler yapılacak ve ikincil mevzuat çıkarılacaktır.
- İstanbul Sözleşmesi ve 6284 Sayılı Kanun kapsamında sorumlulukları bulunan kurumların kurumsal mevzuatları (teşkilat kanunu, yönetmelik, yönerge, genelge, talimat vb.) söz konusu sözleşme ve kanunla uyumlaştırılacaktır.

- Farkındalık Yaratma ve Zihniyet dönüşümü

- Kadına yönelik şiddet konusunda hizmet sunan tüm kurum ve kuruluş temsilcilerine yönelik olarak seminer, atölye çalışması vb. etkinliklerin işbirliği içinde düzenlenmesi sağlanacaktır.
- Kadına yönelik şiddetle mücadelede yer alan tüm kurum ve kuruluşlarda, kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi için eğitici eğitimleri yapılacak, eğitici havuzu oluşturulacak ve eğitimlerin sürekliliği sağlanacaktır.
- Politika yapıcılara, karar vericilere, hizmet sunanlara ve kamuoyuna yönelik olarak duyarlılık kazandırıcı televizyon, radyo programlarıyla görsel, işitsel ve basılı materyal işbirliği içinde hazırlanacak ve dağıtımı/yayınlanması sağlanacaktır.
- Kadına yönelik şiddetle mücadele kapsamında erkeklere yönelik farkındalık yaratma ve zihniyet dönüşümü sağlamak amacıyla çalışmalar yürütülecektir.
- Okul öncesi eğitimden başlayarak örgün ve yaygın eğitimin tüm kademelerinde kadına yönelik şiddet ve toplumsal cinsiyet eşitliği kapsamında mevcut eğitim müfredatları/programları incelenerek, ihtiyaç duyulması halinde revize edilecek ve etkin olarak uygulanması sağlanacaktır.
- Erken yaşta ve/veya zorla evlendirmelerin önlenmesine dair ulusal ve yerel düzeyde çalışmalar yürütülecektir.
- Kadına yönelik şiddet konusunda düzenlenecek eğitim programlarının etki analizleri yapılarak, ortaya çıkan sonuçlar kapsamında mevcut programlar ve materyaller güncellenecektir.

⁸⁰ Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı 2016-2020 Eylem Planı, s. v. <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/113>

⁸¹ Türkiye Cumhuriyeti Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı 2016-2020, <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/113>

- Koruyucu ve Önleyici Hizmet Sunumu ve Şiddet Mağdurlarının Güçlenmesi

- Şiddet Önleme ve İzleme Merkezleri tüm illerde yaygınlaştırılacak, kapasiteleri ve hizmetlerin standardizasyonu geliştirilecektir.
- Kadın konukevlerinde sunulan hizmetlerin standartlarının geliştirilmesine yönelik çalışmalar yürütülecek ve ihtisaslaşma sağlanacaktır.
- Belediye Kanunu gereğince nüfusu 100.000’i geçen tüm belediyeler tarafından konukevi/sığınmaevi açılmasına yönelik çalışmalar yürütülecektir.
- Şiddet mağduru kadınların konukevi sonrası desteklenmesi ve izlenmesi amacıyla model oluşturulacaktır.
- Şiddet mağdurunun etkin korunması için teknik araç ve yöntemlerin kullanılması yaygınlaştırılacaktır.
- Şiddet mağduru kadınlar ile birlikte birimlerden hizmet alan şiddet mağduru/tanıdığı çocuklara yönelik psikososyal destek programları geliştirilecek ve uygulanacaktır.
- Mülteci ve sığınmacı kadın ve çocukların koruyucu ve önleyici hizmetlerden faydalanmaları sağlanacaktır.
- İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü ve Jandarma Genel Komutanlığı tarafından kadına yönelik şiddetle mücadele kapsamında il ve ilçe düzeyinde uzmanlaşmış hizmet birimleri kurularak, kapasiteleri artırılabilecektir.
- ALO 183 Sosyal Destek Hattı'nın kadına yönelik şiddetle mücadelede hizmet sunum kapasitesi güçlendirilecektir.
- Kadın hizmet birimlerinden yararlanan kadınların istihdama yönelik meslek edindirme kurslarından ve girişimcilik eğitimlerinden faydalanmalarına yönelik işbirliği çalışmaları yürütülecektir.

- Sağlık Hizmetlerinin Düzenlenmesi ve Uygulanması

- İstanbul Sözleşmesi gereğince, kadına yönelik şiddet kapsamındaki adli vakalarda ikincil mağduriyetin ve bulgu kaybının önlenmesi amacıyla kurumsal hizmet birimleri oluşturularak, sayı ve kapasitesi artırılabilecektir.
- İstanbul Sözleşmesi gereğince, cinsel şiddet mağdurları için özel hizmet modelleri oluşturulacak ve uygulamaya geçilecektir.
- 6284 Sayılı Kanun kapsamında hakkında önleyici tedbir kararı verilen şiddet uygulayanlara yönelik rehabilitasyon ve destek programları uygulamak üzere psikososyal destek merkezleri kurulacak ve kapasitesi geliştirilecektir.
- Şiddete uğrayan, tanık olan çocuklar ile şiddete meyilli veya şiddet davranışı gösteren çocuklara yönelik özel terapi ve rehabilitasyon programları uygulanacaktır.

- Kurum ve Kuruluşlar Arası İşbirliği ve Politika

- Kadına yönelik şiddet verilerinin etkin biçimde izlenmesi amacıyla kurumlararası ortak veri tabanı oluşturulacaktır.
- Kadına yönelik şiddetle mücadelede mevcut protokoller sürdürülecek, yeni işbirliği protokolleri hazırlanacaktır.
- Kadına yönelik şiddetle mücadele kapsamında merkezi ve yerel düzeyde faaliyette bulunan komite/kurulların etkin faaliyet göstermelerine yönelik çalışmalar yürütülecektir.

Eylem planıyla ilgili yukarıda belirtilen hedeflerin yerine getirilmesine ilişkin gerekli değerlendirme son kısımda yapılacaktır. Başlık olarak mevzuat düzenlemelerinin henüz tamamlanmadığı, konuk evi sayılarının hâlâ yetersiz olduğu ŞÖNİM’lerin kapasitelerinin yeterli olmadığı gibi temel hususlar sayılabilir. Bunlar dışında bazı başlıklarda gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Örneğin 6284 sayılı kanunun etkinliğini arttırmak için genelgeler çıkarılmış, her ilde ŞÖNİM’ler kurulmuş ve valilikler düzeyinde il koordinasyon kurulları oluşturulmuştur.

Koordinasyon eksikliği kadına yönelik şiddet bakımından önemli bir problem olduğundan, bakanlık tarafından bu sorunu çözmeye yönelik 2020-2021 Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Koordinasyon Planı hazırlanmıştır⁸². Bakanlık tarafından hazırlanmış olan diğer bir eylem planı, 2018-2023 dönemlerini kapsayan Kadının Güçlenmesi Strateji Belgesi ve Eylem Planı’dır. Bu planda, beş temel politika eksenine -eğitim, sağlık, ekonomi, karar alma mekanizmalarına katılım, medya-ilişkin mevcut durum, temel amaç, hedefler, stratejiler ve faaliyetler düzenlenmiştir. Eğitim başlığında yapılacak çalışmalar arasında ilgili kurum ve kuruluşlarda yer alanlara kadının insan hakları konusunda eğitim vermek ve şiddet konusunda farkındalık kazandırmak, ders kitaplarında cinsiyetçi öğelere yer vermemek yer aldığı gibi, kadınlara da hakları konusunda bilgilendirme çalışmaları yapmak da yer almaktadır⁸³. Bakanlık ayrıca “Erken Yaşta ve Zorla Evliliklerle Mücadele Ulusal Strateji Belgesi ve Eylem Planı” yönünde çalışma yapmaktadır.

3. Diğer Çalışmalar

Toplumsal cinsiyet bakımından adalete erişim üzerine politikalar oluşturma, mevcut durumu saptama ve öneriler getirmek bakımından, ilgili kurum ve kuruluşların yaptıkları projeler önem taşımaktadır. Rapor çerçevesinde bu bağlamda incelenen ilgili çalışmalar şunlardır:

- Avrupa Konseyi Adalete Erişim Projelerinin Raporları⁸⁴ “Türkiye’de Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddette Karşı Kapsamlı Müdahale Geliştirme

⁸² Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı 2020-2021 Eylem Planı, ss. 8-35.

⁸³ Kadının Güçlenmesi Strateji Belgesi ve Eylem Planı (2018-2023), Planla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/887>

⁸⁴ Tüm projelere şu adresten erişebilirsiniz: <https://www.coe.int/tr/web/ankara/programmes-in-turkey>. (Erişim Tarihi: 24.7.2020).

Projesi” ve “Türkiye’de Ceza Adalet Sisteminin Güçlendirilmesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi İhlallerinin Önlenmesi için Yargı Mensuplarının Kapasitesinin Artırılması Ortak Projesi”

- UNDP Adalete Erişim/Adli Yardım Projeleri Raporları
- UNICEF Türkiye Raporu
- Üniversitelerin Adalete Erişim Projeleri Raporları: Kadınların Adalete Erişiminin Güçlendirilmesi Projesi (Temmuz 2018-Temmuz 2019) Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı tarafından, İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi ortaklığında ve Sabancı Vakfı’nın desteğiyle yürütülmüş olan bir projedir⁸⁵. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü’nün özellikle 2008 ve 2014 Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırmaları⁸⁶ oldukça önemlidir. 2008 araştırma sonuçları, şiddete maruz kalan kadınların %51’inin bunu kimseyle paylaşmadığını ve şiddet konusunda destek alabileceğine inanmadığını göstermektedir⁸⁷. Fiziksel veya cinsel şiddete maruz kalan kadınların %92’si herhangi resmi bir kuruma veya STK’ya başvurmamaktadır⁸⁸. Bu veriler kadına yönelik şiddet konusunda adalete erişime ilişkin düşündürücü bir tablo ortaya koymaktadır. 2014 araştırması da kadına yönelik şiddete ilişkin benzer bir sonuç sunmaktadır. Her gruptan kadının şiddet tehditi altında olduğu ve kadınların şiddetle yalnız başına mücadele ettiği bu araştırmada da belirtilmiştir⁸⁹. Kadınların %11’i şiddetin ancak artık tahammül edilemeyecek bir noktaya gelmesi durumunda kurumsal mekanizmalara başvurmaktadır⁹⁰. Raporla adalete erişim açısından önem arz eden bir diğer mesele kadına yönelik şiddet konusunda hizmet veren kurumlar arasında en çok bilinen iki kurumun karakol/polis ve konukevi/sığınmaevi olduğudur⁹¹. Bu kurumlara ilişkin süreçlerde polise yapılan başvurularda kadınların ifadesinin alınmaması, ifade sırasında kadının yalnız olmaması karşılaşılan sorunlar arasında sıralanmıştır. En az bilinen kurum ise ŞÖNİM’ler olarak belirtilmiştir⁹².
- Sivil Toplum Kuruluşlarının Hazırladığı Raporlar: Ayrımcılık İzleme Platformu, Engelli Kadın Derneği, Eşit Hakları İzleme Derneği, Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu, Kadın Dayanışma Vakfı, Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, Pembe Hayat-KAOS-GL, Sosyal Politika, Cinsiyet Kimliği ve Cinsel Yönelim Çalışmaları Derneği, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV) vardır. Bu örgütler şiddete uğrayan kadınlardan engellilere ve LGBTBİ+ bireylere yzanan geniş bir yelpazede konuya dair projeler yapmaktadır.

⁸⁵ Burcu Yeşiladalı, *Kadınların Adalete Erişiminin Güçlendirilmesi Projesi* (Temmuz 2018-Temmuz 2019), raporun tam metni için bkz. <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1688>

⁸⁶ Araştırma raporlarına şu adresten erişilebilir: <http://www.hips.hacettepe.edu.tr/yayin.shtml>. (Erişim Tarihi: 24.07.2020).

⁸⁷ *Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü 2008 Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması*, s. 188.

⁸⁸ *Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü 2008 Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması*, s. 188.

⁸⁹ *Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü 2014 Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması*, s. 331.

⁹⁰ *Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü 2014 Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması*, s. 332.

⁹¹ *Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü 2014 Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması*, s. 333.

⁹² *Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü 2014 Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması*, s. 333.

C. SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİNİN VE DİĞER KAMUSAL AKTÖRLERİN KAPASİTELERİNİN HARİTALAMASI

1. İlgili Kamusal Aktörler

Bu başlık altında toplumsal cinsiyet temelinde adalete erişimle ilgili çalışmalar yapan kamusal aktörlere yer verilmiştir. Konuyla ilgili olarak çalışması bulunan aktörlerin başında Türkiye Barolar Birliği ve barolar gelmektedir. Türkiye Barolar Birliği’nin (TBB) yararlanıcıları arasında olduğu “Türkiye’de Adi Yardımın Güçlendirilmesi Projesi”, tam anlamıyla toplumsal cinsiyete duyarlı bir yaklaşımı yansıtmasa da özellikle kadına yönelik şiddet bakımından gerektirdikleriyle adalete erişim bakımından önemli bir projedir. TBB, mülteciler konusunda da çalışmalar yapmakta ve *Türkiye’de Mülteci, Sığınmacı, Geçici Koruma Altındaki Kişilerin Adalete Erişimlerinin Desteklenmesi Projesi*’nde cinsel ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddetle mücadele ederek kadın ve kız çocukları için adalet ve güvenliğin geliştirilmesini hedeflemektedir. TBB yanında Barolar da kendi yapıları çerçevesinde kadın hakları merkezleri gibi merkezlere veya kurullara yer vermekte ve en fazla da kadına yönelik şiddeti önlemek konusunda çalışmalar yapmaktadır. Bu çerçevede baroların kadın merkezleri veya kurulları, kadına yönelik şiddet davalarında müdahil veya izleyici olarak katılarak, bu tür davalarda hak savunuculuğu konusunda aktif bir tutum sergilemektedirler.

Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV) ve TÜSİAD’ın da adalete erişimle ilgili çalışmaları söz konusudur.

2. İlgili Uluslararası Örgütler

Türkiye’de toplumsal cinsiyetle ilişkili adalete erişim konusunda çalışmalar yapan örgütler şunlardır: Uluslararası Af Örgütü, UNDP, UNICEF, UN Women, UNFPA, UNHCR.

3. İlgili Ulusal Sivil Toplum Örgütleri

Türkiye’de adalete erişimle ilgisinde toplumsal cinsiyet bakımından ve özellikle de şiddete uğrayan kadınların adalete erişimiyle ilgili çalışan çok sayıda sivil toplum kuruluşu bulunmaktadır. Bunlardan başlıcaları şunlardır: Cinsel Şiddetle Mücadele Derneği, Engelli Kadın Derneği, Eşit Hakları İzleme Derneği, Eşitlik İçin Kadın Platformu, Hayata Destek Derneği, İnsan Hakları Ortak Platformu (İHOP), İstanbul Sözleşmesi Türkiye İzleme Platformu, Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu, Kadın Dayanışma Vakfı, Kadınlara Hukuki Destek Merkez Derneği (KAHDEM), Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği, Kaos Gey ve Lezbiyen Kültürel Araştırmalar ve Dayanışma Derneği (Kaos GL), Kırmızı Şemsiye Cinsel Sağlık ve İnsan Hakları Derneği, Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, Pembe Hayat, Sosyal Politika, Cinsiyet Kimliği ve Cinsel Yönelim Çalışmaları Derneği, Türk Ceza Kanunu 103 Çocuk Cinsel İstismarı Affına Karşı Kadın Platformu, Türk Kadınlar Birliği, Türkiye Kadın Dernekleri Federasyonu.

V. TÜRKİYE’DE ADALETE ERİŞİM BAKIMINDAN TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ HARİTALAMASI

Bu bölümde Türkiye’de toplumsal cinsiyet temelinde adaletle erişimle ilgili genel bir değerlendirme yapılacaktır. Toplumsal cinsiyet bakımından adaletle erişimle ilgili Avrupa Konseyi’nin belirlediği iyi uygulama örnekleriyle ilgili belirli kriterler söz konusudur. Bu kriterler şunlardır: Uzmanlık mahkemeleri ve hızlı prosedürler, konuyla ilgili uzman savcılar, ayrı polis birimleri, şiddet ve ayrımcılığa maruz kalan kadınlara ücretsiz adli yardım, silahlı çatışmada şiddete maruz kalan kadınların adaletle erişimi ve zararların tazmini, kadına yönelik şiddet davalarında sivil toplumun yer almasına ilişkin hukuki dayanak, eşitlik birimleri, hukukçulara yönelik toplumsal cinsiyet eğitimi, koruma tedbirleri, acil durum tedbirleri, şiddet uygulanın şiddete uğrayana yaklaşmaması tedbiri⁹³. Bu kriterler açısından bakıldığında ülkede kadına yönelik şiddet anlamında birçoğunun olduğu belirtilebilir. Ancak eksiklikler de söz konusudur. Bunlara aşağıda ilgili konu başlıkları çerçevesinde yer verilmektedir.

A. MEVCUT DURUM

Türkiye’de genel olarak adaletle erişimle ilgili güçlükler söz konusudur. 2020 Avrupa Konseyi Türkiye Raporu, adaletle erişimle ilgili de problemleri belirtmektedir. Rapor çerçevesinde Türkiye’deki yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığıyla ilgili endişeler dile getirilmekte, Adalet Akademisi başkanının Cumhurbaşkanı tarafından atanması, HSK tarafından hâkim ve savcılarının görev yerlerinin sıklıkla eleştirilmesi, yargı kararlarının özellikle terörizmle ilgili davalarda yeterli delile dayanmadan verilmesi, adaletle erişim ve savunma haklarının gereği gibi kullanılmaması üzerinde durulmaktadır. COVID-19 nedeniyle duruşmaların ve diğer yargı işlemlerinin 16 haziran 2020’ye kadar ertelenmesinin de olumsuz etkisi belirtilmekte ve 2019 yılı için yargıya ayrılan 18 milyon liralık bütçenin etkili kullanılması gerekliliğine dikkat çekilmektedir⁹⁴. Öte yandan Türkiye’de adli yardım sistemi de, adli yardıma ayrılan bütçeden başlayıp avukatların uzmanlıklarına kadar çeşitli problemleri içermektedir.

Genel olarak adaletle erişimle ilgili sistemde mevcut olan bu tür yapısal Genel olarak adaletle erişimle ilgili sistemde mevcut olan bu tür yapısal adaletsizlikler, toplumsal cinsiyet temelinde daha fazla eşitsizliği ortaya çıkarmaktadır. Hukuk kuralları henüz tümüyle ayrımcı olmaktan uzaklaşmış değildir. Bu durum kendini özellikle LGBTİ+ bireyler konusunda göstermektedir. Hukuk kurallarının ayrımcı olmadığı durumlarda ise, bu kuralların uygulanması bakımından problem söz

⁹³ *Guaranteeing Equal Access of Women to Justice*, s.5.

⁹⁴ *Turkey 2020 Report*, European Commission, 2020, s.25. <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1255>

konusudur. Burada da karşımıza toplumsal cinsiyet önyargıları çıkmaktadır. Bunun dışında kadınların ve erkeklerin yargılama sürecinde yaşadıkları deneyimler farklılaşmakta; kadınlar arasında da, erkekler arasında da farklılıklar söz konusu olmaktadır. Bu tür problemler, adalete erişimde neden toplumsal cinsiyete duyarlı bir yaklaşım olması gerektiğini de ortaya koymaktadır. Bu tür bir yaklaşım cinsiyet, cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği temelinde mevcut olan adalete erişimle ilgili eşitsizlikleri ortaya koymayı sağlamakta, mahkemelere erişebilirlik ve adil ve hakkaniyete uygun yargılamayı sağlamak bakımından önem taşımaktadır.

Türkiye’de toplumsal cinsiyet bakımından adalete erişimin daha çok kadınlarla ilgili olduğu ve özellikle de kadına yönelik şiddet çerçevesinde yapıldığı görülmektedir. Uygulamadaki durum saptamasını daha çok bu araştırmalar belirlemektedir. Diğer gruplara yönelik araştırmalar sınırlı sayıda da olsa mevcuttur ancak aşağıda da belirtileceği üzere, LGBTİ+ bireyler üzerinden konunun çok az ele alındığı görülmektedir. Öte yandan kadınlar hakkında yapılan araştırmalarda kadınlar arasındaki farklılıklara yer verilmemekte ve farklı erkeklikler göz önünde bulundurulmamaktadır. Bunun dışında toplumsal cinsiyetle ilgili yapılan araştırmalarda kesişimsellik ilkesi çerçevesinde problemlerin ele alınmadığı da görülmektedir. Dolayısıyla mevcut durum saptamasında bu gruplarla ilgili yaşanan eksiklikler mevcut olduğu gibi, her alanda veri eksikliği de söz konusudur. Benzer hususlar kız çocukları için de geçerlidir.

Bu bölümde Türkiye’yle ilgili mevcut durum saptaması, ana başlıklar halinde UN Women’ın yukarıda aktarılan çalışmasında belirttiği adalete erişimle ilgili kriterlerden hareketle yapılacaktır.

1. Haklar Bakımından

- Mevzuat Bakımından Durum ve Eksiklikler

Haklar bakımından mevcut mevzuat, toplumsal cinsiyet açısından incelendiğinde eksik düzenlemeler göze çarpmaktadır. İlk olarak cinsel yönelimin ve cinsiyet kimliğinin hukuki metinlerde yer almasıyla ilgili problem, hukuk sistemimizde toplumsal cinsiyet eşitliği bakımından kendisini göstermektedir. Esasen cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği terimlerinin hukuk sistemimizde olmaması gibi bir durum söz konusu değildir. Bu terimler İstanbul Sözleşmesi’nde açıkça yer almaktadır. Bunun dışında Yargıtay Etik İlkeleri’nden eşitlik ilkesinin başlığı altında da cinsel yönelim açıkça yer almaktadır.

Ancak bu hükümlere rağmen 2019 Avrupa Birliği Türkiye İlerleme Raporunda belirtildiği gibi ayrımcılık yapmama ilkesi yasal zeminde yeterince korunmamaktadır⁹⁵. Benzer şekilde Avrupa Konseyinin 2020 tarihli raporunda da yasamayla ilgili ayrımcılık yapmama ilkesinin Avrupa düzeyinde istenilen standartları taşımamakta olduğu ve nefret suçunun LGBTİ bireyleri kapsamadığı belirtilmektedir. AIHS 12 numaralı Protokolünün Türkiye tarafından onaylanması ve buna göre düzenleme yapılması, İstanbul Sözleşmesi gereğince cinsel yönelim ve toplumsal cinsiyet kimliğine yönelik ayrımcılık yapmayı yasaklamakla ilgili hukuki düzenleme yapılması gerektiği ileri sürülmektedir⁹⁶. Bu bağlamda özellikle Anayasadaki eşitlik

⁹⁵Avrupa Komisyonu, 2019 Türkiye Raporu, s. 42, <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1700>

⁹⁶ Turkey 2020 Report, s.38.

ilkelerinin kapsamına cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğinin eklenmesi ve Ceza Kanunundaki nefret ve ayrımcılık yapma suçunun kapsamının genişletilmesi önem taşımaktadır.

Diğer yandan İstanbul Sözleşmesinde de açıkça cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği yazmasına ve Anayasa 90. madde gereğince bu Sözleşme kanunların üstünde olmasına rağmen, uygulamaya bu hükümler yansımamaktadır. Örneğin İnsan Hakları Derneğinin (İHD) 22 Eylül 2020 tarihli “Türkiye’de Nefret Suçları ve Son Dönemde Yaşanan İrkçi Saldırıları Özel Raporu”nda belirtildiği gibi, “*Türkiye’de nefret suçlarının oldukça dar bir şekilde tanımlanması nedeniyle etnik köken temelli ırkçılık ve toplumsal cinsiyet ile cinsel yönelim temelli ayrımcılık/nefret olayları suç konusu olarak görülmemektedir*”⁹⁷. İHD’nin hazırladığı rapordaki öneri çerçevesinde nefret suçu tanımı AGİT’in belirttiği şekilde olmalıdır. Bu tanıma göre nefret suçu “*mağdurun, mülkün ya da işlenen bir suçun hedefinin, gerçek ya da hissedilen ırk, ulusal ya da etnik köken, dil, renk, din, cinsiyet, yaş, zihinsel ya da fiziksel engellilik, cinsel yönelim veya diğer benzer faktörlere dayalı olarak benzer özellikler taşıyan bir grupta gerçek ya da öyle algılanan bağı, bağlılığı, aidiyeti, desteği ya da üyeliği nedeniyle seçildiği, kişilere veya mala karşı suçları da kapsayacak şekilde işlenen her tür suç.*” şeklindedir⁹⁸. Bunun dışında yine ilgili raporda da belirtildiği gibi, “*Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumunun gerek kuruluş kanununda gerek uygulama yönetmeliğinde de cinsel yönelime dayalı ayrımcılık kapsam dışında bırakılmıştır*”⁹⁹.

Ayrıca LGBTİ+ bireylerle ilgili Avrupa Konseyi’nin 2020 tarihli raporunda askerlikle ilgili disiplin sisteminde “psikolojik hastalık” olarak homoseksüelliği tanımlayan düzenlemelerin değişmediği de vurgulanmaktadır¹⁰⁰.

Hukuki mevzuat bakımından kadın-erkek eşitliği Anayasa bakımından ifadesini şekli ve maddi eşitlik bakımından bulsa da kanunlar ve diğer mevzuat bakımından tam olarak bulduğunu söylemek mümkün değildir. Şekli eşitlik bakımından, yani haklara aynı şekilde sahip olmak bakımından tam olmasa bile eşitliğin kanunlar düzeyinde nisbeten karşılandığı söylenebilir. Ancak hala şekli anlamda eşitliğe aykırı hükümler söz konusu olup, bunun başlıca örneğini daha önce belirtilen Medeni Kanundaki soyadı ve iddet müddetiyle ilgili hükümler oluşturmaktadır. Maddi anlamdaki eşitlikle ilgili olarak ise kadın ve erkek eşitliğinin sağlandığını söylemek mümkün değildir. Bununla ilgili ev yaşamı, çalışma yaşamı, siyasi yaşam gibi alanlarda kadınların siyasi, sosyal ve ekonomik eşitsizliklerini gidermeye yönelik hukuki düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

Kadına yönelik şiddetle ilgili hukuki mevzuatın ise ülkemiz düzeyinde oldukça gelişmiş bulunduğunu söylemek mümkündür. İstanbul Sözleşmesi, 6284 sayılı Kanun ve Uygulama Yönetmeliği, ŞÖNİM yönetmeliği ve ilgili bakanlıkların yukarıda belirtilen genelgeleri ve ilgili diğer mevzuat bu konudaki en önemli hukuki dayanakları oluşturmaktadır. Bunlar dışında özellikle alınan yargı kararlarının yerine getirilmesi ve yargılamayla ilgili suçtan zarar gören kişileri korumaya yönelik yukarıda belirtilmiş olan 10 Haziran 2020 tarihinde çıkarılmış olan Suç Mağdurlarının Desteklenmesine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi hakların korunması bakımından önem taşımaktadır. Bu Kararname heüz çok yeni olduğundan

⁹⁷ İnsan Hakları Derneği, *Türkiye’de Nefret Suçları ve Son Dönemde Yaşanan İrkçi Saldırıları Özel Raporu*, 2020, s. 2, <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1701>

⁹⁸ *Türkiye’de Nefret Suçları*, s. 6.

⁹⁹ *Türkiye’de Nefret Suçları*, s. 2.

¹⁰⁰ *Turkey 2020 Report*, s.40.

uygulanmasına yönelik sonuçlar konusunda bir şey söylemek mümkün değildir. Anca bu Kararnameyle aşağıda uygulamada belirtilen sorunların bir kısmının çözülebileceği belirtilebilir. Kararname (özellikle 6.maddesinde) kadına yönelik şiddet ve aile içi şiddeti önlemek ve hakları korumak bakımından oldukça önem taşımaktadır. Esasen söz konusu hüküm belirli suçlardan mağdur olanlara yöneliktir. Kararnamenin 6. maddesine göre bunlar kasten öldürme ve bu suça teşebbüs, neticesi sebebiyle ağırlaştırılmış yaralama, çocuğun cinsel istismarı, nitelikli cinsel saldırı ve neticesi sebebiyle ağırlaştırılmış işkence suçlarından mağdur olanlardır. Bu suçlardan, özellikle cinsel şiddet mağduru olanların kadınlar olduğu düşünüldüğünde ve 6284 sayılı Kanun çerçevesinde değerlendirildiğinde Kararnamenin yukarıdaki hükmü son derece önemlidir. Ayrıca Kararnamenin 7.maddesinde kırılgan gruplara yönelik sağlanacak hizmetler yer almaktadır. Kararnamenin 2.maddesinde belirtilen tanıma göre kırılgan grup, "*adli destek görevlileri tarafından yapılan bireysel değerlendirme sonucunda suçtan daha fazla etkilendiği ve korunması gerektiği tespit edilen mağdurlar ile adli sisteme dâhil olan çocuklardır*". Bu tanım kırılgan grup tanımını belirsiz kılar gözükse de Kararnamenin 7. maddesi bu belirsizliği belirli ölçüde gidermektedir. Bu şekilde kırılgan grup değerlendirilmesine alınacaklar çocuklar, terör ve insan ticareti suçlarından mağdur olanlar, cinsel şiddete uğrayanlar, aile içi şiddete uğrayanlar, kadınlar, yaşlılar ve engellilerdir. Bu tanımlama toplumsal cinsiyet bakımından eksiklikler içermekte, örneğin mülteciler ve LGBTİ+ bireyler zikredilmemektedir. Ancak bu grupların da 7. maddenin 1. bendinde belirtilen suçların mağduru olmaları ve talep etmeleri durumunda adli destekten yararlanmalarına ilişkin hukuken engel yoktur. Kararnamenin bir diğer önemli hükmü, İstanbul Sözleşmesi’nde belirtilen cinsel şiddetle ilgili merkezlerin kurulmasıyla ilgili olan 9. maddedir.

Bu bağlamda Kararname, 6284 sayılı Kanun, daha önce mevzuat kısmında belirtilen ilgili yönetmelikler ve genelgelerin İstanbul Sözleşmesini uygulamak bakımından önemli olduğu belirtilebilir. Öte yandan, İstanbul Sözleşmesi gereğince bazı hükümlerin Ceza Kanununa, Ceza Muhakemesi Kanununa ve Hukuk Muhakemeleri Kanununa eklenmesi gerekmektedir. Esasen 2016-2020 Kadına Yönelik Şiddeti Önlemekle İlgili Ulusal Eylem Planı’nda da bu tür mevzuat eksikliklerine yer verilmekte ve bunların giderileceği belirtilmektedir. Ancak bunlar henüz giderilmiş değildir. Öte yandan planda yer alan 6284 Sayılı Kanun’un etkin uygulanmasıyla ilgili mevzuatın genelgeler düzeyinde çıkarıldığı görülmektedir. Bu genelgeler Adalet ve İçişleri Bakanlıkları düzeyinde olduğu gibi, illerde de AÇSB’na bağlı il müdürlükleri çerçevesinde de çıkarılmaktadır.

GREVIO raporunda bu doğrultuda önerileri görmek mümkündür. Rapora göre Ceza Kanuna eklenecek hükümler zorla evlendirmenin ve tek taraflı ısrarlı takibin suç sayılmasına ilişkin hükümlerdir. Bunların dışında Rapor, yine İstanbul Sözleşmesi gereğince tecavüzle ilgili suçun tanımına rızanın olmamasının eklenmesi gerektiğini ve 15 yaşından büyük çocuklara yönelik cinsel istismarın, rızası olmadan gerçekleştirilen her türlü cinsel nitelikli eylemin suç sayılması şeklinde düzenlenmesi gerektiğini belirtmektedir. Yine rapora göre Ceza Kanununa kadın sünnetini suç sayan bir hükmün eklenmesi gerekliliği Türkiye’nin göçmen alan ülke oluşundan dolayı önerilmektedir. Bunun dışında İstanbul Sözleşmesinin namus kisvesi altında işlenen suçlar da dahil olmak üzere, suçlar için kabul edilemez gerekçeler (Madde 42) olarak belirttiği maddeden hareketle kanundaki töre saikinin cezayı arttırıcı

neden olarak düzenlenmesi ve namusun eklenmesi önerilmektedir¹⁰¹. İstanbul Sözleşmesi gereğince hukuk yargılaması ve ceza yargılamasında mağdurun cinsel geçmişinin delil olarak kabul edilmesinin (davayla doğrudan ilgisi yoksa) yasaklayıcı hüküm olarak düzenlenmesi gerekliliği belirtilmektedir¹⁰². Bu hükümler dışında yine İstanbul Sözleşmesi gereğince yargılamaya ilişkin özen gösterme, ikincil mağduriyetin önlenmesi ve kesişimsellik ilkelerine yer verilmesi de gerekmektedir. İstanbul Sözleşmesi kadın ve kız çocuklarına yönelik olduğu için belirtilen hükümler kız çocukları için de geçerlidir. GREVIO raporunda dini nikahlı evliliklerin erken yaşta evliliklere neden olduğu belirtilmekte, 18 yaşının altındaki evliliklerin %60’ının resmi imamlar tarafından kıyıldığı ileri sürülmektedir¹⁰³. GREVIO raporuna göre İstanbul Sözleşmesine dayanarak sadece Ceza Kanununun da değil, Medeni Kanununda da zorla evlendirmenin hukuki sonuçları yer almalıdır. GREVIO Raporunda kriz zamanlarında kız çocuklarının evlendirilmesinin daha sık görüldüğü belirtilerek, Türkiye’deki mülteci Suriyeli kız çocuklarının evlilik yaşı aralığının 13-20 olduğunu belirtmektedir¹⁰⁴. KSGM tarafından hazırlanan ve ancak henüz ilan edilmemiş olan erken evlilikler ve zorla evlendirmeye dair ulusal eylem planının tamamlanması bu anlamda oldukça önem taşımaktadır. Ayrıca bu konuda KSGM-UNİCEF işbirliğinde yapılan çalışmalar da önemlidir.

Cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğiyle ilgili ayrımcılık, homofobi ve transfobiyle ilişkili intersekslerin de hukuki durumunu saptamak ve adalete erişim bakımından durumlarını görmek gerekmektedir. 2013 yılında çıkarılan Malta Deklarasyonunda cinsel kimlik farklılıkları ile alakalı nefret suçlarına ve ayrımcılığa karşı koruyucu yasalar getirilmesi, böylece intersekslerin çok yönlü ayrımcılıktan korunması istenmektedir. Evlenme ve aile kurma hakkı, yasalarda kendi tanımladığı cinsiyetle temsil edilme hakkı, geçmişte yaşanan adaletsizlik ve hasarların düzeltme, tıbbi kayıtlarına erişim, onarım, bilgiye ve adalete erişim yoluyla telafi edilmesi gerekliliği yer almaktadır¹⁰⁵. Avrupa İnsan Hakları Komiserliği de hazırladığı 2015 tarihli raporda interseks bireylerin yargıya başvurularıyla ilgili davaların çok az olduğunu ve Avrupa ülkelerindeki eşitlik ve diğer ilgili kurumlara da başvuruların sayılarının çok az olduğunu belirtmekte ve intersekslerin insan haklarını koruyucu ve bilgilendirmeye yönelik düzenlemeler yapılmasını belirtmektedir¹⁰⁶.

Avrupa Birliği Temel Haklar Birimi de hazırladığı 2015 tarihli raporda, intersekslerin hukuki durumu üzerinde durmuş, Avrupa’da birçok ülkenin cinsiyeti kadın ve erkek olarak tanınmaları nedeniyle cinsiyet temelinde ayrımcılık yaptıkları belirtilmiştir. Avrupa’nın 21 ülkesinde interseks çocukların, ameliyatla cinsiyetlerinin “normalleştirildiği”, 18 ülkenin ailenin rızasını ameliyat için arandığı belirtilmektedir. Intersekslerin toplumsal cinsiyet göstergeleri arasında yer alması ve ameliyat için rızanın aranması önerilen çözüm yolları arasındadır¹⁰⁷.

Raporda 2802 Sayılı Hakimler ve Savcılar Kanunu’nun hakim ve savcı adaylarına ilişkin 8. maddesi g bendinde yer alan “*Hakimlik ve savcılık görevlerini*

¹⁰¹ GREVIO, *Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi (İstanbul Sözleşmesi)’nin hükümlerinin hayata geçirilmesini sağlayan yasal ve diğer tedbirlere ilişkin GREVIO(İlk)Değerlendirme Raporu TÜRKİYE*, 2018, ss.107-108. <https://dSPACE.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1134>

¹⁰² GREVIO(İlk)Değerlendirme Raporu TÜRKİYE, s. 112.

¹⁰³ GREVIO(İlk)Değerlendirme Raporu TÜRKİYE, s. 71.

¹⁰⁴ GREVIO(İlk)Değerlendirme Raporu TÜRKİYE, s.70.

¹⁰⁵ Dan Christian Ghattas, *İnterseks Bireylerin Haklarını Savunmak*, Çev.Belgin Günay, Ankara 2016, s.18. <https://dSPACE.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1857>

¹⁰⁶ Commissioner for Human Rights, *Human Rights and Intersex People*, <https://dSPACE.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1702>

¹⁰⁷ The Fundamental Rights Situation of Intersex People, <https://dSPACE.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1703>

sürekli olarak yurdun her yerinde yapmasına engel olabilecek vücut ve akıl hastalığı veya engelliliği, alışılmışın dışında çevrenin yadırgayacağı şekilde konuşma ve organlarının hareketini kontrol zorluğu çekmek gibi engeli bulunmamak” hükmü başta olmak üzere, engellilere yönelik ayrımcı muamelelerin adalet erişimi engellediği belirtilmektedir. Raporda ayrıca engelli kadınların, engelli LGBTİ+ bireylerin durumlarının göz önünde tutulması gerektiği belirtilmektedir¹⁰⁸. Bunun dışında raporun tümünde toplumsal cinsiyete duyarlı bir yaklaşımın ve öneriler kısmında da toplumsal cinsiyete ilişkin bir öneri bulunmamaktadır.

Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan 2020 tarihli raporda benzer hususlara dikkat çekilmekte ve ayrıca çoklu ayrımcılığa ilişkin, örneğin engelli kadınlara ilişkin ayrımcılık belirlemeyle ilgili kriterlerin söz konusu olmadığı belirtilmektedir¹⁰⁹. Raporda ayrıca engelli kadınların, engelli LGBTİ+ bireylerin durumlarının göz önünde tutulması gerektiği belirtilmektedir. Raporda ayrıca yukarıda belirtilen engellilere yönelik düzenleme yapılması ve örneğin belirli meslekleri yapmamalarıyla ilgili (diplomatluk, hâkimlik, valilik ve savcılık gibi) ayrımcı düzenlemelerin kaldırılması gerektiği dile getirilmektedir.

- Uygulama Bakımından Durum ve Eksiklikler

6284 sayılı Kanun, kadına yönelik şiddet ve ev-içi şiddetin önlenmesi bakımından önemli bir kanundur. Ancak bu kanunun uygulanmasıyla ilgili problemler söz konusudur. Bu problemler, kadına yönelik şiddet ve ev-içi şiddetle ilgili uzmanların yeterli sayıda olmamasından ve yetkililerin önlerine gelen şiddet olaylarıyla ilgili yeterince inceleme yapmadan ezberle bir şekilde tedbir kararı vermelerinden kaynaklanmaktadır.

6284 Sayılı Kanun’daki tedbir kararlarının uygulanmasıyla ilgili uzman birimlerin mevcudiyeti (ŞÖNİM, aile içi şiddet büroları ve birimleri gibi) önem taşımaktadır. Yine bu yönde sığınak sayılarının artması ve ilk kabul merkezleri oldukça önemli gelişmelerdir. Kadına yönelik şiddetin önlenmesiyle ilgili Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü’nün illerde valilikler aracılığıyla yaptığı koordinasyon çalışmaları da oldukça önemlidir. Bunun yanında müdürlük, şiddete uğrayanların can güvenliğine yönelik risk durumunu değerlendirme çalışmaları da yapmaktadır. “2020-2021 Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Koordinasyon Planı” kapsamında Aile Bilgi Sistemi’ne (ABS) entegre edilmek üzere Risk Analiz ve Yönetim Modülünün geliştirmesine yönelik başlanan çalışmalarda risk ölçeği ve sosyal hizmet müdahalesi adımlarını barındıran modül geliştirilerek elektronik izleme ve yönetim bilgi sistemi de yer alarak 18 ilde uygulanmaya başlanmıştır. Bu şekilde ŞÖNİM mesleki personeline şiddet mağduruna sunulacak hizmetler, risk odağına göre mesleki müdahale yapmayı amaçlamaktadır¹¹⁰. Bunun dışında şiddete uğrayan kadın ve çocuklarının ihtiyaçlarını karşılamak ve tedbir kararlarının etkili bir şekilde yerine getirilmesini sağlamak üzere 2020 yılı itibarıyla 81 ŞÖNİM ve 347 Sosyal Hizmet

¹⁰⁸ Engellilerin Adalet Erişimi, s. 88. <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1690>

¹⁰⁹ Turkey 2020 Report, s.40.

¹¹⁰ Türkiye Cumhuriyeti Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, “Bakan Selçuk: Kadına Yönelik Şiddeti Önlemede “Risk Analiz ve Yönetim Modülünü” 18 Pilot İlde Başlattık”, <https://www.ailevecalisma.gov.tr/ksqm/haberler/bakan-selcuk-kadina-yonelik-siddeti-onlemede-risk-analiz-ve-yonetim-modulunu-18-pilot-ilde-baslattik/>, (Erişim Tarihi: 22.10.2020).

Merkezi’nde *Kadın Hizmetleri İrtibat Noktaları* oluşturulmuştur¹¹¹. Şiddete uğrayana yönelik koruma ve önleme tedbirleri bağlamında elektronik kelepçe uygulaması ve uyarı butonu etkili olmalarıyla belirtilmektedir. Bunun dışında 2009 yılından itibaren kullanılan Aile İçi Şiddet formları da şiddet olayının bilgisini edinmek ve o olaya ilişkin etkili tedbiri almak bakımından önemlidir¹¹².

Kadına yönelik şiddeti önlemekle ilgili en önemli problemlerden birini yetkili birimler arasında koordinasyonun olmaması oluşturmaktadır. Bu problemi çözmek için Aile, Çalışma ve Sosyal Politikalar Bakanlığı 2020-2021 yıllarına ilişkin ilk defa beş bakanlık tarafından (Aile, Çalışma ve Sosyal Politikalar-Adalet-İçişleri-Milliği Eğitim ve Sağlık Bakanlıkları) ve Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından imzalanan plan olma özelliğini taşıyan *Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Koordinasyon Planını* oluşturmuştur. Bu koordinasyon planıyla ilgili bakanlıklar ve Diyanet İşleri Başkanlığında mevzuatın etkin uygulanması, kapasitenin güçlendirilmesi ve farkındalık artırılması ve bilinç yükseltme olmak üzere üç ana başlıkta hedefler belirlenmiştir. Planda ayrıca koornisayonla ilgili hükümler de belirtilmiştir. Planda koordinasyonun etkin bir şekilde uygulanması için Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı koordinasyonunda oluşturulacak “Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Teknik Kurulu” vasıtasıyla 3’er aylık dönemlerde toplantı yapılacağı ve Teknik Kurul tarafından hazırlanan izleme ve değerlendirme raporunun yılda bir kez toplanan “Kadına Yönelik Şiddet İzleme Komitesi”ne sunulacağı belirtilmektedir¹¹³. Bu planın uygulanması kurumlararası koordinasyon anlamında önemli bir adımdır.

Ancak bu gelişmeler yanında, 6284 sayılı Kanunun hem kolluk, hem savcılık ve hem de hâkim kararıyla ilgili problemleri söz konusudur. Bununla ilgili 2018 yılında Polis Akademisi tarafından hazırlanan raporda, mevzuatın uygulanmasına dair problemlere dikkat çekilmekte ve kanunda belirtilen tedbirlerin mülki amirler tarafından verilmesinde onların aktif olarak hareket etmesi gerektiği, önleyici tedbir kararlarında hakimlerin her ilde farklı uygulamalar gerçekleştirdiği ve yaygınlaştırılacak eğitimler ve bilgilendirme toplantılarıyla standart süreç ve prosedür uygulamasına gidilmesi üzerinde durulmuştur¹¹⁴. GREVIO raporunda da 6284 sayılı Kanunun uygulanmasıyla ilgili problemlere ayrıntılı bir şekilde yer verilmektedir. Kolluk aşamasında şiddete uğrayanların yeterince bilgilendirilmediği, yetkili kurumlara yönlendirilmediği, suçlayıcı tavırlarla karşılaşarak ikincil - mağduriyete uğradıkları ve şiddete uğrayanlarla ilgili veri eksikliği belirtilmektedir. 6284 sayılı Kanun gereğince alınan tedbir kararlarının etkili bir şekilde uygulanmamasının şiddetin devamına yol açtığına dikkat çekilmektedir¹¹⁵.

Öte yandan koronavirüs sürecinde 6284 sayılı Kanunun uygulanmasıyla ilgili güçlükler daha da fazlalaşmıştır. Mor Çatı tarafından hazırlanan Haziran 2020 dönemine ilişkin raporda sığınakların yetersizliği, adli yardımda görevlilere ulaşamama ve yetkililerin ilgilenmemesi gibi problemlere dikkat çekilmiştir¹¹⁶.

¹¹¹ Türkiye Cumhuriyeti Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, “Bakan Selçuk: “81 ŞÖNİM ve 347 SHM’de ‘Kadın Hizmetleri İrtibat Noktaları’ Oluşturduk”, <https://www.ailevecalisma.gov.tr/ksgm/haberler/bakan-selcuk-81-sonim-ve-347-shm-de-kadin-hizmetleri-irtibat-noktaları-olusturduk/>, (Erişim Tarihi: 22.10.2020).

¹¹² GREVIO (İlk) Değerlendirme Raporu-Türkiye, s.20.

¹¹³ *Kadına Yönelik Şiddet Koordinasyon Planı*, <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/935>

¹¹⁴ Anadolu Ajansı, “Polis Akademisi ‘Aile İçi ve Kadına Karşı Şiddetle Mücadele’ raporu hazırladı”, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/polis-akademisi-aile-ici-ve-kadina-karsi-siddetle-mucadele-raporu-hazirladi/1091160>, (Erişim Tarihi: 20.10.2020). <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1672>

¹¹⁵ GREVIO (İlk) Değerlendirme Raporu-Türkiye, ss.19-20.

¹¹⁶ Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, *Koronavirüs Salgını ve Kadına Yönelik Şiddet / Mor Çatı Haziran 2020 Raporu* <https://morcati.org.tr/izleme-raporlari/koronavirus-salgini-ve-kadina-yonelik-siddet-mor-cati-haziran-2020-raporu/>, (Erişim Tarihi: 14.10.2020).

Bunların dışında, toplumsal cinsiyete duyarlı personel konusunda yaşanan sıkıntılar, bu yönde eğitimlerin yetersiz kalması, ŞÖNİM’lerin kapasitesinin yetersiz olması ve özellikle ceza davalarında cinsiyetçi ön yargılar uygulamadaki başlıca güçlüklerin nedenlerini oluşturmaktadır.

Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan 2020 tarihli raporda da uygulamayla ilgili benzer problemlere dikkat çekilmektedir. Raporda toplumsal cinsiyet bakımından toplumsal cinsiyete dayalı şiddet, nefret söylemi ve LGBTİ+ bireylere yönelik hak ihlallerinin altı çizilmektedir. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu’nun tarafsızlık ve insan hakları ilkelerine bağlı şekilde çalışması bakımından problemler olması ve kurumun toplumsal cinsiyet eşitliği, kadın hakları ve LGBTİ+ bireylerle ilgili yaklaşımı ayrımcılık içermesi eleştirilmektedir. Kurumun İstanbul Sözleşmesi’ne karşı aile değerlerine aykırı olduğu gerekçesiyle karşı çıkışı da kabul edilmez bulunmaktadır¹¹⁷.

Avrupa Komisyonu raporunda kadın ve erkek arasındaki eşitlik ilkesinin hukuki mevzuatta yer almasına rağmen, bu ilkenin çok zayıf uygulandığı ve kadına yönelik şiddet konusunda hukuk uygulayıcılarının farkındalığı olmadığı belirtilmektedir. Örneğin Civek/ Türkiye (55354/11 numaralı 23.02.2016 tarihli) davasında AİHM kadına yönelik şiddete maruz kalanları korumaya yönelik yetkililerin yükümlülüklerini yeterince yerine getirmediği belirtilmiştir. Kadın cinayetlerine ilişkin güvenilir veri bulunmamaktadır. 2010’dan itibaren Türkiye’de 2600’den fazla kadının öldürüldüğü ve 2019 yılında bu sayının 476 olduğu belirtilmektedir. Kadınları desteklemeye yönelik hizmetlerin de oldukça sınırlı olduğu ve Aralık 2019 itibarıyla kadın sığınaklarının sayısının sadece 146 olduğu belirtilmektedir¹¹⁸. Zorla evlilikler ve çocuklar konusunda endişeler olduğu, kadına yönelik şiddet davalarında takdiri indirimin yapıldığı, cinsiyetçi önyargının ve mağduru suçlayıcı tutumun hüküm sürdüğü belirtilmektedir. Raporda altı çizilen noktalardan biri de resmi dokümanlarda toplumsal cinsiyet eşitliği termininin kullanılmasından kaçınılmasıdır. Bununla ilgili Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın toplumsal cinsiyet eşitliği yerine Kadının Güçlendirilmesi ifadesinin kullanıldığı Strateji Planı (2018-2023) zikredilmektedir. Kadınların haklarıyla ilgili hukuki düzenlemeler yapma çalışmalarına bağımsız kadın örgütlerinin çağırılmadığı, daha çok muhafazakar grupların çağırıldığı belirtilmektedir. Çocuklarla ilgili az da olsa gelişme olduğu son adalet strateji planında bununla ilgili erken yaşta ve zorla çocuk evliliği, çocuk yoksulluğu, çocuk işçiliği, çocuklara ve engelli çocuklara yönelik şiddetin önlenmesi gibi hususların düzenleme yapılacak konular arasında olduğu vurgulanmaktadır. Çocukların haklarıyla ilgili adalete erişimde problemler söz konusudur. Bunun yanında çocuklarla ilgili kurumlar yetersiz, çocuklara yönelik adli yardım hizmetleri ise sorunludur. Raporda, LGBTİ+ sivil toplum örgütlerinin toplanma özgürlüklerinin engellendiği, nefret söyleminin medya ve kamu otoriteleri tarafından yapıldığı belirtilmekte ve LGBTİ+ bireylere yönelik koruyucu düzenlemelerin yapılmadığı belirtilmektedir. Raporda Türkiye’nin trans bireylere karşı işlenen cinayet bakımından yüksek oranlara sahip ülkeler arasında yer aldığı, ancak bu cinayetleri açıklamayla ilgili herhangi bir raporun söz konusu olmadığı da ortaya konmaktadır¹¹⁹. Benzer şekilde GREVIO raporunda da kadın ve kız çocuklarının intihara zorlanmasından veya baskı altında tutulmalarından endişe eden raporlara

¹¹⁷ Turkey 2020 Report, s.30.

¹¹⁸ Turkey 2020 Report, s.38.

¹¹⁹ Turkey 2020 Report, s.40.

rastlandığı, ancak bununla ilgili herhangi bir kaydın olmadığı belirtilmektedir. Bu durumun Ceza Kanununda töre saikiyle insan öldürme suçunun cezasının ağırlaştırılmasından kaynaklanmış olduğunun altı çizilmekte ve bu nedenle intihara zorlama gibi farklı uygulamalara gidildiği belirtilmektedir¹²⁰.

Engelli kadınların uygulamada karşılaştıkları problemler GREVIO raporunda yer almaktadır¹²¹.

2. Adli Yardım

Ülkemizdeki adli yardımla ilgili problemler söz konusudur. Avrupa Birliği raporlarında düzenli olarak ülkemizdeki adli yardım sisteminin karmaşık ve sorunlu yapısına ve sunulan hizmetlerin kalitesine yönelik eleştiriler yapılmakta olup, 2019 tarihli raporda sistemi yeniden yapılandırmak amacıyla 2018-2021 dönemine ilişkin eylem planının da yer aldığı bir strateji planı oluşturulması olumlu karşılanmaktadır¹²². Toplumsal cinsiyet bakımından adli yardımla ilgili problem de, bu yönde herhangi bir düzenlemeye adli yardımla ilgili mevzuatta yer verilmemesidir. Bu bağlamda öncelikle kadınları, engelli kadınları, mülteci kadınları ve LGBTİ+ bireyleri ve çoklu ayrımcılığı göz önünde tutan adli yardımla ilgili bir düzenlemenin yapılması gerekmektedir.

Ceza Muhakemesi Kanunu 150. madde 2. bendine göre, "*Müdafii bulunmayan şüpheli veya sanık; çocuk, kendisini savunamayacak derecede malul veya sağır ve dilsiz ise, istemi aranmaksızın bir müdafii görevlendirilir*". Bu maddede de kırılgan gruplar çok sınırlı sayıda olması nedeniyle yeterli değildir. Raporun zayıf yanı, toplumsal cinsiyete duyarlı bir yaklaşımın aranmamasıdır. Rapor kırılgan grupları ayrı grup olarak belirtip toplumsal cinsiyetin anaakımlaştırıldığı bir rapor çerçevesinden uzak olması nedeniyle de eleştiri konusudur. Bu durum genelde insan haklarına dair yapılan raporlarda ve adalete erişimle ilgili stratejilerde ve eylem planlarında da gözlenen bir husustur. Bu tür raporlarda benimsenen yaklaşım daha çok özel ihtiyacı olanlar veya kırılgan gruplar ya da dezavantajlı gruplar olarak nitelendirip, sınırlı sayıda problemi belirtmekle yetinmektedir.

Türkiye’de Adalete Erişim için Adli Yardım Uygulamalarının Geliştirilmesine Destek Projesi, adli yardımla ilgili sorunları gidermek bakımından önemli bir projedir. Bu projenin ikinci aşamasında kadına karşı şiddet üzerinde yoğunlaşmaktadır. Projede Türkiye Barolar Birliği, barolar ve avukatlar, kadın dernekleri ve sivil toplum arasında daha iyi koordinasyon sağlanması ve ağların geliştirilmesine ilişkin mekanizmalar geliştirilmesi ve online eğitim aracılığıyla avukatların kapasitesinin artırılması amaçlanmakta ve toplumsal cinsiyet temelli şiddet mağdurlarına yönelik özel adli yardım hizmetlerine ilişkin pilot uygulamalar yapılması hedeflenmektedir. Proje kapsamında Anakara Barosu Gelincik Merkezi örneğinden hareketle seçilen barolarda Şiddet Önleme Merkezleri (ŞÖM) kurulması ve şiddete maruz kalan kadınların güçlenmesi hedeflenmektedir.¹²³

¹²⁰ GREVIO (İlk) Değerlendirme Raporu-Türkiye, s.74.

¹²¹ GREVIO (İlk) Değerlendirme Raporu-Türkiye, s. 17.

¹²² 2019 Avrupa Birliği İzleme Raporu, s.44.

¹²³ <https://ilaprojesi.org/tr/faaliyetler/>. (Erişim Tarihi: 25.09.2020)

3. Hukuka İlişkin Farkındalık

Hukuka ilişkin farkındalık kapsamında Adalet Bakanlığının koruyucu hukuk uygulamaları önem taşımaktadır. Bakanlık ile Milli Eğitim Bakanlığı arasında “Türkiye’de Adaletle Daha İyi Erişim İçin Koruyucu Hukuk Uygulamalarının Geliştirilmesi Projesi” kapsamında yapılan protokol gereğince, 6.7. ve 8. sınıflarda verilmeye başlanmış olan Hukuk ve Adalet dersi ile öğrencilerde hukuka ve haklara ilişkin farkındalık sağlanmak amaçlanmaktadır. 2019-2020 eğitim öğretim yılında toplam 198.929 öğrenci bu dersi seçmiştir¹²⁴. Esasen CEDAW, İstanbul Sözleşmesi, 6284 sayılı Kadına Karşı Şiddetin ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun ve Uygulanması Yönetmeliğinde de eğitimlerin yapılması gerekliliğine yer verilmiştir.

Öte yandan bu hükümlerin uygulamaya nasıl yansıtıldığına dair elde veri bulunmamaktadır. Ayrıca, toplumsal cinsiyet bakımından adaletle erişimle ilgili farkındalığına ilişkin, kadına yönelik şiddeti önlemekle ilgili kampanyalarının yapıldığı görülmektedir. Ancak yapılan bu çalışmaların kadınlara yönelik mevcut ön yargıları ve klişeleri değiştirmede yeterli olmadığı da raporda ortaya konmaktadır. Bunların yeterli olmaması da farkındalığın sağlanmasının önündeki en önemli engeldir. Öte yandan yapılan kamu farkındalık kampanyaları 6284 sayılı Kanunun duyulmasını sağlamışsa da, Kanunun anlamına ilişkin, örneğin tedbir kararlarının anlamı konusunda, bilinebilirlik sağlanmamıştır. 2014 tarihli Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması, bu hususu ortaya koyduğu gibi, Kanununun bilinmesiyle ilgili erkekler ile kadınlar arasında fark olduğunu ve erkeklerin daha az bildiklerini ortaya koymuştur¹²⁵.

Adaletle erişim, sadece hakların bilgisine değil, adli süreç hakkında da bilgi sahibi olmayı gerektirmektedir. 2017 yılında Adalet Bakanlığı Mağdur Hakları Daire Başkanlığı tarafından yapılan *Adli Süreçte Mağdur Kadınlar* başlıklı araştırma, kadınların adli süreç hakkında bilgi sahibi olmadıklarını ortaya koymaktadır.¹²⁶

Öte yandan Adalet Bakanlığı Mağdur Hakları Daire Başkanlığı bünyesinde kurulan ve bütün illere yaygınlaştırılması hedeflenen Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Müdürlüklerinin kırılğan gruplarla ilgili adli süreç hakkında bilgilendirme yapacak çalışmalarda bulunması uygulamadaki bu eksikliğı gidermek bakımından önem taşımaktadır. Bu müdürlükler bünyesinde kırılğan gruplara destek bürosu bireysel değerlendirme, adli destek planı, vaka yönetimi ve takip programı yapmayı amaçlamaktadır. Bu noktada yukarıda belirtilen Suç Mağdurlarının Desteklenmesine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi önem taşımaktadır. Bu noktada yukarıda belirtilen Suç Mağdurlarının Desteklenmesine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi önem taşımaktadır. Bu Kararnamenin 2. maddesinde mağdurların talepleri halinde kolluk veya Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri tarafından hakları ve yükümlülükleri hakkında bilgilendirileceğı ve bilgilendirme yapılırken mağdurun durumunu dikkate alan (engellilik gibi) bir usulün izleneceğı ve anlaşılır dil kullanılacağı belirtilmektedir. Bu anlamda Müdürlüklerin adaletle erişimde adli süreç hakkında bilgilendirmede önemli rol oynayacağı söylenebilir.

¹²⁴ Adalet Bakanlığı 2019 Faaliyet Raporu, ss.70-71. <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1707>

¹²⁵ Gülriiz Uygur, “Kadına Yönelik Toplumsal Cinsiyete Dayalı Ev-İçi Şiddetle Mücadelede Hukuk Yetersiz midir? : 4320 sayılı Kanun ve 6284 sayılı Kanun Bakımından Bir İnceleme”, *Kişisel Olan Politikadır: Kadınlara Yönelik Eviçi Şiddet Veirisi ve Politika* içinde, Haz. İ.Y.Kaptanoğlu, İstanbul: Nota-Bene, 2020, ss. 94-95.

¹²⁶ *Adli Süreçte Mağdur Kadınlar Araştırma Raporu*, Adalet Bakanlığı Mağdur Hakları Daire Başkanlığı, Ankara 2017, s.31. <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1900>

AÇSB’nin üçüncü eylem planında (2016-2020) yer alan başlıklardan biri de farkındalık kazandırmadır. Bu çerçevede KSGM kadına yönelik şiddeti önlemekle ilgili eğitim seminerlerini sürdürmektedir¹²⁷.

Kadınların ve kız çocuklarının hukuktaki haklarına ilişkin farkındalığını sağlayan eğitimlerin yeterli olmaması LGBTİ+ bireyler, mülteciler ve engelli bireyler için de geçerlidir. Örneğin engelli bireylerin adalete erişimiyle ilgili, "*engellilerin adalete erişim noktasında kendi yasal haklarını öğrenebilme imkanları kısıtlıdır. Hukuki bilgiye erişen engellilerin ise hukuk dilini anlayabilmeleri oldukça güçtür. Engellilere yönelik hukuki danışmanlık hizmeti verilmesini öngören herhangi bir yasal dayanak bulunmamaktadır*"¹²⁸ denilmektedir. Bu durum diğer raporlarda da ortaya çıktığı gibi, kadınlar, LGTBİ+ bireyler ve mülteciler için de söz konusudur.

Ayrıca hukuk uygulayıcıları bakımından toplumsal cinsiyete duyarlı yaklaşımın henüz yerleştiğinden söz etmek mümkün değildir. KSGM tarafından bu konuda yapılan eğitimler olsa da, daha fazla yaygınlaştırılmalıdır. Aşağıda da görüleceği gibi hukuk uygulayıcılarının problemlere toplumsal cinsiyet ön yargılarıyla yaklaşmaları adalete erişim bakımından önemli bir engeldir. CEDAW ve İstanbul Sözleşmesi uzmanların eğitimiyle ilgili hükümler içermesine rağmen, henüz bu farkındalık sağlanmamıştır. Bu yöndeki sonuçlara yukarıda belirtilen CEDAW 35 sayılı Tavsiye kararı, Avrupa Birliği İlerleme Raporu, GREVIO raporu ve sivil toplum örgütlerinin raporları da işaret etmektedir.

4. Yargılama Bakımından Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği

Ceza yargılaması bakımından özellikle cinsel suçlarda ön plana çıkan toplumsal cinsiyete ilişkin ön yargılar ve klişeler söz konusudur. GREVIO raporunda da bu tür suçlarla ilgili kadın ve erkeğin rollerine ilişkin kalıp yargılardan etkilenilmemesi gerektiğini belirtmektedir¹²⁹. Raporda hâkimlerin bu yargıların etkisinde kalarak mevzuatta öngörülenden daha az cezaya hükmedebilmelerini önleyici eğitim almaları gerektiği ileri sürülmektedir¹³⁰. Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformunun Yargıda Cinsiyetçilikle ilgili hazırladığı ve yukarıda belirtilen raporlarında bu durum ortaya konmaktadır. Bunun dışında Cinsiyete Dayalı Şiddetle Mücadelede Yargılama Standartları başlıklı avukatlar için hazırlanan kılavuzda da ceza yargılamasında daha çok erkekler tarafından kadınlara karşı işlenen kasten öldürme, yaralama, cinsel şiddet, eziyet gibi suçlarda toplumsal cinsiyete duyarlı yaklaşımın olmadığı belirtilmektedir. Kılavuz ceza yargılamasında soruşturma ve kovuşturmada hakların korunmadığını ve ikincil mağduriyetin söz konusu olduğunu, yargılama aşamasında dosyanın incelenmesinde yeterli özenin gösterilmeyip toplumsal cinsiyete dayalı ön yargılarla akıl yürütüldüğünü ve yargılamanın sonucunda da özellikle cinsel şiddetle ilgili davalarda cezasızlığa gidildiğini belirtmektedir. Bu davalarla ilgili faillerin cinsiyetçi savunmalarının haksız tahrik indirimiyle ceza indirimine yol açtığı da ileri sürülmektedir. Kılavuz ayrıca, hukuk yargılamalarında da cinsiyetçiliğe dikkat çekmekte, dosya incelemelerinin özenli yapılmadığı ve cinsiyetçi kalıplardan hareket edildiği, üst mahkemelere

¹²⁷ Bu konuda bkz. *Türkiye’de Kadın*, s.65 vd.

¹²⁸ *Engellilerin Adalete Erişimi*, s.68.

¹²⁹ *GREVIO (İlk) Değerlendirme Raporu-Türkiye*, s.67.

¹³⁰ *GREVIO (İlk) Değerlendirme Raporu-Türkiye*, s.75.

itirazda da gerekçelerin cinsiyetçi olduğu ve yargılamaların uzun sürdüğü söylenmektedir. Kılavuzda son olarak kadınların lehine olan kararlarda da tazminat ve nafakanın ödenmesiyle ilgili güçlükler olduğu yer almaktadır¹³¹.

5. Yargıya Güven

Yargıya güvenle ilgili olarak uygulamada kadınların karşılaştıkları problemler başlıca engeli oluşturmaktadır. Yukarıda 6284 sayılı Kadının uygulanmasıyla ilgili problemler bu engelleri göstermektedir. Bunlar dışında Adalet Bakanlığı Mağdur Hakları Daire Başkanlığı tarafından yapılan şiddet mağduru kadınlara yönelik araştırma da benzer hususları ortaya koymaktadır. Yukarıda belirtilen raporlarda yer alan adli süreçte yaşananlar ve yargı kararlarında cezasızlık veya ceza indirimlerinin de yargıya güvenin azalma nedenleri arasında oldukları belirtilebilir.

KAOS GL Derneği’nin Mayıs 2020’de yayınladığı “Homofobi ve Transfobi Temelli Nefret Suçları Raporuna” göre, sadece 2019 yılı içerisinde 150 nefret suçu vakası yaşanmış ve bunların çoğu okullar, toplu taşıma araçları, sokaklar gibi kamusal alanlarda meydana gelmiştir¹³².

6. Yargı Kurumlarına Erişebilirlik

Yargı kurumlarına erişebilirlik hakların bilinmesinden başlayıp, maddi, fiziksel anlamda erişebilirlikleri de kapsayıcı şekilde anlaşılmaktadır. Bu husus, karakoldan başlayıp, duruşmalara katılımı da içeren adli süreci ve yargı kararları hakkında bilgi sahibi olmayı kapsamaktadır. Yargı kararlarına erişebilirlikle ilgili UYAP sisteminin olması bu kararlara erişebilirliği sağlamaktadır. Bunun dışında kişi davasını da sistem aracılığıyla takip edebilmektedir. Diğer yandan adli süreçle ilgili problemler söz konusudur. Bu konuda Adalet Bakanlığı Mağdur Hakları Daire Başkanlığının hazırladığı raporda kadınların karakollarda yaşadıkları problemlere yer verilmekte, ifade alan polisin erkek olmasının, polisin şikayetleri ciddiye almamasının ve karakol aşamasının yavaş ilerlemesinin başlıca problemleri oluşturduğu belirtilmektedir. Mahkeme ortamıyla ilgili bilgisizlik, mahkemede güvenlik sorunlarının olmasının, şiddet uygulayanla aynı ortamda ifade verilmesinin, mahkeme sürecinin yavaş ilerlemesinin başlıca engelleri oluşturduğu belirtilmektedir¹³³.

Öte yandan şiddet mağdurlarının yaşadıkları bu güçlüklerin bazılarını giderici nitelikte düzenlemelerin de yapıldığı görülmektedir. Henüz çok yeni olan 10 Haziran 2020 tarihli Suç Mağdurlarının Desteklenmesine Dair Kararname bu bakımdan oldukça önemlidir.

Bunun dışında yargı kurumlarına erişebilirlikte adli yardım önemli bir fonksiyon göstermesine rağmen burada da karşımıza problemler çıkmaktadır. Ceza davalarında müdafisi olmayan kadına müdafî atanabilmekte, ancak hukuk

¹³¹ Kadın Dayanışma Vakfı, *Cinsiyete Dayalı Şiddetle Mücadelede Yargılama Standartları-Avukatlar İçin Kılavuz*, 2018, ss. 41-44, <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/452>

¹³² Kaos GL, *2019 Yılında Türkiye’de Gerçekleştirilen Homofobi ve Transfobi Temelli Nefret Suçları Raporu*, <https://kaosgl.org/gokkusagi-forumu-kose-yazisi/2019-homofobi-ve-transfobi-temelli-nefret-suclari-raporu-onsoz>. (Erişim Tarihi 21.09.2020).

¹³³ *Adli Süreç*, s.21 vd.

davalarında adli yardım sınırlı kalmaktadır. Cinsiyete Dayalı Şiddetle Mücadelede Yargılama Standartları başlıklı kılavuzda hukuk davalarında adli yardımın çok sınırlı olduğu, yargılama masraflarının mağdurlara aşırı yük getirdiği, mevzuat dilinin anlaşılmasında ve dava açma sürelerinin bilgisine sahip olmadıkları için hak kayıpları yaşandığı belirtilmektedir¹³⁴.

Öte yandan ceza davalarında da avukatla ilgili yaşanan problemler yine adli yardım bakımından kendini göstermektedir. Adalet Bakanlığı Mağdur Hakları Daire Başkanlığının hazırladığı raporda adli süreçte yer alan kadınlar avukatların geç atanması, davayla ilgilenmemesi ve kendi imkanlarıyla avukat bulduklarında da avukatlık ücretini karşılamadaki zorluklarını belirtmişlerdir. Aynı araştırma adalete erişimdeki en büyük engelin kadınların maddi zorlukları olduğunu da ortaya koymaktadır. Özellikle mahkeme masrafları, nafaka meblağlarının çok düşük olması, erkeğe verilen para cezasının kadını da etkilemesi başlıca problemleri oluşturmaktadır. Bazı vakalarda erkeğin kendisine verilen para cezasını kadına ödettiği belirtilmektedir. Ayrıca avukata para ödenmese de dosya parası ve vekalet ücretinin kadınların ödemek zorunda olduğu ve sığınma evinde kalan kadınlar için bunun büyük bir zorluk olduğu da ifade edilmektedir¹³⁵.

Engellilerle ilgili yargı birimlerine erişimle ilgili ise Engelliler Hakkında Kanunun 3. maddesinin f bendinde belirtilen "*Binaların, açık alanların, ulaşım ve bilgilendirme hizmetleri ile bilgi ve iletişim teknolojisinin, engelliler tarafından güvenli ve bağımsız olarak ulaşılabilir ve kullanılabilir olması*" şeklindeki erişebilirlik tanımına uygun düzenleme yapılması gerekmektedir. Bu düzenlemenin de yine aynı maddenin j bendinde belirtilen "*Engellilerin insan haklarını ve temel özgürlüklerini tam ve diğer bireylerle eşit şekilde kullanmasını veya bunlardan yararlanmasını sağlamak üzere belirli bir durumda ihtiyaç duyulan, ölçüsüz veya aşırı bir yük getirmeyen, gerekli ve uygun değişiklik ve tedbirleri*" içererecek şekilde makul düzenleme olması gerekmektedir. Oysa uygulamada bu bentlere uygun olarak yargıya erişim sağlanmamaktadır.

¹³⁴ *Cinsiyete Dayalı*, s. 43.

¹³⁵ *Adli Süreç*, ss.35-36.

B. TÜRKİYE’DE TOPLUMSAL CİNSİYET BAKIMINDAN ADALETE ERİŞİM GÖSTERGE VE VERİ KAYNAKLARI

UN Women tarafından kadınların adalete erişimini içerecek şekilde hazırlanan göstergelerde öncelikle adalete erişimle ilgili olarak genel göstergeler belirtilmektedir. Bunlar şu şekildedir:

1. Haklar
2. Adli Yardım
3. Hukuka ilişkin farkındalık
4. Ceza yargılaması bakımından vatandaşların yaşadıkları temel problemler
5. Yargıya güven
6. Yargı kurumlarına erişebilirlik
7. Prosedürler ve başvuru mekanizmaları
8. Yargı bağımsızlığı
9. Yolsuzluk
10. Şeffaflık ve hesap verilebilirlik
11. Yargı kararlarının uygulanması
12. Yargı kurumlarının kapasitesi
13. Uzmanlık mahkemeleri ve alternatif uyuşmazlık çözümü.¹³⁶

Bu bölümde hazırlanan göstergeler verisi olan çalışmalara dayanarak belirlenmiştir. Verisi olmayan konularda göstergeler ortaya konmadığı için, ele alınan göstergeler yukarıdaki bütün konu başlıklarını kapsamaktadır. Bu çalışmada ilgili kurum ve kuruluşların hazırladıkları raporlara dayanarak LGBTİ+ bireyleri kapsayacak ve kesişimselliğe yer verecek şekilde göstergeler belirlenmeye çalışılmıştır.

¹³⁶ Un Women, *Guidance Note Framework For Measuring Access To Justice Including Specific Challenges Facing Women*, 2016, s. 12, <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1699>

Tablo 1 Adalete Erişime İlişkin Mevcut Göstergeler

	Konu	İlgili İnsan Hakkı/Hakları ve Normlar	Gösterge	Veri Kaynağı	Veri toplama yöntemi	Veri Toplama Sıklığı
1	Haklar-Erişebilirlik	Eşitlik, Ayrımcılık, Yasağı, Kesişimsellik	1.1. Ceza yargılamasıyla ilgili ceza soruşturması evresindeki suçtan zarar görenler ve müştekilerin cinsiyete ve uyuşuna göre sayısı	Adalet Bakanlığı	İdari kayıt veri inceleme/analiz	Yıllık
	Haklar-Erişebilirlik	Eşitlik, Ayrımcılık, Yasağı, Kesişimsellik	1.2. Ceza yargılamasıyla ilgili ceza soruşturması evresindeki şüphelilerin cinsiyete ve uyuşuna göre sayısı	Adalet Bakanlığı	İdari kayıt veri inceleme/analiz	Yıllık
	Haklar-Erişebilirlik	Eşitlik, Ayrımcılık, Yasağı, Kesişimsellik	1.3. Cinsiyete ve yaş grubuna göre ceza yargılamasında yargılananların sayısı	Adalet Bakanlığı	İdari kayıt veri inceleme/analiz	Yıllık
	Haklar-Erişebilirlik	Eşitlik, Ayrımcılık, Yasağı, Kesişimsellik	1.4. Cinsiyete, yaşına ve uyuşuna göre ceza yargılamasında yargılananların ve suçtan zarar görenlerin ve haklarında verilen kararların sayısı	Adalet Bakanlığı	İdari kayıt veri inceleme/analiz	Yıllık
	Haklar-Erişebilirlik	Eşitlik, İnsan Onuru ve Yeterli Yaşam, Adil Yargılanma	1.5. Cinsiyetine ve yaşa göre kadına yönelik şiddet ve aile içi şiddetle suçlarında şüpheli ve suçtan zarar görenlerin sayısı	İçişleri Bakanlığı	İdari kayıt veri inceleme/analiz	Yıllık
		Erişebilirlik, Etkililik ve Etkili Başvuru Hakkı, Özen Gösterme	1.6. 6284 Sayılı Kanun’a göre verilen kararların sayısı	Adalet Bakanlığı	İdari kayıt veri inceleme/analiz	Yıllık

	Haklar-Koruma	Adalet ve Hakkaniyet, Eşitlik, Ayrımcılık Yasağı, Özen Gösterme, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Yapısal Adaletsizlik	1.7. Erken yaşta ve zorla evliliklerle mücadele il eylem planlarının yapıldığı toplam il sayısı	AÇSHB	İdari kayıt veri inceleme/analiz	Yıllık
2	Yargıya Güven	Erişebilirlik, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği	2.1. Yargıya güven konusunda toplumsal cinsiyet temelli farklılıkların ortaya konduğu araştırma sayısı	Araştırma	İdari kayıt veri inceleme/analiz	Araştırma Periyodu
3	Kapasite	Özen Gösterme, Erişebilirlik, Etkililik ve Etkili Başvuru Hakkı, İkinci mağduriyete Uğratmama	3.1. Ülkedeki ŞÖNİM’lerin, ŞÖNİM’lere başvuruların, ŞÖNİM personeline verilen eğitimlerin sayıları	AÇSHB	İdari kayıt veri inceleme/analiz	Yıllık
	Kapasite	Özen Gösterme, Erişebilirlik, Etkililik ve Etkili Başvuru Hakkı, İkinci mağduriyete Uğratmama	3.2. Ülkedeki mevcut toplam konukevi ve konukevlerinden yararlananların sayısı	AÇSHB	İdari kayıt veri inceleme/analiz	Yıllık
	Kapasite	Özen Gösterme, Erişebilirlik, Etkililik ve Etkili Başvuru Hakkı, İkinci Mağduriyete Uğratmama	3.3. Kadına yönelik şiddetle mücadele kapsamında teknik yöntemlerle takip sistemlerinin kullanıldığı il sayısı	AÇSHB	İdari kayıt veri inceleme/analiz	Yıllık
	Kapasite	Özen Gösterme, Erişebilirlik, Etkililik ve Etkili Başvuru Hakkı, İkinci Mağduriyete Uğratmama	3.4. Cinsiyete göre yargıda görev yapanların sayısı	Adalet Bakanlığı	İdari kayıt veri inceleme/analiz	Yıllık

Tablo 2 Toplumsal cinsiyet temelinde adalete erişimle ilgili ulusal bazı veri kaynaklarının listesi

Veri Kaynağı	Konu	Erişim	Veri
TUİK	Adalet İstatistikleri	http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1070	Var
TUİK	Toplumsal Yapı ve Cinsiyet İstatistikleri	http://www.resmiistatistik.gov.tr/detail/subject/toplumsal-yapi-ve-cinsiyet-istatistikleri/	Yok
TUİK	Kadına yönelik aile içi şiddet	https://biruni.tuik.gov.tr/kadinasiddetdagitim/kadin.zul	Var
Adalet Bakanlığı Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü	Adli İstatistikler	https://adlisicil.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/adli-istatistikler-2019-kitab12062020095712	Var
Adalet Bakanlığı	Türkiye’de Adli yardım Hizmetlerinin Güçlendirilmesi	https://adliyordim.adalet.gov.tr/	Eksik veri
Adalet Bakanlığı	Adalet Bakanlığı Yıllık Raporları	https://www.adalet.gov.tr/faaliyet-raporlari	Eksik veri
Aile, Çalışma ve Sosyal Politikalar Bakanlığı	Kadına Yönelik Şiddeti Önlemeye Yönelik Ulusal Eylem Planları	https://www.ailevecalisma.gov.tr/ksgm/ulusal-eylem-planlari/kadina-yonelik-siddetle-mucadele-ulusal-eylem-planlari/	Var
Aile, Çalışma ve Sosyal Politikalar Bakanlığı	Türkiye’de Kadın	https://dSPACE.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1086	Var
Hâkimler ve Savcılar Kurulu	Hâkimler ve Savcılar Kurulu İstatistikleri	https://www.hsk.gov.tr/istatistikler.aspx	Eksik veri
Türkiye Barolar Birliği	Adli Yardım Komisyonu	http://adliyordim.barobirlik.org.tr/	Eksik veri
BİANET	Erkek Şiddeti Çetelesi	https://bianet.org/bianet/bianet/133354-bianet-siddet-taciz-tecavuz-cetelesi-tutuyor	Var.
Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu	Kadın Cinayetleri	http://kadincinayetleriniidurduracagiz.net/kategori/veriler	Var
KAOS_GL	LGBTİ bireylerin uğradıkları Hak İhlalleri Raporu	https://kaosgldernegi.org/e-kutuphane	Var
İçişleri Bakanlığı	Kadın Cinayetleri	https://www.icisleri.gov.tr/icguvenlik/aile-ici-siddet-ve-kadincinayetlerinin-onlenmesinde-kollugun-onemi-ve-rolu	Var

Tablo 3 Adalete Erişim ile ilgili Türkiye’deki mevcut gösterge verileri- 2019

Gösterge	Veri Kaynağı	Kadın	Erkek	Toplam
1.Haklar-Erişilebilirlik				
1.1 Cinsiyete göre ceza yargılamasıyla ilgili ceza soruşturması evresindeki suçtan zarar görenler ve müştekilerin toplam sayısı	Adli İstatistik ¹³⁷ -2019	2.917.943	7.125.058	10.504.922
1.1.1.Cinsiyete ve uyuğa göre ceza yargılamasıyla ilgili ceza soruşturması evresindeki suçtan zarar görenler ve müştekilerin sayısı (Türk)	Adli İstatistik-2019	2.770.720	6.831.212	9.601.932
1.1.2.Cinsiyete ve uyuğa göre ceza yargılamasıyla ilgili ceza soruşturması evresindeki suçtan zarar görenler ve müştekilerin sayısı (Yabancı)	Adli İstatistik-2019	147.223	228.509	375.732
1.2.Cinsiyete göre ceza yargılamasıyla ilgili ceza soruşturması evresindeki şüphelilerin sayısı	Adli İstatistik-2019	1.396.519	7.884.855	9.281.374
1.2.1.Cinsiyete ve uyuğa göre ceza yargılamasıyla ilgili ceza soruşturması evresindeki şüphelilerin dağılımı (Türk)	Adli İstatistik-2019	1.349.66	7 656.3468	7.791.312
1.2.2.Cinsiyete ve uyuğa göre ceza yargılamasıyla ilgili ceza soruşturması evresindeki şüphelilerin dağılımı (Yabancı)	Adli İstatistik-2019	46.851	293.846	340.697
1.3. Cinsiyete ve yaş grubuna göre ceza yargılamasında yargılananların sayısı	Adli İstatistik-2019	461.236	3.787.815	4.246.051
1.3.1.Cinsiyete ve yaş grubuna göre (12-14 yaş) ceza yargılamasında yargılananların sayısı	Adli İstatistik-2019	10.183	88.020	98.203
1.3.2.Cinsiyete ve yaş grubuna göre (15-17 yaş) ceza yargılamasında yargılananların sayısı	Adli İstatistik-2019	10.982	125.894	136.876
1.3.3. Cinsiyete ve yaş grubuna göre (18+ yaş) ceza yargılamasında yargılananların sayısı	Adli İstatistik-2019	440.071	3.570.901	4.010.972
1.4.Cinsiyete göre ceza yargılamasında yer alan suçtan zarar görenler ve müştekilerin sayısı	Adli İstatistik-2019	642.150	1.325.353	2.462.912
1.4.1.Cinsiyete ve uyuğuna göre ceza yargılamasında yer alan suçtan zarar görenler ve müştekilerin sayısı (Türk)	Adli İstatistik-2019	599.017	1.234.156	1.833.173

¹³⁷ Adli İstatistikler 2019, <https://adlisicil.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/1062020170359HizmeteOzel-2019-bask%C4%B1-%C4%B0SA.pdf> (Erişim Tarihi 01.11.2020)

Gösterge	Veri Kaynağı	Kadın	Erkek	Toplam
1.4.2.Cinsiyete ve uyuşuna göre ceza yargılamasında yer alan suçtan zarar görenler ve müştekilerin sayısı (Yabancı)	Adli İstatistik-2019	91.197	43.133	134.330
1.5. Cinsiyetine göre TCK ve özel kanunlar uyarınca ceza mahkemelerinde, sanıklar hakkında verilen mahkûmiyet karar sayısı	Adli İstatistik-2019	123.458	1.958.916	2.082.374
1.5.2.Cinsiyetine ve uyuşuna göre TCK ve özel kanunlar uyarınca ceza mahkemelerinde, sanıklar hakkında verilen mahkûmiyet karar sayısı (Yabancı)	Adli İstatistik-2019	32.068	3.776	35.844
1.6. Cinsiyete göre TCK ve özel kanunlar uyarınca ceza mahkemelerinde, sanıklar hakkında verilen mahkûmiyet karar sayısı	Adli İstatistik-2019	119.682	1.926.848	2.046.530
1.6.1. Cinsiyete ve yaş grubuna (12-14) göre TCK ve özel kanunlar uyarınca ceza mahkemelerinde, sanıklar hakkında verilen mahkûmiyet karar sayısı	Adli İstatistik-2019	1.596	28.752	30.348
1.6.2. Cinsiyete ve yaş grubuna (15-17) göre TCK ve özel kanunlar uyarınca ceza mahkemelerinde, sanıklar hakkında verilen mahkûmiyet karar sayısı	Adli İstatistik-2019	1.969	45.490	47.459
1.6.3. Cinsiyete ve yaş grubuna (18+) göre TCK ve özel kanunlar uyarınca ceza mahkemelerinde, sanıklar hakkında verilen mahkûmiyet karar sayısı	Adli İstatistik-2019	116.117	1.852.606	1.968.723
1.7. Cinsiyetine ve yaşa göre kasten öldürme suçlarında şüpheli sayısı	İçişleri Bakanlığı-2019 ¹³⁸			
1.7.1.Cinsiyetine ve yaşa göre (18+) kasten öldürme suçlarında şüpheli sayısı	İçişleri Bakanlığı-2019	366	3.739	4.105
1.7.2. Cinsiyetine ve yaşa göre (18-) kasten öldürme suçlarında şüpheli sayısı	İçişleri Bakanlığı-2019	30	90	120
1.8.Cinsiyetine göre kasten öldürme suçlarında maktul sayısı	İçişleri Bakanlığı-2019	83	3199	3.282
1.9.Türlerine göre aile içi şiddet ve kadına yönelik şiddet olaylarının sayısı	İçişleri Bakanlığı-2019			186556
1.9.1. Kasten yaralama	İçişleri Bakanlığı-2019			85645
1.9.2.Tehdit	İçişleri Bakanlığı-2019			55295

¹³⁸ İçişleri Bakanlığı, *Aile İçi Şiddet ve Kadın Cinayetlerinin Önlenmesinde Kolluğun Önemi ve Rolü*, Ankara 2020, s.30 vd.

Gösterge	Veri Kaynağı	Kadın	Erkek	Toplam
1.9.3.Hakaret	İçişleri Bakanlığı-2019			15613
1.9.4. Kötü Muamele	İçişleri Bakanlığı-2019			8025
1.9.5. Aile Hukukundan kaynaklanan Yükümlülüğün İhlali	İçişleri Bakanlığı-2019			2236
1.9.6. Cinsel Saldırı	İçişleri Bakanlığı-2019			2142
1.9.7.Cinsel Taciz	İçişleri Bakanlığı-2019			2086
1.9.8.Kişiyi Hürriyetinden Yoksun Kılma	İçişleri Bakanlığı-2019			1900
1.9.9.Konut Dokunulmazlığının İhlali	İçişleri Bakanlığı-2019			1095
1.9.10.Kasten Öldürme	İçişleri Bakanlığı-2019			443
1.9.11.Genel Güvenliğin Kasten Tehlikeye Sokulması	İçişleri Bakanlığı-2019			325
1.9.12.Diğer	İçişleri Bakanlığı-2019			11.751
2.1. 6284 Sayılı Kanun’a göre verilen kararların sayısı		-	-	743.338
2.1.1. 6284 Sayılı Kanun’a göre koruma kararı talebi toplam sayısı	Adli İstatistik-2019	-	-	264.660
2.1.2. 6284 Sayılı Kanun’a göre koruma kararıyla taleplerin reddi sayısı	Adli İstatistik-2019	-	-	41.383
2.1.3. 6284 Sayılı Kanun’a göre koruma kararıyla taleplerin tam kabul sayısı	Adli İstatistik-2019	-	-	169.992
2.1.4. 6284 Sayılı Kanun’a göre koruma kararıyla ilgili verilen kararların toplam sayısı	Adli İstatistik-2019	-	-	264.753
2.1.5. 6284 Sayılı Kanun’la ilgili zorlama hapsi kararına itiraz edenlerin toplam sayısı	Adli İstatistik-2019	-	-	1.304
2.1.6. 6284 Sayılı Kanun’la ilgili zorlama hapsi kararına itirazların reddine ilişkin toplam sayı	Adli İstatistik-2019	-	-	962
2.1.7. 6284 Sayılı Kanun’la ilgili zorlama hapsi kararına itirazların kabulüne ilişkin toplam sayı	Adli İstatistik-2019	-	-	284
2.1.8. 6284 Sayılı Kanun kapsamında hayatını kaybeden toplam kadın sayısı	İçişleri Bakanlığı-2019	336	-	336
2.2. Erken yaşta ve zorla evliliklerle mücadele il eylem planlarının yapıldığı toplam il sayısı	AÇSHB (2019)	-	-	19
3. 1. Yargıya güven konusunda toplumsal cinsiyet temelli farklılıkların ortaya konduğu araştırma sayısı	Araştırma	-	-	5

Gösterge	Veri Kaynağı	Kadın	Erkek	Toplam
4.1. Ülkedeki mevcut ŞÖNİM sayısı	AÇSHB ¹³⁹ (2019)	-	-	81
4.2. Cinsiyete göre ŞÖNİM'lere başvuranların sayısı	AÇSHB (2019)	-	-	193.451
4.3. ŞÖNİM'lerde yer alanlara verilen toplam eğitim sayısı	AÇSHB (2019)	-	-	23
4.4. Ülkede bulunan toplam konukevi sayısı	AÇSHB (2019)	-	-	145
4.5. Konukevinden yararlananların toplam sayısı	AÇSHB (2019)	-	-	73.001
4.6. Kadına yönelik şiddetle mücadele kapsamında teknik yöntemlerle takip sistemlerinin kullanıldığı toplam il sayısı	AÇSHB (2019)	-	-	15
4.7.Cinsiyete göre yargıda yer alanların sayısı		7.152	12.015	19.167
4.7.1.Cinsiyete göre adli yargıda yer alanların sayısı	Adli İstatistik 2019	4.298	4.274	8.572
4.7.2.Cinsiyete göre idari yargıda görev yapan hâkim sayısı	Adli İstatistik 2019	9.35	410	1.345
4.7.3. Cinsiyete göre bölge adliye mahkemelerinde görev yapan hâkim sayısı	Adli İstatistik 2019	570	1.077	1.647
4.7.4. Cinsiyete göre bölge idare mahkemelerinde görev yapan hâkim sayısı	Adli İstatistik 2019	121	236	357
4.7.5.Cinsiyete göre Anayasa Mahkemesi'nde görev yapan hâkim sayısı	Adli İstatistik 2019	25	94	119
4.7.6. Cinsiyete göre Danıştay'da görev yapan hâkim sayısı	Adli İstatistik 2019	254	319	573
4.7.7.Cinsiyete göre adli yargıda görev yapan Cumhuriyet başsavcısı sayısı	Adli İstatistik 2019	885	5.019	5.904
4.7.8. Cinsiyete göre Bölge Adliye mahkemelerinde görev yapan Cumhuriyet savcısı sayısı	Adli İstatistik 2019	15	186	201
4.7.9.Cinsiyete göre adli yargıda görev yapan Cumhuriyet başsavcısı sayısı	Adli İstatistik 2019	1	222	223
4.7.10.Cinsiyete göre Yargıtay'da görev yapan Cumhuriyet savcısı sayısı	Adli İstatistik 2019	31	167	198
4.7.11. Cinsiyete göre Danıştay'da görev yapan Cumhuriyet savcısı sayısı	Adli İstatistik 2019	17	11	28

¹³⁹Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı 2019 yılı Faaliyet Raporu <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1114>

VI. İLGİLİ TEMATİK ALAN İÇİN KAVRAMLAR VE TEKNİK TERİMLER LİSTESİ

Adalete Erişim: Tarihsel olarak adil yargılanma hakkıyla ortaya çıkan adalete erişim 2000’li yıllarla birlikte hukuki belgelerde kullanılmaya başlanmıştır. Genel anlamda adalete erişim sadece yargılamaya veya mahkemelere erişim olarak anlaşılmaktadır. Daha geniş anlamda ise yargılamada sesin duyurulmasını sağlamaya ilişkin koşullardan başlayıp, hakkaniyet ve adaletin diğer gereklerinin karşılanması olarak tanımlanmaktadır. Daha dar anlamda adalete erişim ise adli yardıma erişmeyle ilgilidir.

Adil Bir Şekilde Dinlenilme Hakkı (Hakkaniyete uygun ve aleni surette dinlenilme): Adil yargılanmanın çekirdek haklarından olan adil bir şekilde dinlenilme hakkı suç isnat edilmiş kişinin yargılamaya etkili katılım ve yargılama sürecinde yargılamaya ilişkin diğer haklarını etkin bir şekilde kullanabilmesiyle ilgilidir.

Adli Yardım: Yargısal süreçlere katılım için yeterli mali imkana sahip olmayan kişilere sağlanan yardımdır. Hak arama özgürlüğü ve adalete erişim bakımından önemli olan adli yardım dezavantajlıların adalete erişimi bakımından elzemdir.

Adli Pasifliğin Olmaması: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin geliştirdiği önemli standartlardan birisi olan adli pasifliğin olmaması, adalete erişim açısından önemli bir husustur. Adli pasiflik yetkililerin harekete geçmemesi ve geçseler bile özenli ve etkili davranmamalarıyla ilgilidir ve bu anlamda koruyucu etkili önlemler standartının olmamasına işaret ettiği kadar etkili bir soruşturmanın yapılmasını da içermektedir.

Ayrımcılık Yasağı: Adil yargılanmaya ilişkin temel değerlerden biri olan ve eşitlik ilkesinin bir diğer yüzü olarak tanımlanabile ayrımcılık yasağı, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal görüş, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, ve benzeri bir ayırım gözetmeksizin herkese eşit muamele etmeyle ilgilidir. CEDAW kadınlara karşı ayrımcılığı siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel, kişisel veya diğer alanlardaki kadın ve erkek eşitliğine dayanan insan hakları ve temel Özgürlüklerin, medeni durumları ne olursa olsun kadınlara tanınmasını, kadınların bu haklardan yararlanmalarını veya kullanmalarını engelleme veya hükümsüz kılma amacını taşıyan veya bu sonucu doğuran cinsiyete dayalı her hangi bir ayırım, dışlama veya kısıtlama olarak belirtmiş ve devletlere bu ayrımcılıkları ortadan kaldırmalarına ilişkin yükümlülükler öngörmüştür.

Dönüştürücü Adalet: Yerel ve global düzeyde dışlamaya yol açan eşit olmayan güç ilişkilerini dönüştürmeyi ve sürecin kendisine yoğunlaşmayı ön planda tutan eşitliktir. Sadece hukuki değil, sosyal, siyasal ve ekonomik ilişkiler üzerinde de durmak gerektiğinin altını çizer.

Erişilebilirlik: Adalete erişiminde önemli bir unsur olan erişilebilirlik CEDAW Komitesinin kadınların adalete erişimine ilişkin 33 nolu tavsiye kararında “*hem resmi hem de yargı benzeri (quasi-judicial) tüm adalet sistemlerinin güvenli, uygun fiyatlı ve fiziksel olarak kadınlar tarafından erişilebilir olmasını ve kesişimsel veya bileşen ayrımcılık biçimleriyle karşı karşıya kalanlar da dahil olmak üzere kadınların ihtiyaçlarına uyarlanmış ve uygun olması*” olarak açıklanmaktadır.

Eşitlik: Eşitliğin farklı anlamları söz konusudur.

Şekli Eşitlik: Şekli veya biçimsel anlamda eşitlik, aynılığı veya uygulamada benzer muameleyi esas alır. Ancak özellikle eşit koşullara sahip olmayan dezavantajlı bireyler açısından benzer muameleye odaklanan bir anlayışın her zaman için elverişli bir karşılaştırma ve sonuç ortaya koymadığından ötürü maddi anlamda eşitlik anlayışı geliştirilmiştir.

Maddi Eşitlik: Bu anlamda eşitlik, koşulları farklı olan bireyleri eşit kılabilmek adına farklı muameleye odaklanan ve eşitliğin içeriksel anlamını esas alan bir yaklaşımdır.

Dönüştürücü Eşitlik: Eşitliğin yeni gelişen anlamı olarak dönüştürücü eşitlik ise zihniyetlerin ve tutumların insanları sosyal gerçeklikte eşit kılabilmek adına değişimini hedefler. Bu anlam maddi ve şekli anlamda eşitliklerin bir yana bırakılmasını gerektirmemekte, aksine özellikle maddi anlamda eşitliğin dönüştürücü eşitlikle birlikte ele alınması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Dönüştürücü eşitlik yapısal adaletsizliği gidermede de önemli bir adımdır.

Etkililik: Etkililik, adalete erişim sürecinin parçası olan tüm kişi, kurum ve kuruluşların hukuka uygun, zamanında, adalete ve hakkaniyete uygun, hesap verebilir şekilde davranmasıyla ilgilidir.

Hakkaniyet: Hukuk literatüründe yaygın olarak, hakkaniyetin karar alıcıya yönelik anlamı kastedilmektedir. Adil bir sonuç için hâkimin kararının hakkaniyete uygun olması gerekliliği vurgulandığında, hakkaniyet de iki anlama gelir. İlk anlamı, benzer durumlarda benzer karar almaya ilişkin olup, karar alıcıların bireysel özelliklere bağlı olmadan genel ve soyut hukuk normları hakkında bilgilendirmede bulunmalarına ilişkindir. İkinci anlamda hakkaniyet ise karar alıcıların spesifik durumlara yoğunlaşarak tek durumun özelliklerini göz önüne alarak hukuki uyumsuzluğu çözmelerine ilişkindir. Hakkaniyetin diğer anlamı ise yargılama sürecinin daha çok prosedürel formuna yöneliktir ve bu anlamda uyumsuzluk taraflarının eşit fırsatlara sahip olması önemlidir.

Söz gelimi ceza yargılamasındaki silahların eşitliği ilkesi bu anlamdaki hakkaniyetle ilgilidir.

İkincil Mağduriyet: Özellikle taciz ve tecavüz mağdurlarının yargılanma esnasında karşılaştıkları travmatik deneyimler onları ikinci kere mağduriyete uğratma riskini barındırmaktadır. Bu kavram, adalete erişimin herhangi bir aşamasında uzman kişilerin eylem ve tutumlarıyla mağdur bireyleri yargı süreci içerisinde ikinci kere mağduriyeti deneyimlemelerine sebep olabilmeleriyle ilgilidir.

Kadına Yönelik Şiddet: İstanbul Sözleşmesi kadına yönelik şiddeti bir insan hakları ihlali ve kadınlara yönelik ayrımcılığın bir biçimi olarak belirtmiş ve ister kamusal ister özel alanda meydana gelsin, kadınlara fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik zarar veya ıstırap veren veya verebilecek olan toplumsal cinsiyete dayalı her türlü eylem ve bu eylemlerle tehdit etme, zorlama veya keyfi olarak özgürlükten yoksun bırakma olarak tanımlamıştır.

Kadının Beyanı Esastır: Özellikle cinsel dokunulmazlığa karşı suçların mahiyeti itibariyle delil ve tanık yetersizliğine sahip olması ve de bu suçlar kapsamında adalete erişim süreçlerinde cinsiyetçi tutumlar yargı içtihatlarında kadının beyanının esas alınmasına ilişkin bir ilkenin tartışılmasına vücut vermiştir. Ancak bunun anlamı kadının beyanının esas alınıp suçlamaların olduğu gibi kabul edileceği olmayıp, örneğin özellikle şiddete yönelik alınan tedbirlerde kimi zaman “delil veya belge aranmaksızın” karar verileceği anlamına gelmektedir.

Kesişimsellik: Çoklu ayrımcılıkları anlamak bakımından önemli olan kesişimsellik, bireyin aynı anda ve etkileşimsel olarak sahip olduğu kişisel özellikleri ve kimlikleri vesilesiyle ortaya çıkan ayrımcılık deneyimlerini ele alıp buna ilişkin çözüm geliştirmek için kullanılan “analitik bir araç”tır.

Mahkemeye Erişim Hakkı: Mahkemeye erişim, mahkemeye ilgili bilgilendirmeye, yargı kararına ve diğer ilgili hukuki belgelere erişim, mahkemenin coğrafi olarak da erişilebilir olması, yargılamanın ucuz olması gibi birtakım hususları içeren ve bu anlamda adalete erişimin önemli bir unsuru olan bir haktır.

Özen Gösterme: Özen gösterme, devlet dışı aktörlerden kaynaklanan insan hakları ihlallerine ilişkin devletlerin sorumluluk üstlenmemek istemesine karşı geliştirilen bir ilkedir. Mağdur merkezli bir yaklaşımı esas olan bu ilke feminist hukuk literatüründe özellikle kadına yönelik şiddet davalarında tüm kamu kurum, kuruluş ve kişilerin, şiddeti önleme ve şiddetle mücadele etmede etkili bir şekilde hareket etmesi gerektiğine ilişkin bir yükümlülük olarak geliştirilmiştir. Somut olaydaki mağduriyeti etraflıca ve bütünsel bir şekilde anlamak ve süreci etkili bir şekilde yönetmek açısından önemli bir ilkedir.

Prosedürel Adalet: Sosyal adaletin gerekleriyle bağlantılı olarak karar almaya ilişkin prosedürün adilane olmasıyla ilgilidir. Karardan çok prosedürün kendisi üzerinde yoğunlaşır, onur sahibi varlıkları olarak insanlara kararın sonucunu etkileme ve seslerini duyurma fırsatı verir.

Toplumsal Cinsiyet: Bu kavramı tanımlayan ilk uluslararası belge olan İstanbul Sözleşmesine göre toplumsal cinsiyet *"kadınlar ve erkekler için uygun görülen ve sosyal olarak inşa edilen roller, davranışlar, eylemler ve nitelikler"* anlamına gelmektedir.

Yapısal Adaletsizlik: Iris Marion Young’a göre yapısal adaletsizlik *"sosyal süreçlerin bir grup insanların kapasitelerini geliştirmelerini ve kullanma yollarını sistematik olarak tahakküm veya yoksunluk tehdidi içerisine sokarken, aynı süreçlerin başka birtakım grupları tahakküm uygulayan kılması veya onların kapasitelerini geliştirmek için çok çeşitli fırsatlar sunması durumunda ortaya çıkar"*.

Kaynakça

Kitap ve Makaleler

Aolain, Fionnuala Ni. “Transformative Gender Justice”, *From Transitional to Transformative Justice* içinde, Ed. Paul Gready-Simon Robins, ss. 150-171. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.

Bakırcı, Kadriye. *Uluslararası Hukuk, AB ve ABD Hukuku İle Karşılaştırmalı Çalışma Yaşamında Kadın Erkek Eşitliği Arayışı: Cinsiyet Ayrımcılığı Yasağı ve Türkiye*, Ankara: Seçkin, 2012.

Biholar, Ramona, “Challenging the Barriers to Real Equality: Transformative Equality”, 2014, Şu adresten erişilebilir: <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1666>

Buckley-Zistel Susanne; Zolkos, Magdelana, “Introduction: Gender in Transitional Justice”, *Gender in Transitional Justice* içinde, ss. 1-33, Eds. S. Buckley-Zistel, R. Stanley, Hampshire: Macmillan, 2012.

Canikoğlu, Seher Kırbaş, “Kadının Beyanı Esastır”: Çok Bilinmeyenli Bir Denklem, *Ankara Barosu Dergisi*, 2015/4, ss. 229-253.

Chamallas, Martha, *Introduction to Feminist Legal Theory*, New York: Wolters Kluwer, 2013.

Crenshaw, Kimberlé, “Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics”, *University of Chicago Legal Forum: Vol. 1989 (1989)*, ss. 139-167, şu adresten erişilebilir: <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1668>

Curran, Liz; Noone, Mary Anne, “Access to Justice: a New Approach using Human Rights Standards” , *International Journal of the Legal Profession*, Vol. 15, No. 3 (November 2008), ss. 195-229.

Çağlar Gürgey, İrem; Yücel Dericiler, Özge, “Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Özen Yükümlülüğünün Dönüşümünün Bir Örneği Olarak CEDAW Komitesinin 35 Sayılı Tavsiye Kararı”, *Ankara Barosu Dergisi*, 2019/ 1, ss. 231-266.

Demirel, Fatmagül, “Osmanlı Hukuk Sisteminde Adli Yardım Kurumu”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 29/Bahar (2011), ss. 83-92.

Evans, Matthew. *Transitional and Transformative Justice: Critical and International Perspectives*. New York: Routledge, 2019.

Erdoğan, Çağla, “İş Hukuku ve Toplumsal Cinsiyet”, *Hukuk ve Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları* içinde, Ed. G. Uygur-N. Özdemir, Ankara: Seçkin, 2019, ss. 433-512.

Flynn, Asher; Hodgson, Jacqueline. “Access to Justice and Legal Aid: A Mismatch Concepts in the Contemporary Australian and British Legal Landscapes”, *Access to Justice and Legal Aid: Comparative Perspectives on Unmet Legal Need* içinde, Ed. editör: Asher Flynn, Jacqueline Hodgson, ss. 1-22. Oxford: Hart Publishing, 2017.

Francioni, Francesco “The Rights of Access to Justice under Customary International Law”, *Access to Justice as a Human Right* içinde, ss. 1-56, Ed. Francesco Francion, Oxford: Oxford University Press.

Fredman, Sandra, *Discrimination Law*, New York: Oxford University Press, 2011.

Ghattas, Dan Christian, *İnterseks Bireylerin Haklarını Savunmak*, Çev. Belgin Günay, Ankara 2016.

Hochreiter, Susanne, “Race, Class, Gender - Intersectionality Troubles”, *4 J. Res. Gender Stud.* 401 (2014).

İnceoğlu, Sibel, *Adil Yargılanma Hakkı Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi - 4*,

<https://dSPACE.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1708>

İnceoğlu, Sibel, *Devlette Etikten Etik Devlete: Yargıda Etik*, 2012, <https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/6048-devlette-etikten-etik-devlete-yargida-etik>, (Erişim tarihi: 7.4.2020).

Karan, Ulaş, “Bireysel Başvuru Kararlarında Ayrımcılık Yasağı ve Eşitlik”, *Anayasa Yargısı* 32 (2015), <https://dSPACE.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1665>

Klaming, Laura; Giesen, Ivo, “Access to Justice: The Quality of the Procedure”, 2013, Makaleye şu adresten erişilebilir: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1091105 , (Erişim tarihi: 07.05.2020).

Kuçuradi, İoanna. *İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayını, 2011.

Lombardo, Emanuela; Meier, Petra; Verloo, Mieke, “Stretching and bending gender equality” *The Discursive Politics of Gender Equality: Stretching, Bending and Policymaking* içinde, Ed. Emanuela Lombardo, Petra Meier, Mieke Verloo, New York: Routledge, 2009.

Mayo, Marjorie, Gerald Koessl, Matthew Scott, and Imogen Slater. “Concepts of Justice and Access to Justice.” *Access to Justice for Disadvantaged Communities* içinde, 19-34. Bristol: Bristol University Press, 2014. doi:10.2307/j.ctt9qgzg3.7, (Erişim tarihi: 8.7.2020).

Öntan, Yaprak, *Ceza Muhakemesi Hukukunda Bilirkişilik*, Ankara: Yetkin, 2014.

Özdemir, Nadire, “Iris Marion Young Teorisine Genel Bir Bakış: Yapısal Adaletsizlik ve Adaletsizlikten Sorumluluğa İlişkin Sosyal Bağlantı Modeli”, *TBB Dergisi* 146 (2020), ss. 247-267.

Rhode, Deborah L., *Access to Justice*. New York: Oxford University Press, 2004.

Settem Ola Johan, *Applications of the 'Fair Hearing' Norm in ECHR Article 6(1) to Civil Proceedings*, Cham: Springer, 2016.

Sancar, Serpil, *Siyasal Kararlara Katılımda Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Haritalama ve İzleme Çalışması*, <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/176>

Sancar, Türkan Yalçın, *Türk Ceza Hukukunda Kadın*, Ankara: Seçkin, 2013.

Shikhelman, Vera, "Access to Justice in the United Nations Human Rights Committee", *Michigan Journal of International Law* 39 (2017), ss. 1-76.

Summers, Sarah J. *Fair Trials: The European Criminal Procedural Tradition and the European Court of Human Rights*, Portland: Hart Publishing, 2007.

Sunstein, Cass R. , "Two Conceptions of Procedural Fairness", *Social Research*, Fairness: Its Role in Our Lives, Vol. 73, No. 2 (Summer 2006), ss. 619-646.

Taylor, Yvette; Hines, Sally, Casey Mark, "Introduction", *Theorizing Intersectionality and Sexuality* içinde, ss. 1-12, Ed. Yvette Taylor, Sally Hines ve Mark Casey, London: Palgrave Macmillan, 2010.

Uygur, Gülriz. "2006/17 Sayılı Başbakanlık Genelgesi Işığında Kadına Yönelik Şiddeti Önlemeye Yönelik Devletin Ödevi: Değişen Devlet Anlayışı mı?", Birkaç Arpa Boyu... 21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar. Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'a Armağan içinde, ss. 859-891. Der. Serpil Sancar, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011.

Uygur, Gülriz. "John Rawls", *Siyaset Felsefesi Tarihi*, Ed. A. Tunçel-K. Gülenç, Ankara: Doğu Batı, 2013.

Uygur, Gülriz; Çağlar Gürgey, İrem, "Kadınların ve Kız Çocuklarının İnsan Hakları İhlali ve Bunun Bir Örneği Olarak Kadına Yönelik Şiddet", *Kadınların ve Kız Çocuklarının İnsan Hakları: Kadına Yönelik Şiddet ve Ev-İçi Şiddet* içinde, ss. 9-60, Ed. F. Kaya- N. Özdemir- G. Uygur, Ankara: Savaş Yayınevi, 2014.

Uygur, Gülriz, "Kadına Yönelik Şiddeti Önlemede Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Önemi", *Dini Araştırmalar Dergisi*, Cilt 19, Sayı 49, 2016, ss. 209-227.

Uygur, Gülriz "Kadına Yönelik Toplumsal Cinsiyete Dayalı Ev-İçi Şiddetle Mücadelede Hukuk Yetersiz midir? : 4320 Sayılı Kanun ve 6284 Sayılı Kanun Bakımından Bir İnceleme", *Kişisel Olan Politiktir: Kadınlara Yönelik Eviçi Şiddet Veirisi ve Politika* içinde, Haz.İ.Y.Kaptanoğlu, İstanbul, Nota-Bene, 2020.

Young, Marion Iris, *Responsibility for Justice*, New York: Oxford University Press, 2011.

Yuthayotin, Sutatip, *Access to Justice in Transnational B2C E-Commerce*, Cham: Springer, 2015.

Uluslararası Raporlar, Belgeler

Avrupa Konseyi Projeleri, <https://www.coe.int/tr/web/ankara/programmes-in-turkey>, (Erişim tarihi: 24.7. 2020).

Avrupa Komisyonu, *2019 Türkiye Raporu*, <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1700>

BM (1976). Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi. Birleşmiş Milletler. <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/637>

BM Bin Yıl Kalkınma Hedefleri ve Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları, <https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/mdgoverview/millennium-development-goals.html> (Erişim tarihi: 1.6.2020).

BM, Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu, paragraf 219. Tam metin için bkz. <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/733> (Erişim Tarihi: 18.1.2021).

BM, (2009). Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme. Resmi gazete. <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/627>

CEDAW (1981). Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women. CEDAW. (<https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/611>)

CEDAW Commission, *Access to Justice - Concept Note for Half Day General Discussion*, <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1660>

CEDAW 2015, *General Recommendation No: 33 on women’s access to justice*, <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1661>

CEDAW (2017) *General recommendation No. 35*, <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/688> (Erişim tarihi: 18.1.2021).

CEPEJ, Evaluation of the Judicial Systems (2016-2018 Cycle), <https://rm.coe.int/turkey/16808d02a5>, (Erişim Tarihi: 29.10.2020).

Commentary on The Bangalore Principles on Judicial Conduct, <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1669>

Commissioner for Human Rights, *Human Rights and Intersex People*, <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1702>

Council of Europe (2010). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi. Council of Europe. (<https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/614>)

Council of Europe (2011). Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi. Council of Europe. (<https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1169>)

Council of Europe Committee of Ministers, *Recommendation No. R (85) 2, On Legal Protection Against Sex Discrimination*, <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1663>

Council of Europe Committee of Ministers, *Recommendation No. (2002)5, On the Protection of Women Against Violence*, https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805e2612 (Erişim tarihi: 18.3.2020).

Council of Europe, *Council of Europe Gender Equality Strategy 2018-2023*, 2018, <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1023>

Council of Europe, *Equal access to justice in the case law on violence against women before the European Court*, 2015, <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1022>

Council of Europe, *Guaranteeing Equal Access of Women to Justice*, 2016, <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1671>

Council of Europe, *Compilation of Good Practices to Reduce Existing Obstacles and Facilitate Women’s Access to Justice*, 2015,
<https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1145>

European Commission, (2010). İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi). Avrupa Komisyonu. <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/720>

European Commission, *Ethics Guidelines for Trustworthy AI*, 2019,
<https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1653>

European Commission, *A Union of Equality: Gender Equality Strategy 2020-2025*, <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/783>

European Commission, *Turkey 2020 Report*,
<https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1255>

European Commission. (2020). *European Commission for the Efficiency of Justice* (CEPEJ 2020, Rev1, <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1654>

European Court of Human Rights, *Articles 2, 3 and 14 Equal access to justice in the case-law of the European Court of Human Rights on violence against women 2015*, <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1670>

European Union Agency for Fundamental Rights and Council of Europe, *Handbook on European Law relating to Access to Justice*, 2016,
<https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1655>

Final list of proposed Sustainable Development Goal indicators,
<https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/11803Official-List-of-Proposed-SDG-Indicators.pdf>, (Erişim tarihi: 1.6.2020).

GREVIO Baseline Evaluation Report Turkey,
<https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1135> (Erişim Tarihi: 22.1.2021).

UN General Assembly, *Report of the Special Rapporteur on extreme poverty and human rights*, 9 Ağustos 2012,
<https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Poverty/A-67-278.pdf>, (Erişim tarihi: 17.3.2020).

UN Women, *Ending Violence Against Women in the Western Balkans and Turkey: Implementing Norms, Changing Minds*,
<https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1697>

Un Women, *Guidance Note Framework For Measuring Access To Justice Including Specific Challenges Facing Women*, 2016,
<https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1699>

UNDP, *Toolkit: Women's Access to Justice*,
<https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1263>

United Nations Office on Drugs and Crime, *United Nations Principles and Guidelines on Access to Legal Aid in Criminal Justice Systems*, 2013,
<https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1662>

United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, *Gender Stereotyping as a Human Rights Violation*, 2014, [OHCHR_Gender_Stereotyping_as_HR_Violation_2013_en.pdf](https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Women/20140627OHCHRGenderStereotypingasHRViolation2013en.pdf), (Erişim Tarihi: 05.07.2020).

UNDP, *Türkiye’de Adalete Erişim için Adli Yardım Uygulamalarının Geliştirilmesine Destek Projesi*, <https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/projects/sila-2.html>, (Erişim tarihi: 25.7.2020).

UNICEF, *Türkiye 2018 Raporu*, <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1687>

UNICEF, “Çocuk Yaşta Evlilik”, <https://www.unicef.org/turkey/%C3%A7ocuk-ya%C5%9Fta-evlilik>, (Erişim Tarihi: 26.10.2020).

Shazia Choudhry, *Women’s Access to Justice: A Guide for Legal Practitioners*, <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1652>

Türkiye Hakkında Rapor ve Belgeler

Adalet Bakanlığı Yargı Reformu Stratejisi 2009, <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1677>

Adalet Bakanlığı Yargı Reformu Stratejisi 2015, <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1678>

Adalet Bakanlığı Yargı Reformu Stratejisi 2019, <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1657>

Adalet Bakanlığı. *2019-2023 Stratejik Planı*, <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1656>

Adalet Bakanlığı 2010/2015-2015/2019- 2019/2023 Stratejik Planı, <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1685>

<https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/228>

<https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1656>

Adalete Erişim İçin Yerelden Öneriler, <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1693>

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’nın 2007-2010; 2012-2015 ve 2016-2020 kadına yönelik şiddetle mücadele ulusal eylem planları ,

<https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/935>

<https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/112>

<https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/113>

Aile İçi Kadına Karşı Şiddetle Mücadele, Haz. Aslıhan Küçüker Yıldız-Seda Öz Yıldız, Ankara: Polis Akademisi Yayını, 2016,

<https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1672>

Burcu Yeşiladalı, Kadınların Adalete Erişiminin Güçlendirilmesi Projesi (Temmuz 2018-Temmuz 2019), <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1688>

Cinsel Şiddetle Mücadele Derneği, *Cinsel Şiddet Mücadele Raporu 2019*, <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1698>

Eşit Hakları için İzleme Derneği, *Türkiye’de Engellilere Yönelik Ayrımcılık ve Hak İhlalleri Raporu*, <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/451>

Eşit Hakları İzleme Derneği, *Engellilerin Adalete Erişimi*, 2018, <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1690>

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Yayınlar ve Raporlar, <http://www.hips.hacettepe.edu.tr/tr/menu/yayinlar-62>, (Erişim tarihi: 24.7.2020).

Hayata Destek, *Medeni Haklar ve Hizmetlere Erişimle İlgili Mülteci Kadınların Güçlendirilmesi Raporu*, 2018, <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1508>

Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu, *2018 Ocak-Kasım Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu Davaları Yargıda Cinsiyetçilik Raporu*, <http://kadincinayetlerini-durduracagiz.net/davalarimiz/2865/2018-ocak-kasim-kadin-cinayetlerini-durduracagiz-platformu-davaları-yargıda-cinsiyetçilik-raporu>, (Erişim Tarihi: 24.10.2020).

Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu, *Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu Ağustos 2020 Raporu*, <http://kadincinayetlerini-durduracagiz.net/veriler/2927/kadin-cinayetlerini-durduracagiz-platformu-agustos-2020-raporu>, (Erişim Tarihi: 27.09.2020).

Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu, *Nisan 2020 Başvuru Karşılama Raporu*, <http://kadincinayetlerini-durduracagiz.net/aciklamalar/2912/nisan-2020-basvuru-karsilama-raporu>, (Erişim Tarihi: 26.09.2020).

Kadın Dayanışma Vakfı, *Yoksulluk Nafakası Raporu*, <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/426>

Kadınların Adalete Erişiminin Güçlendirilmesi Projesi (Temmuz 2018-Temmuz 2019), <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1688>

Kaos GL, *2019 Yılında Türkiye’de Gerçekleştirilen Homofobi ve Transfobi Temelli Nefret Suçları Raporu*, <https://kaosgl.org/gokkusagi-forumu-kose-yazisi/2019-homofobi-ve-transfobi-temelli-nefret-suclari-raporu-onsoz>, (Erişim Tarihi 21.09.2020).

Mağdur Hakları Daire Başkanlığı, *Mağdura Yaklaşım Kılavuzu*, 2016, http://www.magdur.adalet.gov.tr/images/magdura_yaklasim_kilavuzu.pdf, (Erişim tarihi: 24.4.2020).

Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, *Koronavirüs Salgını ve Kadına Yönelik Şiddet/Mor Çatı Haziran 2020 Raporu*, <https://morcati.org.tr/izleme-raporlari/koronavirus-salgini-ve-kadina-yonelik-siddet-mor-cati-kasim-aralik-2020-raporu/>

Mor Çatı, *6284 Sayılı Kanun Uygulamaları İzleme Raporu*, <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/145>

Pembe Hayat, “Yayınlar ve Raporlar”,
<http://www.pembehayat.org/yayinlar/liste/2/yayinlar-ve-raporlar>, (Erişim Tarihi: 26.09.2020).

Seda Kalem Berk, “Türkiye’de “Adalet Erişim”: Göstergeler ve Öneriler”,
<https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1692>

Sosyal Politika, Cinsiyet Kimliği ve Cinsel Yönelim Çalışmaları Derneği, 2015
LGBTİ’lerin Hukuk ve Adalet Erişimi, Haz. Ezgi Şeref, İstanbul 2016,
<https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/415>

Sosyal Politika, Cinsiyet Kimliği ve Cinsel Yönelim Çalışmaları Derneği,
Türkiye’de LGBTİ+ Hakları için Stratejik Davalama: Deneyimler, İçgörüler, Sonraki Adımlar, Haz.Güley Bor-Polat Yamaner-Hatice Demir, 2020,
<https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1730>

TTB, *Türkiye Baralar Birliği İnsan Hakları Merkezi Cezaevleri Raporu (2015-2016)*, Ankara: TTB Yayını, 2017.

Türk Yargı Etiği Bildirgesi,
<https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/Dosyalar/41eae89-7c48-44ac-b3de-575ee357691c.pdf>, (Erişim Tarihi:25.09.2020).

Türkiye’de Adalet Erişim için Adli Yardım Uygulamalarının Geliştirilmesine Destek Projesi, <https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/projects/sila-2.html>, (Erişim tarihi: 25.7.2020).

Türkiye’de Adli Yardım Hizmetlerinin Güçlendirilmesi Avrupa Birliği Eşleştirme Projesi Stratejik Plan ve Eylem Planı,
<https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1706>

Türkiye’de Adalet Erişim için Adli Yardım Uygulamalarının Geliştirilmesine Destek Projesi Aşama II, <https://ilaprojesi.org/tr/faaliyetler/>, (Erişim Tarihi: 25.09.2020).

Türkiye’de Cinsel Yönelim veya Cinsiyet Kimliği Temelinde Ayrımcılığın İzlenmesi Raporu, Hazırlayanlar: Umut Güner, Pelin Kalkan, Yasemin Öz, Elif Ceylan Özsoy, Fırat SÖyle, <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1038>

Türkiye Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı, *Yargı Reformu Stratejisi*, Metne şu adresten erişilebilir:
https://sgb.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/23122019162931YRS_TR.pdf, (Erişim tarihi: 8.7.2020).

Türkiye Cumhuriyeti Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, *Eğitimler*,
<https://www.ailevecalisma.gov.tr/ksgm/faaliyetler/egitimler/>, (Erişim Tarihi: 15.06.2020).

Türkiye Cumhuriyeti Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı,
<https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/113>

Türkiye Cumhuriyeti Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Kadının Güçlenmesi Strateji Belgesi ve Eylem Planı (2018-2023),
<https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/887>

Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı, *Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetin Önlenmesi Projesi*, <https://www.icisleri.gov.tr/kadina-yonelik-aile-ici-siddetin-onlenmesi-projesi>, (Erişim Tarihi: 15.06.2020).

Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı *Aile İçi ve Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesi Eğitimi e-Akademi’de* <https://www.icisleri.gov.tr/egitim/aile-ici-ve-kadina-yonelik-siddetin-onlenmesi-egitimi-e-akademide>, (Erişim Tarihi: 15.06.2020).

Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı Temel Eğitim Genel Müdürlüğü, *Hukuk ve Adalet Dersi Eğitim Programı*, Ankara 2017, <http://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/2017111153856850-HUKUK%20VE%20ADALET%20C3%96%C4%9ERET%C4%B0M%20PROGRAMI%201Kas%C4%B1m2017.pdf>, (Erişim Tarihi: 14.09.2020).

Türkiye’de Trans Mahpus Kadınlar, Hazırlayan: Selin Berghan, Ankara 2017, <https://dSPACE.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1691>

TÜİK 2008 Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet İstatistikleri, <https://biruni.tuik.gov.tr/kadinasiddetdagitim/kadin.zul>, (Erişim tarihi: 26.7.2020).

Tüsiad Faaliyet Raporu, <https://tusiad.org.tr/faaliyet-raporlari/item/10523-tusi-ad-faaliyet-raporu-2019>, (Erişim Tarihi: 27.10.2020)

TÜSİAD, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Adil Yargılanma İlkesi Işığında Hukuk Devleti ve Yargı Reformu*, <https://dSPACE.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1694>

2013, 2014, 2014, 2015, 2016 Türkiye Göç Raporları, <https://www.goc.gov.tr/yillik-goc-raporlari>, (Erişim tarihi: 24.7.2020).

Haber Kaynakları, Kurum Websiteleri, Mevzuat ve Diğer

“Adalet Bakanlığı, şiddetle mücadele için genelge yayımladı”, Birgün, 18.12.2019, <https://www.birgun.net/haber/adalet-bakanligi-siddetle-mucadele-icin-genelge-yayimladi-280539> (Erişim Tarihi: 15.06.2020).

“Adalet Bakanlığının Uygulamasına Uluslararası Ödül”, <https://basin.adalet.gov.tr/adalet-bakanliginin-uygulamasina-uluslararasi-odul>, (Erişim Tarihi: 23.09.2020).

Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Dairesi Başkanlığı, <https://magdur.adalet.gov.tr/ago-nedir-01587>, (Erişim Tarihi: 25.09.2020).

Adli Görüşme Odaları Yönetmeliği, <https://magdur.adalet.gov.tr/adli-gorusme-odalari-yonetmeliği-01563>, (Erişim tarihi: 16.10.2020).

Alo 183, <http://www.alo183.gov.tr/alo183/hizmet-alan%C4%B1.html>, (Erişim Tarihi: 15.09.2020).

Anadolu Ajansı, “Polis Akademisi 'Aile İçi ve Kadına Karşı Şiddetle Mücadele' raporu hazırladı”, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/polis-akademisi-aile-ici-ve-kadina-karsi-siddetle-mucadele-raporu-hazirladi/1091160>, (Erişim Tarihi: 20.10.2020).

Ankara Barosu LGBTQ+ Hakları Merkezi Yönergesi, Şu adresten erişilebilir:
<https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1673>

AÜHF İnsan Hakları Hukuk Klinikler, <http://hukuklinikleri.hukukfelsefesi.org>,
(Erişim tarihi: 4.11.2020).

Engelli Kadın Derneği, <http://engellikadin.org.tr/projelerimiz/>, (Erişim tarihi:
3.11.2020).

Eşit Haklar için İzleme Derneği, <https://www.esithaklar.org/>, (Erişim tarihi:
4.11.2020).

Eşitlik için Kadın Platformu, <https://esikplatform.net/>, (Erişim tarihi:
4.11.2020).

European Institute for Gender Equality, “Intersectionality”,
<https://eige.europa.eu/thesaurus/terms/1263>, (Erişim tarihi: 23.4.2020).

European Institute for Gender Equality, “Intersectional discrimination”,
<https://eige.europa.eu/thesaurus/terms/1492>, Erişim tarihi: 23.4.2020).

Hâkimler ve Savcılar Kurulu Birinci Dairesinin Kararı,
<https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1704>

İnsan Hakları Ortak Platformu, <https://ihop.org.tr/adalete-erisim-calismalari/>,
(Erişim tarihi: 4.11.2020).

Kaos GL Derneği: <https://kaosgldernegi.org/> (Erişim tarihi: 26.9.2020).

Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği,
<https://www.kadinininsanhaklari.org/clients-view/siddete-son/>, (Erişim tarihi:
4.11.2020).

Kadın Dayanışma Vakfı, <http://www.kadindayanismavakfi.org.tr/pages/1>,
(Erişim Tarihi: 25.10.2020).

Kadın Dayanışma Vakfı, *Cinsiyete Dayalı Şiddetle Mücadelede Yargılama Standartları-Avukatlar İçin Kılavuz*, 2018,
<https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/452>

Kadınlara Hukuki Destek Merkez Derneği Kurumsal Sitesi,
https://www.kahdem.org.tr/?page_id=65, (Erişim tarihi: 26.9.2020).

Kadınlar için Hukuk, <http://kadınlaricin hukuk.org/>, (Erişim tarihi: 4.11.2020).

Kadın Platformu, <https://www.tck103kadinplatformu.net/hakkimizda/>,
(Erişim tarihi: 4.11.2020).

Kırmızı Şemsiye Derneği, <http://www.kirmizisemsiye.org/TR/sayfalar/tuzuk>,
(Erişim tarihi: 26.09.2020).

Mağdur Görüşme Odaları, <https://magdur.adalet.gov.tr/adli-gorusme-odasi-bulunan-adliyeler-01554>, (Erişim tarihi: 25.06.2020).

Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, <https://morcati.org.tr/neler-yapiyoruz/biz-kimiz/>, (Erişim Tarihi: 26.07.2020).

TBB İnsan Hakları Merkezi ve Baro Temsilcileri Cinsiyet Ayrımcılığını Masaya Yatırdı”, <https://www.barobirlik.org.tr/Haberler/tbb-insan-haklari-merkezi-ve-baro-temsilcileri-cinsiyet-ayrimciligini-masaya-yatirdi-80866>, (Erişim Tarihi: 24.09.2020).

The European Programme for Human Rights Education for Legal Professionals <http://help.elearning.ext.coe.int/login/index.php>, (Erişim tarihi: 4.11.2020).

“Türkiye Barolar Birliği Hukuk Okur Yazarlığı Projesine Başlıyor”, <https://www.barobirlik.org.tr/Haberler/turkiye-barolar-birligi-hukuk-okur-yazarligi-projesine-basliyor-78105>, (Erişim Tarihi: 14.09.2020).Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı, Kadın Destek Uygulaması, <https://www.icisleri.gov.tr/kadin-destek-uygulamasi-kades>, (Erişim Tarihi: 15.09.2020).

Türkiye Barolar Birliği Adli Yardım Yönetmeliği, <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1675>

Türkiye Barolar Birliği Başkanlığı İnsan Hakları Merkezi Yönetmeliği, <http://insanhaklari.barobirlik.org.tr/Yonetmelik.html>, (Erişim tarihi: 14.07.2020).

Türkiye Barolar Birliği Çocuk Hakları Komisyonu Yönergesi, <http://cocukhaklari.barobirlik.org.tr/chkyonerge.html>, (Erişim tarihi: 14.07.2020).

Türkiye Barolar Birliği İnsan Hakları Merkezi, *100 Soruda Engelli Hakları*, <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1676>

Türkiye Cumhuriyeti Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, “Bakan Selçuk: “81 ŞÖNİM ve 347 SHM’de ‘Kadın Hizmetleri İrtibat Noktaları’ Oluşturduk”, <https://www.ailevecalisma.gov.tr/ksgm/haberler/bakan-selcuk-81-sonim-ve-347-shm-de-kadin-hizmetleri-irtibat-noktaları-olusturduk/>, (Erişim Tarihi: 22.10.2020).

Türkiye’de Kadın, Aile çalışma ve Sosyal Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2020, <https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/44013/02-03-2020-tr-de-kadin-donusturuldu.pdf> (Erişim Tarihi: 07.11.2020)

Türkiye Kadın Dernekleri Federasyonu, <https://tkdf.org.tr>, (Erişim tarihi: 4.11.2020).

Türkiye Cumhuriyeti Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, “Bakan Selçuk: Kadına Yönelik Şiddeti Önlemede “Risk Analiz ve Yönetim Modülünü” 18 Pilot İlde Başlattık”, <https://www.ailevecalisma.gov.tr/ksgm/haberler/bakan-selcuk-kadina-yonelik-siddeti-onlemede-risk-analiz-ve-yonetim-modulunu-18-pilot-ilde-baslattik/>, (Erişim Tarihi: 22.10.2020).

UNFPA Turkey, <https://turkey.unfpa.org/tr>, (Erişim tarihi: 4.11.2020).

Yargıtay Etik İlkeleri, <https://www.yargitay.gov.tr/documents/yargitayEtikIlkelerTurkce.pdf>, (Erişim Tarihi: 21.09.2020).

e-kütüphane

Raporda yer alan kaynaklara ve bu alandaki diğer raporlara erişmek için

Raporda yer alan gösterge ve endeks verilerine erişmek için

veri portalı

eğitim portalı

Rapora ait eğitim videosuna ve diğer CEİD eğitim videolarına erişmek için

Raporun yazarı olan uzmanlara ve diğer uzmanlarımıza erişmek için

uzman havuzu